

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND TALLINNAS
AVALIKU ÕIGUSE INSTITUUT

Andrea Lega

INIMESTE ÕIGUSKUULEKUS

Magistritöö

Juhendaja: lektor MA Anna Markina

Tallinn

2013

Olen koostanud magistritöö iseseisvalt.

Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, olulised seisukohad, kirjandusallikad ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

..... /töö autori allkiri ja kuupäev/

Töö vastab magistri tööle esitatud nõuetele

..... /juhendaja allkiri ja kuupäev/

.....

Kaitsmisele lubatud /kuupäev/

Kaitsmiskomisjoni esimees /allkiri/

Sisukord

Sissejuhatus	4
Euroopa Sotsiaaluuringust	5
I Õiguskuelekus teorias ning seni läbiviidud uuringute põhjal	7
1.1. Seadusloome, mis arvestab avalikkuse nägemust avaliku võimu legitiimsusest ja moraalsusest	7
1.2. Konflikt moraali ja legitiimsuse vahel	10
1.3. Õiguskuelekust toetava kultuuri arendamine ja säilitamine	11
1.4. Õiguskuelekuse aluste võrdlus	13
1.5. Legitiimsuse ja õiguslike institutsioonide mõju õiguskuelekusele Tom R. Tyler'i järgi	17
1.6. Politsei normatiivne pühendumus ja mõju ning seaduste legitiimsus Inglismaal ja Walesis läbiviidud uuringu tulemuste näitel	21
II Õiguskuelekust mõjutavad tegurid	24
2.1. Õiguskuelekus kindlustuskelmuse näitel	25
2.2. Õiguskuelekus varastatud vara käsutamise näitel	34
2.3. Õiguskuelekus liiklusrikkumiste näitel	41
2.4. Lojaalsus õigussüsteemile Eestis	50
Kokkuvõte	58
People's law-abidingness – Summary	64
Kasutatud materjalide loetelu	70

Sissejuhatus

Usalduse kaotamine paistab olevat peamine põhjus seoses probleemidega poliitiliste institutsioonide juures ning ühtlasi ka finantskriisidega Euroopas. Usalduse kaotuse põhjuste väljaselgitamine on tänasel päeval sotsiaalsete ja poliitiliste debattide peamine teema. Eeltoodust tulenevalt on ka kriminoloogid huvitatud sellest, kuidas on kujunenud usaldus õigussüsteemi, õiguslike institutsioonide legitiimsus ning inimeste suhtumine õigusriiki.

Siinkohal tekib kindlasti küsimus, miks inimesed rikuvad seadust? Sellele kriminoloogilisele võtmeküsimusele kiputakse tihti vastama, et risk saada karistatud on liiga madal või et kohaldatavad karistused on ebapiisavad ning ei täida soovitatavat eesmärki. Kui püstitada eeltoodud küsimus vastupidiselt ning küsida, miks inimesed järgivad seadusi, toob see esile asjaolu, et enamik inimesi järgib enamike seadusi suuremal osal ajast, sest nad mõtlevad, et nii on moraalselt õige või ollakse sellega lihtsalt harjunud. Seega üldiselt on kaks peamist kaalutlust, mis selgitavad, miks inimesed seadusi järgivad. Esimene põhineb enesehuvil ning seisneb riskide ja teo avastamise tagajärgede kaalumisel ning on seoses määratava karistusega (juhul, kui sooritatakse kuritegu). Teine vastus keskendub normatiivsetele ja eetilistele kaalutlustele. See lähtub ideest, et inimesed on motiveeritud käituma moraalselt ning teiste inimeste õigusi austades.

Normatiivne ning inimeste sisemisel moraaltunnetusel põhinev tee õiguskuulekuseni on tõenäoliselt odavam ning vastupidavam ning efektiivsem kui sunduslik tee. Kui normatiivsed kaalutlused omavad inimeste seadustega seotud käitumisele olulist mõju, siis tekib tähtis, kuid laialdaselt ignoreeritud küsimus seoses kriminaalõigusega ja -poliitikaga. Kas ja millal õigussüsteemi peamised organisatsioonid – politsei ja kohus – saavad mõjutada seaduskuulekuse protsessi või on nende roll pelgalt sunnimeetmete kohaldamine? Millistest teguritest sõltub inimeste õiguskuulekus?

Käesolevas magistritöös püüab autor leida vastused eelnimetatud probleemküsimustele, kasutades selleks 2010-2011. aasta Euroopa Sotsiaaluuringu kriminaal – ja justiitsõiguse eribloki andmeid. Töö valmib kombineeritud uurimismeetodi abil. Õiguskuulekuse teoreetiline käsitus valmib kvalitatiivse uurimismeetodi toel. Teoreetilise osa aluseks on varem sarnastel teemadel läbiviidud uuringute põhjal tehtud analüüs. Euroopa Sotsiaaluuringu andmete statistiline analüüs põhineb kvantitatiivsel meetodil ning Eesti ja mõningate teiste Euroopa riikide näitajate võrdlus võrdleval meetodil. Töö tulemusena selgitab autor välja, kas ja millal politseil ja kohtutel on õiguskuulekuse tekkimisel kindel roll või on tegemist pelgalt

sanktsioneeriva funktsiooniga organisatsioonidega. Lisaks selgub, millised tegurid inimeste õiguskuulekust mõjutavad.

Euroopa Sotsiaaluuringust

Käesoleva magistritöö empiiriline materjal põhineb Euroopa Sotsiaaluuringu 2010-2011. aasta andmetel. Euroopa Sotsiaaluuring on üleeuroopaline riikide elanikkonda vanuses 15–75 eluaastat esindav võrdlusuuring, mida korraldatakse alates 2002. aastast iga kahe aasta järel. Eesti liitus uuringuga 2003. aastal. Uuringus osalevate riikide arv varieerub aastati, kuid enamik Euroopa riike on esindatud. Uuringust võtab igakordselt osa üle 30 riigi.

Eesti osales 2010. aastal selles uuringus neljandat korda. Käesoleva magistritöö aluseks olevas uuringus osales Eestist 1793 inimest, vastamise määr oli 56%. ESS 2010-2011 andmeid koguti Eestis 2010. aasta oktoobrist kuni 2011. aasta märtsini. Euroopa Sotsiaaluuringu valimisse kuuluvad kõik riigis individuaalsetes leibkondades alaliselt elavad vähemalt 15aastased inimesed. Uuring viiakse läbi silmast - silma intervjuu vormis. Eesti valim moodustatakse isikupõhise väljavõtte abil rahvastikuregistrist. Küsitlused viidi läbi inimeste kodudes. Iga riik korraldas ise küsitluse läbiviimise ning tõlketöö vastavalt Euroopa Sotsiaaluuringu korraldajate kehtestatud standarditele.

Taustatunnustena kasutatakse sotsiaaldemograafilisi tunnuseid (sugu, kodukeel, kodakondsus, vanus), elukoha tunnust (Tallinn, teised suured linnad, väikelinnad, linnalähedane vald, teedega vald, muud vallad), sissetuleku näitajat, haridust, hõivet (1 - töötab, õpib, kodune, ühiskondlikul tööl, sõjaväes, kodused 2 – töövõimetu, pensionär 3 muu (ei tööta)). ESSi korraldamise keskeid kulusid on finantseerinud Euroopa Liidu raamprogrammid ning Euroopa Teadusfond; kohalikud kulud seoses andmekogumisega aga katab iga osalev riik ise kohalikest ressurssidest.

Euroopa Sotsiaaluuringu üldiseks eesmärgiks on analüüsida indiviidi ja ühiskonna seoseid. Selleks annab hea võimaluse uuringu asjaolu, et teatud nähtusi, hoiakuid ja trende mõõdetakse ajas korduvalt ning need võimaldavad analüüsida kuidas inimesed mõjutavad ühiskondi ja kas ühiskonnad mõjutavad inimesi.

Kahtlemata need mõjud tõepoolest eksisteerivad, kuid erinevates ühiskonna kihtides ning sektorites avaldub see seos erinevalt ning ka erinevates riikides on seos tihti erinev. Põhjused,

miks on asjad just nii, on suuresti veel teadmata ja sellele küsimusele soovetaksegi antud uuringu läbiviimisega vastata. Euroopa Sotsiaaluuringu teeb eriliseks asjaolu, et mitte ühegi teise sotsiaalteadusliku uuringu puhul ei tehta ilmselt nii suuri jõupingutusi, et kindlustada andmete absoluutne võrreldavus erinevate riikide vahel. Seega on tegemist väga laiahaardelise kuid ühetaolise rahvusvahelise uuringuga, mis võimaldab teatud valdkondades mitmete erinevate riikide tulemusi võrrelda ning selle põhjal järeldusi formuleerida. Nende jõupingutuste eest ning erakordsete saavutuste eest eri riikide teadlaste koostöö organiseerimisel sai Euroopa Sotsiaaluuring esimese sotsiaalteadusliku projektina 2005. aastal Euroopa Liidu Descartes' teadusauhinna¹. 2006. aastal võeti Euroopa Sotsiaaluuring Euroopa teaduste infrastruktuuri osaks². Uuringu andmeid kasutab üle 30 000 inimese maailmas. Eestis kasutab uuringu andmeid üle 700 inimese³.

Kuigi kõigis Euroopa Sotsiaaluuringu senitoimunud voorudes on esitatud küsimusi näiteks inimeste turvalisuse ja politsei usaldusväarsuse kohta, arendati 2010-2011 vooruks välja eraldi blokk, mis mõõdab inimeste usku ja hoiakuid kohtute ja politsei töö suhtes. 2010-2011 aasta vooru eripäraks oli, et ta sisaldas kriminaal - ja justiitsõiguse eriblokki. Sellest tulenevalt on võimalik analüüsida ka inimeste õiguskäitumist ning sellega seonduvaid nähtusi.

Intervjueeritavatele esitatud küsimused viitavad peamiselt kolmele omavahel seotud, kuid kontseptuaalselt erinevale nähtusele – usaldus, moraalsus ja legitiimsus. Kui normatiivse õiguskäitumise kindlustamine on kriminaalõiguse peamine ülesanne, saab see olla võimalik vaid siis, kui avalikkus usaldab süsteemi. On väga oluline, et kodanikud aktsepteeriks õiguslike organisatsioonide seaduslikku õigust võimu teostada. Täpselt sama oluline on, et õigusorganite poolt jõustatav positiivne õigus oleks rahuldavas vastavuses enamuse moraaltunnetusega.

Politsei ja kohus omavad ühiskonnas olulist rolli. Me ootame, et need institutsioonid oleks oma töös ausad, erapooletud, tõhusad ning efektiivsed. Usaldus õigussüsteemi tähendab, et inimesed eeldavad ja usuvad, et politsei ja kriminaalkohus on oma tegemistes pädevad, teostavad oma võimu protseduuriliselt ausalt ning pakuvad võrdset õiglust ja kaitset tervele ühiskonnale. Legitiimsus viitab jällegi õiguslike institutsioonide alustaladele – õigus teostada

¹ Euroopa Komisjoni veebileht. Descartes Prizes for Research & Science Communication – 2005 Winners announced. – Arvutivõrgus: <http://ec.europa.eu/research/press/2005/pr0212en.cfm>

² Vt: Euroopa Komisjoni veebileht. The Council expands the mandate of ESFRI. – Arvutivõrgus: <http://cordis.europa.eu/esfri/>

³ Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi veebileht. Euroopa Sotsiaaluuring Eestis. – Arvutivõrgus: <http://www.ssi.ut.ee/et/euroopa-sotsiaaluuring/ess-eestis>

võimu ning valitsetavate tunnustus sellele õigusele. Osaliselt on legitiimsus valitsetavate subjektiivne vaimuseisund. Kui kodanikud näevad, et kriminaalõiguslikud institutsioonid tegutsevad legitiimselt, tunnustavad nad süsteemi õigust seadusi kehtestada; õigust valitseda sunnimeetmeid kasutades; õigust karistada neid, kes on käitunud õigusvastaselt; ootust koostööle ja õiguskuulekusele.

I Õiguskuulekus teorias ning seni läbiviidud uuringute põhjal

Käesolevas peatükis tuuakse lugejani ülevaade ja võrdlus õiguskuuleka ühiskonna alustaladest. Ühtlasi kirjeldatakse konfliktset seost õiguskuuleka ühiskonna aluste – moraali ja legitiimsuse – vahel. Samas viidatakse ka võimalustele, kuidas arendada ja säilitada õiguskuulekust toetavat kultuuri. Seejärel tuuakse lugejani Ameerika Ühendriikide õigusteadlase Tom R. Tyler'i uurimistööde tulemused seoses sellega, millist mõju avaldavad legitiimsus ja õigusorganid õiguskuulekusele. Ühtlasi analüüsitakse Inglismaal ja Walesis politsei normatiivsest pühendumusest ja selle mõjust seaduste legitiimsusele läbiviidud uuringute tulemusi ning antakse ülevaade sellest, kuidas peab paika Tyleri legitiimsuse mudel sealsete uuringutulemuste valguses.

Peatükk põhineb arvukatel seni läbiviidud õiguskuulekusega seotud uuringutel ning loob ülevaate sellest, milliste teoreetiliste järeldusteni on nende raames jõutud.

1.1. Seadusloome, mis arvestab avalikkuse nägemust avaliku võimu legitiimsusest ja moraalsusest

Seaduse, õigusorganite ning avaliku võimu peamine funktsioon on reguleerida kodanike käitumist. Kui seadus täidab oma regulatiivset rolli, siis enamik kodanikke järgib enamikke seadusi enamikul ajal. Selline õiguskuulekus ei teki ega säili iseenesest. Seadused takistavad kodanikke käitumast nii nagu nad soovivad. Samas on seadus jällegi õigustava iseloomuga – see annab inimestele õiguse teatud moodi käituda. Ühtlasi on seadusel ka sanktsioneeriv iseloom, mis tähendab, et teatud normide rikkumise korral järgneb teole karistus. See kõik on vajalik, et hoida ära üleüldine anarhia ühiskonnas, see on oluline eeldus riigi tekkimisele ja säilimisele. Tulenevalt soovist käituda oma äranägemise järgi, kipuvad inimesed tihti

seadustele vastu hakkama ning seaduste juhiste aktsepteerimine on peaaegu alati problemaatiline.

On olemas küllalt näiteid valdkondadest, kus õiguskuulekuse kindlustamine on tavapärasest raskem. Näiteks nõustumus kohtuotsustega elatise määramise osas ning allumine narkootikumide kasutamist keelustavatele sätetele või maksuseadustele. Üleüldiselt sõltuvad õigusorganid suuresti kodanike tahtest järgida seadusi ilma, et neid sunniks oma kohalolekuga politsei või et oleks sage oht saada kohtulikult karistatud.

Teiseks suureks probleemiks on riigi ja õigusorganite võimetus endisi seaduserikkujaid resotsialiseerida. Teadagi on iganenud idee, et õiguskuulekust on võimalik kindlustada õigusrikkujaid rehabiliteerides ning seejärel oodates, et tuleviks nad järgivad seadust. Siinkohal tekibki küsimus, kuidas peaks reageerima nende suhtes, kes rikuvad sotsiaalseid reegleid ehk seadusi.

Eeltoodu pinnalt ongi tekkinud uus psühholoogiline vaatenurk inimeste suhetest ühiskonnaga ja sotsiaalsete reeglitega – psühholoogilise jurisprudenti mudel. Eelpool nimetatud murekohad viitavad asjaolule, et praegused motivatsioonimudelid, mis kujundavad inimeste käitumist, ei ole adekvaatsed alused efektiivsele sotsiaalsele kontrollile. Psühholoogilisel jurisprudentil võib olla palju erinevaid külgi. Mõned on seotud arusaamisega inimese motivatsioonist, mõned arusaamisega inimese tunnetamisprotsessidest ja otsustustegevusest. Tom R. Tyler koos John Darley'ga on oma uuringus jõudnud tõdemusele, et seadused põhinevad täielikul ja täpsel inimese psühholoogia mudelil⁴. Psühholoogiline jurisprudent on selliste mudelite rakendamine tähtsates õiguse valdkondades.

Sotsiaalse kontrolli mudeli piiratud edu loob vajaduse laiema motivatsioonimudeli järgi. Psühholoogilise jurisprudenti lähenemine võib laiendada võimalike motivatsioonifaktorite ringi sedavõrd, et see oleks suuremas vastavuses inimese praeguse sotsiaal-psühholoogiliste mudelitega⁵. Teisisõnu tähendab see seda, et psühholoogilise jurisprudenti mudeli abil on võimalik kindlaks teha senisest laiahaardelisem õiguskuulekusega seotud inimkäitumist mõjutavate tegurite koosseis.

⁴ Tom R. Tyler. Building a Law-Abiding Society: Taking Public Views About Morality and the Legitimacy of Legal Authorities into Account When Formulating Substantive Law (kaasautor J. Darley), lk 710 (01.01.2000). – Arvutivõrgus: http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4034&context=fss_papers

⁵ Tom R. Tyler. Viidatud töö, lk 714.

Hilisemate uuringute tulemusena on jõutud arusaamani, et õigusvastast käitumist takistavad peamiselt vahelejäämise risk ja hirm saada karistatud. Psühholoogid Tom R. Tyler ning John M. Darley usuvad, et nad saavad teha olulise ja fundamentaalse panuse õigusesse arutades, kuidas luua ja säilitada õiguskuulekas ühiskond. Teadupärast on seadused efektiivsed, kui kodanikud neid järgivad. Õiguskuulekas ühiskond ei tohiks olla motiveeritud eelnimetatud hirmudest, vaid hoopis soovist käituda sotsiaalselt aktsepteeritavalt ja eetilisel moel⁶. Laiendatud motivatsioonimudeli järgi juhivad meie käitumist sisemised väärtused, mis kujundavad inimese hoiakuid selle kohta, mis on eetiline ja kohane käitumine⁷. Asjakohased on kaks sisemist motivaatorit: hoiakud ja väärtused. Kui inimestel on sisemised väärtused, mis mõjutavad nende käitumist, ei ole vajalik nende käitumist kujundada ähvardusega saada rikkumise eest karistatud. Selline ühiskond on isereguleeruv, kuna kodanikud võtavad endale vastutuse seadust järgida. Et eeltoodu saaks toimida, peab ka seadus olema mõistlik ja õiglane – seadus peab olema vastavuses subjektide moraalsete tõekspidamistega.

Ühiskond, kus inimesed käituvad vastavalt oma sotsiaalsetele väärtustele, on vabatahtlikult motiveeritud seadusele ja avalikule võimule alluma kahel põhjusel:

- 1) arvatakse, et käitumine, mis on seadusega keelatud, on ka mittemoraalne;
- 2) arvatakse, et avalik võim on õigustatud olla kodanike poolt järgitud.

Esimene moraalne võtmeväärtus on usk, et reeglite järgimine on moraalselt õige. See otsus on seotud inimeste hinnanguga, et teod, mis on seadusega keelatud, on vastupidised nende moraalsete väärtustega. Näiteks ei ole mõrv enamike arvates lihtsalt seadusvastane tegu, see on ka moraalselt vale. Kui mõrv oletuslikult ühel päeval legaliseeritaks, ei sooritaks enamik inimesi siiski mõrva, kuna see on jätkuvalt nende moraalsete tõekspidamiste vastane, olenemata asjaolust, et õiguskord seda õigusvastaseks enam ei pea.

Teine moraalne võtmeväärtus on uskumus, et inimese kohustuseks on aktsepteerida seaduslikke reegleid ning järgida õigusorganite juhiseid. Kui kodanikud tunnevad, et õigusorganid on legitiimsed, tunnustavad nad nende õigust olla järgitud. Kodanikud suhtuvad legitiimsete õigusorganite poolt antud reeglitesse kui asjakohasesse sotsiaalsesse käitumisse

⁶ Harold G. Grasmick & Robert J. Bursik, Jr. Conscience, Significant Others, and Rational Choice: Extending the Deterrence Model, lk 37 (1990). – Arvutivõrgus:

<http://www.jstor.org/discover/10.2307/3053861?uid=3737920&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21102215885797>

⁷ Vt viide nr 5.

mingis sotsiaalses situatsioonis. Näiteks, kui politsei palub kodanikul autoga teeääres peatuda, kodanik aktsepteerib seda juhust. Kodanikud lepivad sellega, et politseinikud võivad neile juhiseid esitada ja nemad täidavad neid juhiseid tingimata. Autojuht tunnustab politsei legitiimsust olenemata ka sellest, et õigusorganitega kokkusattumise puhul esineb alati oht saada karistatud.

Ülalnimetatud psühholoogid usuvad, et keskendumine avalikkuse sotsiaalsetele väärtustele on peamine tegur sellise õiguskorra loomisel ja säilitamisel, mille efektiivsus põhineks kodanike nõusolekul, tunnustusel ja koostööl. Eelnimetatud õiguskorrale on viidatud kui õiguskulekale ühiskonnale, kuna see põhineb kodanikualgatusel, mis seisneb vabatahtlikul seadusele allumisel.

1.2. Konflikt moraali ja legitiimsuse vahel

Kuigi moraal ja legitiimsus võivad tihti teineteist õiguskorra alustaladena tugevdada, on ka selge, et nende suhe võib olla konfliktne. Toome siinkohal näiteks abordiprobleematika Ameerika Ühendriikides, kus ka Ülemkohus on aktsepteerinud abordimehhanismi eksistentsi. Kohtule on põhiseadusega antud jõud seadust tõlgendada ja kohaldada ning enamik ameeriklasi aktsepteerib seda. Kuid probleemseks kujuneb olukord siis, kui inimeste moraalsed väärtused panevad neid arvama, et abort on moraalselt vale – see on olemuselt mõrv. Roe v. Wade doktriini⁸ kohaselt ei pea need inimesed, kes arvavad, et abort on mõrv, ise abortitegemise võimalust kasutama. Nad ei ole kohustatud aktiivse teoga ebamoraalset tagajärge põhjustama. Siiski peaks nad leppima sellega, et teisel on selline õigus olemas. Sellisest loogikas võib tuletada oletuse, et niipalju kui on abordil vastaseid, niipalju on ka ebamoraalsusega nõustujaid. Seega on abordi puhul konflikt riigivõimu toetamise ja üksikisiku moraalsuse vahel vältimatu. Sellised konfliktid ei ole ebatavalised, neid on mitmeid. Hea näide on ka religiooni ja riigi vaheline ajalooline konflikt. Kirik on läbi aegade defineerinud moraalsust kasutades selleks erinevaid printsiipe, institutsioone ja autoriteete. Tihti ei ole selline kiriku poolt levitatav moraalsus olnud vastavuses riigi ja seaduse poolt tuleneva moraalsusega. Veelgi enam, sellist alternatiivset moraalimudelit on tihti toetanud ka erinevad institutsioonid ja võimud ise. See on oluline, kuna on leitud, et inimesed juurutavad moraalset seisukohta väga harva põhinedes vaid enda uskumustele, tihti peab selleks olema ka institutsionaalne tugi. Seega on võimalik olukord, kus ühiskonnas olulist mõju omavad

⁸ Ameerika Ühendriikide Ülemkohtu otsus Roe v. Wade, nr 410 U.S. 113, p 164-165 (1973);

usulised organid ja riik defineerivad moraalset käitumist erinevalt ning seejuures võib riik oma tegevusega aktsepteerida kiriku arusaama moraalsest käitumisest, seades sealkohal endapoolt levitatava moraalsuse nõrgemas valgusesse.

Konflikt tekib ka palju ilmalikemal ja tähtsamatel seadusega seotud teemadel. Käesolev näide põhineb avaliku võimu rollil kriminaalasjades. Kui isik paneb toime teo, mille eest on karistusseadustikus ette nähtud sanktsioon, siis on ta toime pannud kuriteo riigi vastu. Näiteks on nii vägistamine kui ka kallaletung riigivastased kuriteod, mitte ainult kuriteod konkreetse ohvri suhtes. Sisuliselt võtab riik siinkohal kuriteo ohvritelt, nende perekondadelt ja ühiskonnalt (isikud, kes sooviksid kurjategija suhtes kohaldada omakohut) asja lahendamise üle. Oletame, et riik otsustab sellise kriminaalasja lahendada kokkuleppemenetluses. Siinkohal võib tekkida konflikt, kuna kannataja tihti usub, et kokkuleppemenetluse tulemusel määratav karistus ei ole moraalselt õige, täpsemalt on see liiga leebe või ebaõiglane. Sellistel juhtudel ei ole kannataja vaatenurgast lähtudes õiglust jalule seatud. Kogu menetluse tagajärjena on inimeste moraalsed väärtused õigussüsteemi poolt kahjustatud ning inimesed tunnevad, et õigluse tasakaalu ei ole taastatud.

Eelpool näitlikustatud olukorrad võivad viia inimese moraalsete õigluse saavutamise iha niivõrd kaugele, et ta ise paneb toime mingi teo, mida riik peab legitiimsuse ja avaliku võimu vastaseks teoks. Näiteks tegevteenistuses olev sõdur keeldub võitlemast sõjas, kuna see tundub tema jaoks mingil põhjusel ebamoraalne. Sellistel juhtudel teeb riik kõik, et allutada sõdur käsule. Tavaliselt saavutatakse see vastava karistuse kohaldamisega. Seega olukordades, kus legitiimsus ja moraalus põrkuvad, ei ole selget seisukohta, kas on mõistlik ehitada ühiskond üles moraalsele konsensusele või hoopis riigi legitiimsusele⁹. Mõlemal lähenemisel on oma head ja vead ning riskid.

1.3. Õiguskultuuri toetava kultuuri arendamine ja säilitamine

Õiguskultuuri säilitamisel ja arendamisel tuleb juhtida tähelepanu kahele peamisele võtmeküsimusele: sotsiaalsete väärtuste sotsialiseerimine lapsepõlves ja õiguskultuuri säilitamise probleem täiskasvanute seas¹⁰. Õiguskultuuri ühiskonna eksisteerimine ei oleks võimalik, kui kodanikel puuduksid sotsiaalsed väärtused, kuna sellisel juhul puuduksid neil ka sisemised moraalsed väärtused või puuduks õiguskultuurile viiv kohusetunne. Seepärast

⁹ Tom R. Tyler. Viidatud töö, lk 732.

¹⁰ Tom R. Tyler. Viidatud töö, lk 717.

sõltub õiguskuulekas ühiskond suuresti enamiku kodanike edukast sotsialiseerimisest õiguskultuuri. Kui see on saavutatud, siis saavad õigusorganid loota enamike kodanike vabatahtlikule õiguskuulekusele. Selline ühiskond toimib efektiivselt, kuna õiguskuulekus on suuresti automaatselt tagatud ning riik saab ressursid suunata muudesse olulistesse valdkondadesse. Õigusorganid peavad sunnimeetmeid kasutama vaid väikse indiviidide grupi peal, kellel on puudulikud sotsiaalsed väärtused. Kui see grupp paisub liiga suureks, halvab see kiiresti õigusorganite võime kohaldada efektiivselt sotsiaalseid regulatsioone.

Vaatamata sellele, et lapsepõlves toimunud sotsialiseerumine on esmaste peamiste sotsiaalsete väärtuste tekkimise aluseks, on inimesed mõjutatud ka täiskasvanu eas saadud õigusorganitega seotud kogemustest. See mõju võib põhineda personaalsetel kogemustel, aga ka läbi sõprade, perekonna, töökaaslaste või massimeedia saadud kogemustel. Oluline on ka asjaolu, et inimeste hoiakud õigusorganite suhtes ei oleks staatilised, vaid need peaks olema vastuvõtlikud ka informatsioonile, millega inimesed puutuvad kokku oma igapäevaelus.

Psühholoog Patricia M. Worthy jõudis oma uuringus arusaamani, et sotsiaalsete väärtuste areng on tihedalt seotud lapse sotsialiseerumise kogemustega¹¹. Enamiku laste põhilised ühiskonnaga ja sotsiaalsete institutsioonidega seotud orientatsioonid kujunevad kõige sügavamini varajaste eluaastate jooksul läbi pere ja kooliga seotud kogemuste. Seega kujunevad moraalsed väärtused varajases eluetapis. Mõistagi on kõige olulisemad selle juures suhted oma vanematega¹². Läbi identifitseerimise mehhanismi pühenduvad lapsed moraalsete reeglite järgimisele. Selline pühendumus on seotud enesetunnetuse ja enesehinnanguga. Ebaõnnestumine moraalsete reeglite järgimisel viib süütundeni, mis on negatiivne emotsionaalne seisund, mis väljendub tundenä, et inimene ei suutnud käituda nii nagu oleks pidanud. Olugi, et moraalsete väärtuste tugevus ja vorm võib aja jooksul muutuda, on lapsepõlves kogetu siinkohal kõige olulisem.

Tihti on esinenud juhtumeid, kus lapsed on sotsialiseerunud viisil, mis minimaliseerib sotsiaalsete väärtuste arengut. See tipneb indiviidi iseloomuga, mis ei juhindu moraalsest suhtumisest, vaid instrumentaalsetest hinnangutest, kui palju tõusetub isiklikku kasu mingite

¹¹ Patricia M. Worthy. Diversity and Minority Stereotyping in the Television Media: The Unsettled First Amendment Issue, lk 509, 534 (1996). – Arvutivõrgus:

<http://heinonline.org/HOL/LandingPage?collection=journals&handle=hein.journals/hascom18&div=29&id=&page=>

¹² Robert D. Hess ja Judith V. Torney. The Development of Political Attitudes in Children, lk 95-96 (1967). – Arvutivõrgus: <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=6384560>

reeglite järgimisest või rikkumisest. Kahtlemata kujuneb teatud osa sellistest inimestest paadunud kurjategijateks, kes käituvad nagu neil puuduks sisemised piirangud. Neid juhib vaid materiaalne ihalus.

Sotsiaalsete väärtuste kujunemine inimese eluperioodil sisuliselt ei peatugi. Täiskasvanueas jätkub inimeste sotsiaalsete väärtuste kujunemine, mis on mõjutatud nii nende eluteele jäävatest sündmustest, kui ka personaalsetest ja impersonaalsetest väliskeskkonna mõjul saadud kogemustest seoses seadustega ja õigusorganitega. Seadus peab oma moraalse võimu säilitamiseks olema kogetud vastavuses inimeste moraalitundega. Kui see ei ole nii, siis inimeste iha käituda moraalselt, ei vii neid toetama õigusorganeid ega ka seadust järgima. Seadused peavad peegeldama kodanluse moraalseid tunnetusi. Nagu ka eespool mainitud, esineb tihti olukordi, kus kodanike moraalsed väärtused ei peegeldu seadustes. Näiteks Ameerika Ühendriikide narkopoliitika¹³. Kuigi riigis on narkootikumid ebaseaduslikud, ei arva paljud inimesed, et narkootikumide kasutamine on ebamoraalne. Seega puudub moraalne jõud, mis takistaks inimestel narkootikumide tarbida ja seadust järgida. Kui käitumine ei tundu moraalselt vale, sõltub inimeste seaduskuulekus suuresti riskide hindamisest – hinnatakse, kui suur on mingi teo toimepanemise korral saada karistatud ning kas määratav karistus oleks vastavuses toime pandud teo raskusega.

Seega kokkuvõtlikult on õiguskuulekust toetava kultuuri arendamise ja säilitamise puhul ülimalt oluline, et vanemad aitaks maksimaalselt kaasa oma laste sotsialiseerimisele ühiskonda, andes neile moraalselt eeskuju. Täiskasvanud inimesed toetavad õiguskuulekat kultuuri, kui nende kogemused õigusorganite ning seadustega on positiivsed ning nende moraali ja väärtustega kooskõlas. Selle nimel peab riik pingutama ning kujundama oma õigusloome aluseks olevad põhimõtted selliselt, et see tagaks maksimaalse toetuse õiguskuulekale kultuurile.

1.4. Õiguskuulekuse aluste võrdlus

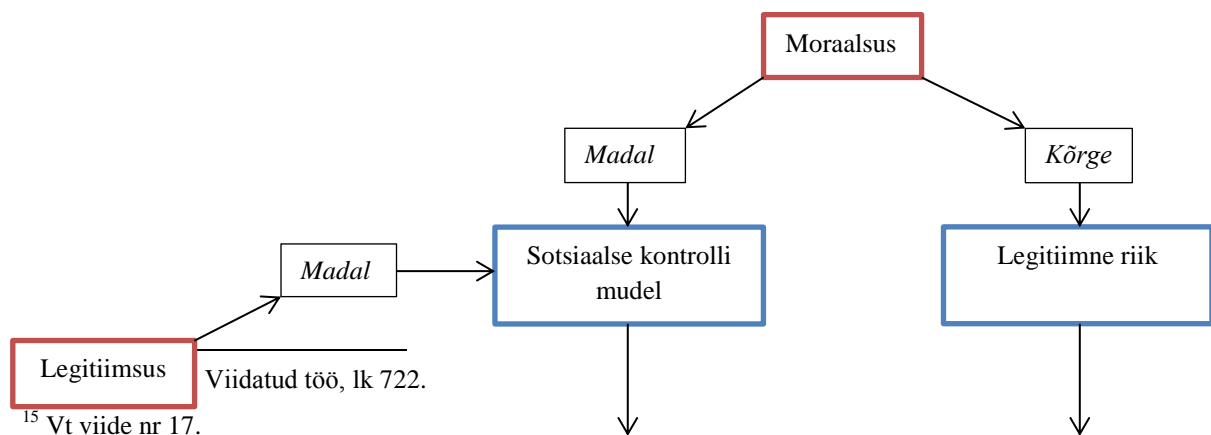
Tihti esineb juhuseid, kus õigusorganid ei saa loota inimeste moraalsele konsensusele seadustega. Sellistel juhtudel loodab riigivõim tõenäoliselt, et avalikkus näeb võimu legitiimsena ning tunneb, et seda tuleb järgida. Kui Ameerika Ühendriikide Ülemkohus tegi

¹³ Tom R. Tyler. Viidatud töö, lk 719.

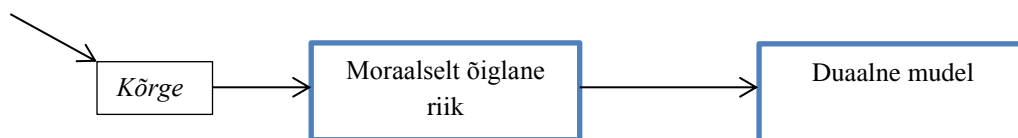
otsuse¹⁴, et abort on seaduslik, arvasid paljud, et see on moraalselt vale. Sellegipoolest järgisid paljud seda otsust, sest nende arust on Ülemkohus legitiimne sotsiaalne institutsioon, kelle otsuseid tuleb järgida. Selline asi loob alternatiivse aluse õiguse jätkusuutlikkusele juhul, kui seadused ei ole kooskõlas subjekti moraalsete tõekspidamistega. Sellest tulenevalt on avalikul võimul õigustus teatud olukordades dikteerida sobilikku käitumist. Näiteks, nii nagu on sõjaväe ohvitseridel õigus juhtida sõdureid lahingusse, on ka poliitikutel õigus kohustada kodanikke sõjaväkke astuma või makse maksma. Uuringud näitavad, et need kodanikud, kes tunnetavad võime legitiimsena, on agaramad ka nende otsuseid järgima.

Legitiimsus annab õigusorganitele palju võimsama ja usaldusväärsema autoriteetsuse kui moraalsus, kuna õigusorganitel on käitumise dikteerimisel muuhulgas ka diskretsiooniõigus. Diskretsiooniõigus muudab õigussüsteemi oluliselt paindlikumaks. Diskretsiooniõigus lasub ka kodanikel, kes otsustavad, kas seadus vastab nende moraalsetele tõekspidamistele või mitte. Legitiimsus on eriliselt lootusrikas alus õigusriigile, sest uuringud näitavad, et sellel puudub seos nõustumisega õigusorganite poolt tehtud otsustega. Kui inimesed näeksid legitiimsena vaid neid organeid, kes teevad neile meelepäraseid otsuseid, siis oleks õigusorganitel väga keeruline oma legitiimsust säilitada, kuna vahel tuleb ka ebapopulaarseid otsuseid teha, mis võib viia soovimatute tulemusteni.

Uurimistööd on näidanud, et nii moraalsus kui ka legitiimsus võivad olla aluseks õiguskorrale, mis põhineb õiguskäitumisel¹⁵. Võib eksisteerida ühiskond, mis on üles ehitatud ühistele moraalsetele väärtustele. Samuti võib toimida ühiskond, mis põhineb ühistel vaadetel, et võim on legitiimne. Kuid võib esineda ka ühiskond, mis tugineb mõlemale eeltoodud sisemisele väärtusele. Kui kasvõi üks eelnimetatud alustest puudub, on tegemist sotsiaalsel kontrollil põhineva ühiskonnaga.

¹⁵ Vt viide nr 17.

Joonis 1. Sotsiaalsed väärtused õiguskuuleka ühiskonna alusena¹⁶

Kuigi legitiimsus ja moraalsus lõikuvad tihedasti, on mõningates valdkondades nende vaheline kokkupuude liiga nõrk. Sellistel juhtudel peaks avalik võim püüdma suurendada õiguse ja legitiimsuse lähedust, tuvastades alad, kus seaduste ja inimeste moraalsete väärtuste lahknevus on suur. See hõlmab endas kahte pingutust: esiteks püüet viia formaalne õigus vastavusse inimeste isikliku moraaliga; teiseks hariduslikku kampaaniat, mis on loodud teavitama harilikku inimest seaduse tõelisest loomusest. Kui inimesed saavad seadusest korrektselt aru ning seadus peegeldab inimeste tõelisi moraalseid väärtusi, siis seaduse legitiimsus ja personaalne moraalsus koonduvad jõuna, mis tagab õiguskuulekuse.

Nagu eelpool mainitud, on üheks võimaluseks moraaliga ja legitiimsuse lähendamisel seaduse vastavusse viimine avalikkuse moraalsusega. Huvitav näide sellest on Christopher Slobogin'i uuring korrakaitsete riivist inimeste eludesse¹⁷. Ta väidab, et kõige efektiivsemalt on võimalik seadust luua, kui defineerida tugev riive inimeste eludesse, kasutades avalikkuse arvamust. Et teada saada, mida inimesed arvasid selle kohta, kuidas võimu sekkumist inimeste eludesse tuleks reguleerida, viis Christopher Slobogin läbi uuringu, mille raames kodanikud hindasid mitmete korrakaitsejõudude uurimismeetodite riivet nende elule. Meetodid varieerusid oluliselt riivavatest (kehaõõnsuste kontroll riigipiiril või telefoni jälgimine) tagasihoidliku riivega meetoditeni (lehestiku uurimine avalikus pargis, metallidetektor lennujaamas). Slobogin väitis oma uuringu tulemusena, et jälitustegevuse seaduse väljatöötamisel peaks arvestama rahva hinnangut selle kohta, mis on eraelu riivav. Selline meetod suurendab rahva valmisolekut aktsepteerima riigi poolt läbiviidavat jälitustegevust selle laiemas mõttes. Selle uuringu tulemuse põhjal võiks kaaluda tulevikus väljatöötatavate isiku eraelu privaatsust puudutavate seaduste osas ka avalikkuse arvamuse küsimist.

¹⁶ Tom R. Tyler. Viidatud töö, lk 725, Joonis 1.

¹⁷ Tom R. Tyler. Viidatud töö, lk 727.

Kahtlemata tekivad seaduse ühitamisel rahva moraalsusega probleemid. Põhiküsimus on, kelle moraalitunnetuse järgi peaks seaduse kujundama. Kui selles osas on konsensus, siis probleemi ei teki. Kuid konsensus ei ole kunagi kindlalt garanteeritud. Slobogin ei eristanud oma uuringus inimeste tausta ja hoiakuid. Kuid võib eeldada, et ebasoodsas olukorras olevad vähemused, kes on tihti korrakaitstajate poolse riive subjektideks, võivad hinnata riiveid enam riivavamaks kui keskklassi valgenahalised. Kui see on nii, siis on sellevõrra keerulisem seadusi vastavusse viia ühe grupi väärtustega, kuna teisel grupil võivad olla hoopis vastupidised väärtused.

Teine lähtekoht on suurendada ühtivust seaduse ja moraali vahel rahva harimisega valdkondades, kus rahvas ekslikult usub, et seadus ei ole vastavuses nende moraalsete väärtustega¹⁸. Näiteks püüti kunagi pikki aastaid vähendada narkootikumide kasutamist ähvardades rikkujaid pikkade vanglakaristustega¹⁹. Kui saadi aru, et see meetod on edutu, suunati ressursid tunde tekitamisele, et narkootikumide kasutamine on moraalselt vale. See saavutati läbi kampaaniate, mille sisuliseks sõnumiks oli „ütle ei narkootikumidele“. Kui tekitada sellised uskumused lastes, pakuvad need motivatsiooni narkootikumidest eemalehoidmiseks. Selle tulemusena lapsed õpivad, et narkootikumide kasutamine on moraalselt vale asi²⁰. Isikutele, kes narkootikumide kasutamisega juba pikemat aega tegelevad, selline sõnum ilmselt ei mõju, kuid kõige tähtsam on probleemile läheneda preventiivselt. Hilinenud ennetustöö puhul kujuneb tagajärgede likvideerimine või leevendamine oluliselt kulukamaks ning keerulisemaks.

Uuringud on näidanud ka seda, et suur osa ühiskonnaliikmetest omavad väga puudulikke teadmisi kohtutest ning et nende teadmised on suuresti mõjutatud massimeediast, mis tihti on ebatäpne. On kindlaks tehtud, et inimesed tavaliselt ülehindavad kuritegevuse taset ning

¹⁸ Tom R. Tyler. Compliance with Intellectual Property Laws: A Psychological Perspective. 29 New York University Journal of International Law and Politics, lk 227, allmärkus nr 23 (1997). – Arvutivõrgus: http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4036&context=fss_papers

¹⁹ Tom R. Tyler. Citizen Discontent with Legal Procedures: A Social Science Perspective on Civil Procedure Reform, lk 873, alamärkus nr 23 (1997). – Arvutivõrgus: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/841024?uid=3737920&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21102216002997>

²⁰ Tom R. Tyler & Gregory Mitchell. Legitimacy and the Empowerment of Discretionary Legal Authority: The United States Supreme Court and Abortion Rights, lk 783, alamärkus nr 57. – Arvutivõrgus: <http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3241&context=dli>

arvavad, et see tõuseb pidevalt, kuigi tegelikult on tase stabiilne või isegi languses²¹. Veelgi enam, rahvas süüdistab kohut tihti ekslikult menetlusreeglite rikkumises, tihti näiteks juhtudel, kus kohus mõistab süüdistatava õigeks vaimse ebastabiilsuse tõttu. Selline ekshiarvamus levib, kuna inimesed ei ole teadlikud kõigist õiguse nüanssidest. Teadmatus põhjustab seega valearusaamu. Kuigi rahvas üldiselt arvab, et karistused kuritegude eest on liiga leebed, näitavad uuringud, et rahvas määraks rikkujatele kohtuga samaväärsed karistused, kui neile oleks teada samad kuriteoasjaolud, mis kohtulegi. Kõik eelnimetatud väärarusaamad viitavad avalikkuse harimise vajadusele. Sellistel juhtudel ei ole tarvis seadust muuta, vaid on vaja rahvast harida, et nad näeksid seaduse tõelist palet. See viib seaduse vastavusse avalikkuse arvamusega heast ja halvast.

1.5. Legitiimsuse ja õiguslike institutsioonide mõju õiguskuulekusele Tom R. Tyler'i järgi

Legitiimsus on õigus valitseda ning valitsetavate poolne tunnustus sellele õigusele. Sotsiaalsed institutsioonid vajavad legitiimsust, kui nad soovivad efektiivselt areneda ja opereerida. Inimeste motivatsioon seadust järgida tuleneb üldisest riiklikust kriminaalpoliitikast. Kriminaalpoliitika rajaneb sisuliselt põhimõttel, et seaduskuulekus on tagatud politsei formaalse eksisteerimisega ning rikkujate karmi sanktsioneerimisega. Sotsiaalse kontrolli mehhanismid ja karistuserisk veenavad inimesi, et kriminaaltegu ei ole väärt toimepanemist. Kui rikkujad reageerivad peamiselt karistusriskile, siis korraldajad peaksid neile saatma signaali enda tugevusest, efektiivsusest ja jõust ning õiglusest, mille nad jalule seavad.

Kuid siiski pärineb inimeste õiguskuulekus suuremal määral tegelikult isiku pühendumusest seaduskuulekale käitumisele²². Tuginedes ideele, et inimesed järgivad seadust, kuna see on õige tegu, postuleerib normatiivne kuritegevuse kontrolli mudel, et institutsioonid saavad kindlustada seaduskuulekust ning koostöövalmidust välja töötades poliitika, mis genereerib

²¹ Julian V. Roberts. Public Opinion, Crime, and Criminal Justice, lk 99, 103, 109 (1992). – Arvutivõrgus: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1147562?uid=3737920&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21102216002997>

²² Tom R. Tyler. Why People Obey the Law, (2006). – Arvutivõrgus: <http://press.princeton.edu/chapters/p8230.pdf>

legitiimsust²³. Tom R. Tyler'i protseduurilise õigluse mudel väidab, et juhul, kui institutsioonid täidavad protseduurilise õigluse reegleid, aitab see neil säilitada ja tugevdada olukorda, kus rahvas reguleerib oma käitumist ise. Kuid siiski oli Tom R. Tyler'i protseduurilise õigluse mudel koostatud seni suures osas Ameerika Ühendriikide näite põhjal. Aastal 2012 läbiviidud test presenteerib Tom R. Tyler'i õiguskuulekuse mudelit Inglismaa ja Wales'i näitel. Eelnev, Ameerika Ühendriikide näitel põhinev uuring, keskendus legitiimsuse ja koostöö vahelise seose uurimisele. Koostöö all on siinkohal mõeldud avalikkuse ja õigusorganite vahelist koostööd. Kuid seni ei olnud uuritud seost legitiimsuse ja õiguskuulekuse vahel.

Oma uuringus käsitles Tyler mitmeid nähtusi: kontakt politseiga, rahva usaldus politseitöö efektiivsusesse ja protseduurilisse õiglusesse, rahva poolt politseile ja seadustele omistatud legitiimsus, seaduskuulekus. Uuringuga soovis Tyler demonstreerida, kuidas moraalne samameelsus või ühtivus rahva ja politsei vahel võib mõjutada oluliselt inimese sisemist tunnetuslikku kohustust järgida seadusi ning politsei korraldusi.

Tyler'i uuringu raamistiku mudel keskendus peamiselt asjaolule, et legitiimsus on sisemine kohusetunne alluda seaduslikele jõududele. Uuringus tehti vahet politsei ja õigusliku/seadusliku legitiimsuse vahel. Sellise meetodi abil oli võimalik uurida mitmeid tegureid, mis võisid mõjutada kodanike käitumist. Uuringu tulemuseks oli, et inimesed nõustuvad ja allutavad end politsei võimule ning korraldustele mitte ainult sisemisest kohusetundest, vaid ka sellepärast, et nad usuvad, et politsei tegutseb sobiliku eetilise raamistiku piires. Politsei õiglane, moraalne, seaduslik ning eetiline tegevus innustab inimesi reegleid järgima ning politsei ja ühtlasi ka kohtusüsteemiga koostööd tegema²⁴.

Ükskõik, mis valdkonnas ja kuidas me käitume, miski motiveerib meid kujundama meie sotsiaalset käitumist. Kurt Lewin'i uurimuse²⁵ kohaselt on inimese käitumine kujundatud isiku hoiakute, sotsiaalsete väärtuste, keskkonna, stiimulite ja sotsiaalse keskkonna riskide poolt.

²³ Tom R. Tyler. *Why People Obey the Law*. (2006); Tom R. Tyler, and Yuen J. Huo. *Trust in the Law: Encouraging Public Cooperation with the Police and Courts*. New York: Russell Sage Foundation (2002). – Arvutivõrgus: <http://books.google.ee/books?id=L5EQ7iN5kiUC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

²⁴ Jonathan Jackson, Ben Bradford, Mike Hough, Andy Myhill, Paul Quinton ja Tom R. Tyler. *Why Do People Comply With the Law? Legitimacy and the Influence of Legal Institutions*. *Brit. J. Criminol.* (2012) 52, lk 1053. – Arvutivõrgus: <http://bjc.oxfordjournals.org/content/52/6/1051.full.pdf?keytype=ref&ijkey=wuzoJkCtXplzjRO>

²⁵ Kurt Lewin. *Field Theory in social sciences: selected theoretical papers*, Dorvin Caxwright ed., 1951, lk 170.

Esimene oluline jõud, mis kujundab inimese käitumist, on sotsiaalse keskkonna ettenägematud asjaolud. Väliste tegurite mõju võib hõlmata loodetavate saavutuste ja/või kaotuste mõju. Selliste tegurite arvestamine aitab inimesel aru saada, kas ta saab mingi tegevuse korral isiklikku kasu või mitte. Selline oodatavate tulemuste kaalumise on teadupärast ratsionaalse valiku teooria peamiseks tuumaks²⁶.

Sotsiaalse kontrolli mudel on peamine mudel, mis on lisaks paljudele teistele maailma riikidele juhtinud näiteks ka Ameerika Ühendriikide õigussüsteemi hilisemaid pingutusi ühiskonda hallata. Tegelikult on selle mudeli efekt ühiskonnale olnud dramaatiline. Ameerika Ühendriikide vanglate populatsioon on märgatavalt tõusnud. Tänu uskumusele, et kuritegevust saab takistada karistusega ähvardamisega või karistamisega, on suur hulk kodanikke süüdimõistetud ning vangi saadetud. Ameerika Ühendriigid on maailmas esikohal vangide suhtarvu poolest²⁷.

Eeltoodust tulenevalt võib väita, et sotsiaalse kontrolli mudel ei tööta nii nagu oodatud. Uuring kinnitab, et hinnanguline tõenäosus vahele jääda ja saada karistatud, omab inimeste seadusekuulekusele minimaalset mõju. Näiteks Robert MacCoun'i uuringu kohaselt pidas 5% narkomaanidest tõenäoliseks, et neid karistatakse säärase õigusrikkumise eest²⁸. Kui arvestada, kui palju on sotsiaalset ning ka rahalist ressursi pühendatud narkovastasesse võitlusesse, on selline minimaalne efekt häiriv.

Siinkohal tekib oluline küsimus selle kohta, kuidas saaks kuritegevuse kontrollipoliitika tõsta avalikkuse usku institutsioonidesse ja seadustesse. Tyler kirjeldab oma mudelis protsesse, milleläbi politsei oma võimu teostab. Esiteks protseduuriline ebaõiglus õõnestab avalikkuse ja võimuteostajate vahelisi suhteid. See kuidas rahvast üldiselt koheldakse annab üksikisikule signaali tema staatusest grupis. Teiseks, protseduurilise ebaõigluse kogemine kahjustab lisaks enesehinnangule ka sidet kodanike, politsei ja õigusriigi vahel. Kui politsei kohtleb kodanikke ebaausalt, antakse neile mõista, et nad ei ole ühiskonna, riigi ja ka õigusorganite poolt piisavalt hinnatud ja väärtustatud. Selline käitumine õõnestab kodanike silmis politsei autoriteetsust ning ühtlasi ka hilisemat õiguskuulekust reeglite suhtes, mida politsei nõ jõustab. Üldiselt, selline käitumine õõnestab ning kahjustab politsei legitiimsust. See tekitab

²⁶ Tom R. Tyler. 2000, lk 711.

²⁷ Craig Haney & Philip Zimbardo. The Past and Future of U.S. Prison Policy: Twenty-Five Years After the Stanford Prison Experiment, lk 709 (1998). – Arvutivõrgus: <http://www.prisonexp.org/pdf/ap1998.pdf>

²⁸ Robert J. MacCoun. Drugs and Law: A Psychological Analysis of Drug Prohibition, lk 501 (1993). – Arvutivõrgus: <http://ist-socrates.berkeley.edu/~maccoun/PsyBull1993.pdf>

rahvas küsimuse, kas võimud on ikka positsioonil, kus nad kõlbeliselt ja eetiliselt võimu teostavad. Kolmandaks, legitiimsus juhib kodanikke reegleid järgima, ja seda mitte sellepärast, et nad nõustuvad iga konkreetse reeglga ega ka sellepärast, et nad kardavad karistada saada, vaid seetõttu, et nad on seisukohal, et seaduste järgmine on moraalselt õige²⁹. Legitiimsus on kokkuvõtlikult seega institutsiooni või võimulolija psühholoogiline vara või sotsiaalne kokkulepe, mis paneb sellega seotud isikud arvama, et see on asjakohane, korralik ja õiglane³⁰.

Õiguslikud suunised ei ühti alati kõigi inimeste moraalitunnetusega. Me ei nõustu alati kõigi seaduste moraalse jõuga. Kuid legitiimsus hõlmab endas ka seda, et avalikkus tunnustaks, et sotsiaalkord vajab seaduste süsteemi, mis genereerivad kuulekust ja austust, mis asub kõrgemal isiklikest konfliktidest teatud seadustega.

Loomulikult on olemas ka teisi põhjuseid, miks inimesed seadusi järgivad. See võib olla seotud suures osas harjumusliku või rutiinse käitumise ja orientatsiooniga³¹. Kui õigust järgitakse, sest see on harjumuspärase käitumisega inimestesse sisse sööbinud, siis on ebatõenäoline, et rikutaks seadust, kui selline võimalus või olukord peaks tekkima. Samas on ka olemas need, keda takistavad vaid formaalsete ja mitteformaalsete sotsiaalse kontrolli elementide olemasolu. Geneetilised ja psühholoogilised faktorid võivad samuti mõjusad olla. Nagu ka eespool mainitud, mängivad samuti olulist rolli indiviidi ümbritsev keskkond ja kommuun.

²⁹ Tom R. Tyler 2006, lk 375.

³⁰ Tom R. Tyler. 2006.

³¹ Robinson ja McNeill. Exploring the Dynamics of Compliance with Community Penalties, Theoretical Criminology November 2008 12, lk 436. – Arvutivõrgus: <http://tcr.sagepub.com/content/12/4/431.full.pdf+html>

1.6. Politsei normatiivne pühendumus ja mõju ning seaduste legitiimsus Inglismaal ja Walesis läbiviidud uuringu tulemuste näitel

J. Jackson, B. Bradford, M. Hough ja K. H. Murray viisid 2010. aastal Suurbritannias ja Walesis läbi uuringu teemal „Compliance with the Law and Policing by Consent: Notes on Police and Legal Legitimacy”³². Aastal 2012 viisid sarnase uuringu läbi J. Jackson, B. Bradford, E. A. Stanko ja K. Hohl teemal „Just Authority? Trust in the Police in England and Wales”³³. Antud uuringute tulemuste põhjal soovis Tyler oma legitiimsuse mudeli paikapidavust testida. Varasemalt põhines see teadagi ainult Ameerika Ühendriikides läbiviidud uurigute raames kogutud andmete põhjal.

Psühholoogilisest vaatevinklist on legitiimsus kodanike tunnustus politsei õigusele eksisteerida, õigusele teostada võimu, õigusele rakendada jõudu. Inglismaa ja Walesi näitel on parim legitiimsust kirjeldada olukorraga, kus politsei on formaalne sotsiaalse kontrolli agent või organ, kellel on õigus teha ettekirjutusi selle kohta, mis on vale ja mis on õige toetades selle kaudu sobivat sotsiaalset regulatsiooni. Legitiimsus tekib ka siis, kui politseil ja rahval on ühised moraalsed eesmärgid. Läbi eeltoodud väärtuste kehastab politsei üldist õige ja vale tunnetust, kuid ka pühendumust õigusriigile. See ei tähenda, et nad peaksid olema moralistid ning demonstreerima moraalset üleolevust. Nad peavad tagama korda viisil, mis tagaks maksimaalse heakskiidu rahva poolt.

Usaldus politsei efektiivsusesse on eelduseks inimeste arusaamale vahelejäämise riskist. Mida efektiivsem paistis politsei töö olevat, seda suuremat vahelejäämise riski inimesed tunnetasid. Õiguskuulekuses on muuhulgas väga tähtsaks eelduseks inimese isiklik moraalus. Inimesed, kes arvasid uuringu käigus, et näiteks varastatud kauba ostmine on ebamoraalne, olid sellevõrra vähem seda viimase aasta jooksul teinud. Mida rohkem legitiimsust inimesed seadusele omistasid, seda väiksem oli nende poolt õigusrikkumiste toimepanemine. Kõigele lisaks võib seaduste legitiimsus tugevdada õiguskuulekuse esinemist. Kui inimesed usaldasid

³²Jackson, Jonathan, Bradford, Ben, Hough, Mike and Murray, Katherine Helen. Compliance with the Law and Policing by Consent: Notes on Police and Legal Legitimacy (November 30, 2010). LEGITIMACY AND COMPLIANCE IN CRIMINAL JUSTICE, A. Crawford, A. Hucklesby, eds., Routledge, pp. 29-49, 2010. – Arvutivõrgus: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1717812

³³ Jackson, J., Bradford, B., Stanko, E. A. and Hohl, K. (2012). Just Authority? Trust in the Police in England and Wales. Oxon: Routledge. – Arvutivõrgus: http://www.academia.edu/1330535/Just_Authority_Trust_in_the_Police_in_England_and_Wales

politseid dikteerima nende käitumist, nad ühtlasi ka lubasid seadustel sobivat käitumist dikteerida. Inimesed, kes on politseiga samal moraalsel tasandil, ei järgi seadust tõenäolisemalt rohkem kui need, kes ei ole politseiga samal moraalsel tasandil. Inimesed, kes olid politseiga samal moraalsel tasandil, nõustused seadustega tõenäolisemalt, kui need, kes ei olnud politseiga samal moraalsel tasandil. Kui inimesed samastavad ennast grupi tähtsate autoriteetidega, siis nad võivad tunda, et grupi huvid on ka nende huvid. Samastumine moraali eeskujudega võib viia grupi moraalsete standardite suurema omistamiseni. Inimesed on nõus jagatud moraalsete eesmärkide nimel loobuma osadest vabadustest, kui nad saavad vastutasuks politsei poolt reguleeritud sotsiaalse elu ja moraalse korra.

Siinkohal on oluline roll ka protseduurilisel ehk menetluslikul õiglusel. Protseduuriline õiglus on oluline eeldus inimeste moraalsele samameelsusele politseiga ning keskmine eeldus kohusetundele politseid järgida. Kui politsei kohtleb inimesi ausalt ning õiglaselt, lähtudes paikapandud menetlusreeglitest, siis tunnevad inimesed suurema tõenäosusega kohustust politsei poolt kehtestatud ning jõustatud eetilist ja moraalselt raamistikku järgida³⁴.

Uuringu tulemuste seast paistis siiski silma anomaalia seoses suhtumisega liiklusrikkumistesse. Illegaalne käitumine tekitab tavaliselt rahva seas laiaulatuslikku moraalselt hukkamõistu. Inglismaal ja Walesis on aga siinkohal kaks erandit – narkootikumidega ja liiklusrikkumistega seotud seadused. Inimesed ei taha järgida liiklusregulatsioone, kuna nad arvavad, et need on ebakorrektselt koostatud, liiga karmilt jõustatud ning ei kohaldu neile³⁵. Liiklusrikkumiste kontrolli käigus heidetakse politseile tihti ette, et nad peaks selle asemel hoopis „tõelise“ kuritegevusega võitlema. Seos moraalsuse ja seaduse vahel on sellistel juhtudel tõsiselt nõrgestatud. Siinkohal on risk saada karistatud oluliseks eelduseks seaduskuulekuse juures. Inimesed, kes järgisid liiklusregulatsioone, tegid seda sellepärast, et nad arvasid, et on vale panna toime liiklusrikkumisi³⁶. Seaduse järgimine oli tõenäolisem, kui nad arvasid, et neil suur võimalus vahele jääda.

Oluline on võimude legitiimsuse seisukohast ka rahva ja õigusorganite koostöö. Politsei eeldab rahvalt enam kui lihtsalt seaduskuulekust. Politsei tahab avalikkuselt tegudealdist ja aktiivset koostööd kuritegevusega võitlemiseks ja korra säilitamiseks. Seaduskuulekus on oma iseloomult kohustus, kuid koostöö seda ei ole. Politseiga koostöö tegemine on vabatahtlik. Väga oluline roll koostöö loomisel on legitiimsusel ja moraalsel samameelsusel.

³⁴ Tom R. Tyler. 2012, lk 1061.

³⁵ Tom R. Tyler. 2012, lk 1062.

³⁶ Tom R. Tyler. 2012, lk 1063.

Kõige koostööaltimad on need, kelle väärtused ühtivad politsei omadega ning nende poolt kaitstavate väärtustega. Negatiivsed kokkupuuted politseiga on seotud ka madalama hinnanguga politsei usaldusse. Kuid oli näha ka seda, et kodanikepoolne kontakt, mis osutus positiivseks, on seotud kõrgema usaldustasemega politsei aususesse. Seega oli suhtumine politseisse tihedasti seotud nendega kokkupuutumisel saadud kogemustega.

Uuringu tulemusena soovitab Tom R. Tyler Inglismaa ja Walesi õigusorganitel välja töötada poliitika, mis tuginedes normatiivsele õiguskultuurile ning koostööle, tagab stabiilse ja pikaajaliselt säilitatava sotsiaalse korra. Lähtuda ei tohiks materiaalistest huvidest, vaid pigem peaks lähtuma sotsiaalsetest väärtustest ning pühendumusest. Eeltoodud sotsiaalsed väärtused kanduvad üle kodanluse sisemisse tunnetusse, mille läbi tekib rahva ja õigusorganite vahele tugev side. See omakorda loob aluse efektiivsele õigussüsteemile.

II Õiguskuulekust mõjutavad tegurid

Käesolevas peatükis analüüsitakse peamiselt Eesti inimeste õiguskuulekust ning kõrvutatakse saadud tulemused mõningate teiste Euroopa riikide vastavate tulemustega. Vastajate õiguskuulekust analüüsitakse nii nende poolt toime pandud seadusrikkumiste kui ka nende suhtumisega mingisse konkreetsesse õigusrikkumisse. Vastajate õigusrikkumisi aitavat mõõta Euroopa Sotsiaaluuringu küsimustikus otseselt kolm küsimust:

„Kui tihti olete viimase viie aasta jooksul:

- esitanud liialdatud või vale kindlustusnõude?
- ostnud midagi, mille puhul te arvate, et see võib olla varastatud?
- rikkunud liikluseeskirju, näiteks ületades kiirust või sõites punase tulega?“

Vastajate suhtumist õigusrikkumistesse aitavad mõõta järgnevad küsimused:

„Kui valeks peate

- liialdatud või võltsitud kindlustusnõude esitamist?
- millegi ostmist, mis võib olla varastatud?
- liikluseeskirjade rikkumist?“

Lisaks esitati vastajatele küsimused, mille abil hinnati nende hinnangut vahelejäämise riskile kõigi ülalnimetatud kolme õigusrikkumise raames. Vastajaid eristati soo, emakeele, kodakondsuse, vanuse, elukoha, sissetuleku, hariduse ja peamise tegevusala põhjal.

2.1. Õiguskuulekus kindlustuskelmuse näitel

Euroopa sotsiaaluuringu kriminaal – ja justiitsõiguse eriblokis esitati kõikidele osalejatele alljärgnev küsimus: „Kui tihti olete viimase viie aasta jooksul esitanud liialdatud või vale kindlustusnõude?“ Siuliselt sooviti vastajatelt teada saada, kas nad on viimase viie aasta jooksul toime pannud kindlustuskelmuse. Vastusevariantidena oli võimalik valida „mitte kunagi“, „üks kord“, „kaks korda“, „3 või 4 korda“, „5 korda või rohkem“ ja „ei oska öelda“. Vastajaid eristati soo, emakeele, kodakondsuse, vanuse, elukoha, sissetuleku, hariduse ja peamise tegevusala põhjal.

Kindlustuskelmus on juhtum, kus kindlustusandjale luuakse teadvalt ebaõige ettekujutus kindlustatavast objektist või isikust, sellega seotud riskidest või kahju tekkimise asjaoludest, eesmärgiga saada (õiglasest suuremat) kindlustushüvitist. Eestis kehtiva karistusseadustiku järgi võib kindlustuskelmuse eest süüdi mõistmisel määrata isikule rahalise karistuse või kuni viis aastat vanglakaristust.

Üle-euroopaline kindlustusandjate katusorganisatsioon CEA (tänapäevase nimetusega Insurace Europe) on sotsioloogiliste uuringute põhjal hinnanud, et kelmuste osakaal on riigiti umbes 5-10 protsendini kõikidest kindlustushüvitistest. Kõigist kelmustest 70 protsenti pandi toime sõiduki- ja kaskokindlustuse raames. Mullu tuvastatud kelmusjuhtudest 63 protsenti pandi toime õnnetuse lavastamise või tahtlikult esile kutsumisega³⁷.

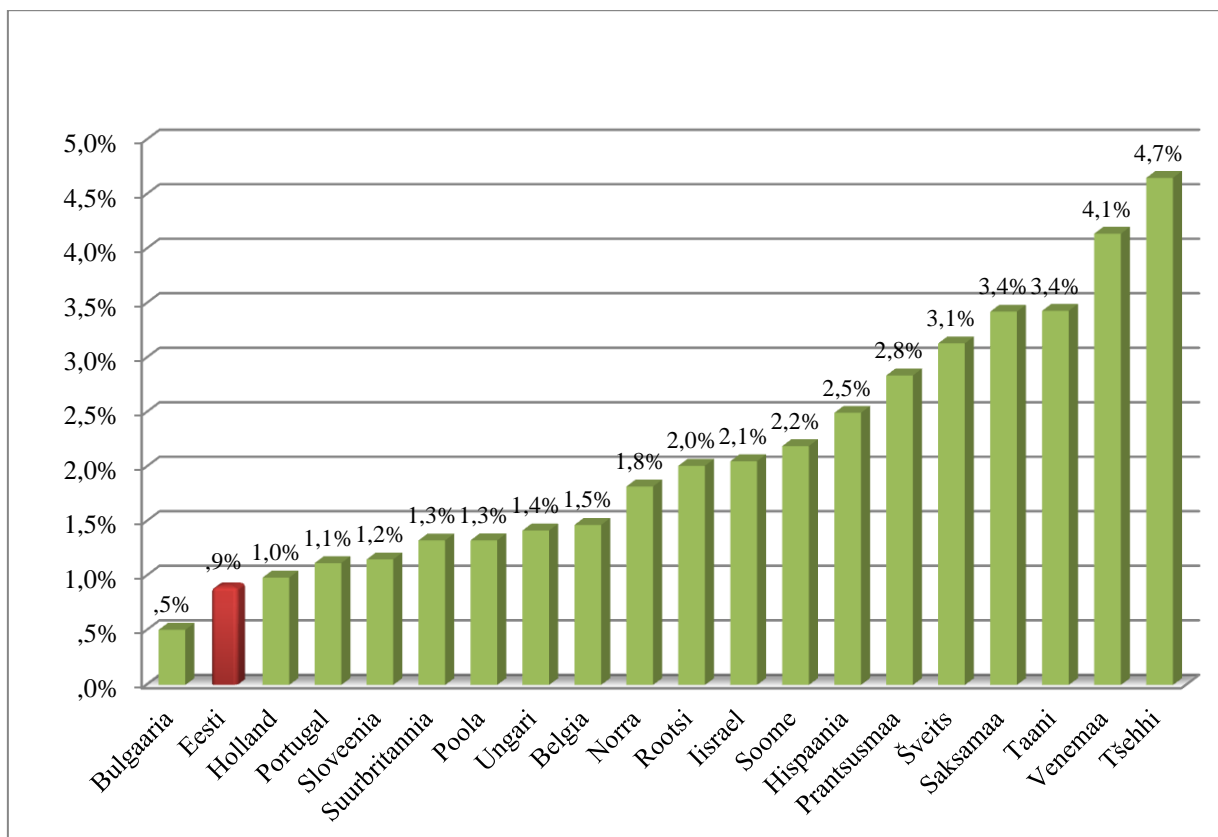
Kuna eeltoodust võib järeldada, et ka enamik Euroopa Sotsiaaluuringu raames küsitletutest, kes tunnistasid kindlustuskelmuse toimepanemist, panid toime kelmuse sõiduki – ja kaskokindlustuse raames. Kuna 20. sajandi alguses hakkasid sõidukid massiliselt levima, tekkis vajadus liikluskindlustuse järgi. Ühena esimestest maailma riikidest kehtestati liikluskindlustus kohustuslikuna Saksamaal, aastal 1909. Samas näiteks teistes riikides leidis see aset järgmistel aegadel: Soomes 1959, Hollandis 1963, Jugoslaavias 1965, Itaalias 1969, Taanis ja Luksemburgis 1976, Kreekas 1980, Hispaanias 1982, Portugalis ja Poolas 1985,

³⁷ Merike Tamm. Kindlustuskelmid petavad välja ligi 13 miljonit eurot aastas. – Postimees 28.02.2011. –

Arvutivõrgus: <http://www.postimees.ee/394949/kindlustuskelmid-petavad-valja-ligi-13-miljonit-eurot-aastas>

Suurbritannias 1988, Belgias 1989, Eestis 1993, Venemaal 2004. Endise NSVL territooriumil ei olnud liikluskindlustus kohustuslik kindlustus³⁸.

Joonis 1. Viimase viie aasta jooksul kindlustuskelmuse toimepanemist tunnistanute osakaal

Ülalolevalt jooniselt (vt Joonis 2) nähtub, et kindlustuskelmuse kohta on saadud positiivne vastus väga vähestelt vastajatelt. Eestis osales küsitluses kokku 1793 inimest ning vaid 16 inimest (0,9%) tunnistas, et on ühe või rohkem kordi toime pannud kindlustuskelmuse. Selle tulemusega on Eesti uuringus osaleinust üks kõige väiksema tunnistanute osakaaluga riik. Väiksem tulemus oli ainult Bulgaarias, 0,5% uuringus osalejatest tunnistas liikluskelmuse toimepanemist. Kõrge kindlustuskelmuse tunnistajate osakaaluga paistavad silma Tšehhi ja Venemaa (vastavalt 4,7% ja 4,1% vastanutest). Murettekitavalt kõrged on näitajad ka Euroopa suurriikides Saksamaal, Prantsusmaal ning Hispaanias (2,5-3,4%).

Konkreetseid põhjuseid, miks on tulemused sellised, on siinkohal keeruline välja tuua. Eesti tagasihoidliku tulemuse põhjuseks võib olla asjaolu, et Eestis ei ole vara kindlustamine nii levinud kui paljudes teistes riikides, kus Euroopa Sotsiaaluuringut läbi viiakse. See võib olla jällegi põhjustatud rahva üldisest toimetulekust, mis Eesti puhul seab massilisele

³⁸ Olavi-Jüri Luik. Liikluskindlustus kui kohustuslik vastutuskindlustus. Magistritöö 2004, lk 41. – Arvutivõrgus: <http://dSPACE.utlib.ee/dSPACE/bitstream/handle/10062/1010/Luik.pdf?sequence=5>

kindlustamisele piirid. Üldtendentsina on märgata, et kindlustuspettusi on rohkem riikides, kus on pikemad kindlustamise traditsioonid ning elatustase. Siiski on ka mõlemas äärmuses riike, mille puhul nende positsiooni ei saa nende põhjustega seletada. Bulgaarias on isegi Eestist veel vähem kindlustuskelmuse toimepanemise tunnistajaid ning Tšehhis ja Venemaal on kindlustuspettuse toimepanemise tunnistajaid isegi rohkem kui pikaajalise kindlustustraditsiooniga riikides.

Jaotades isikud, kes Eestis tunnistasid kindlustuskelmuse toimepanemist viimase viie aasta jooksul, soo alusel, selgub, et valdav enamus kindlustuskelmidest on mehed. Vanuselise rühmitamise põhjal tunnistas Eesti vastanutest kindlustuspettuse ühekordset toimepanemist viimase viie aasta jooksul enim vastaja, kes kuulub vanusegruppi 27-45 eluaastat, teisel kohal oli vastaja, kel vanuseks 15-26 eluaastat. Retsidiivse kindlustuskelmusega paistsid silma vastajad vanuses 15-26 eluaastat.

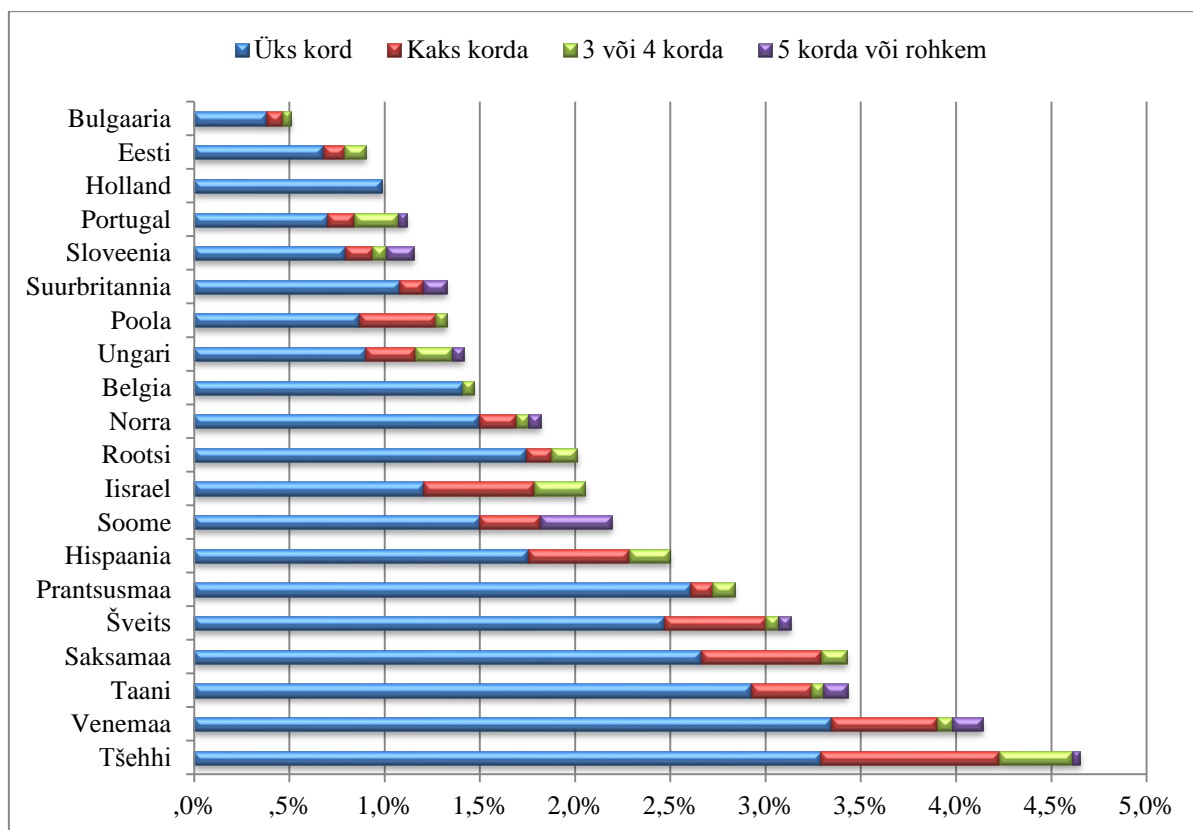
Eristades vastajaid sissetulekute põhjal, selgub, et kindlustuskelmusele kalduvad enim keskmisest vähemalt 30% suurema sissetulekuga inimesed. Samamoodi on olukord ka korduvate toimepanemiste põhjal. Antud asjaolu on autori arvates ka üpriski loogiline, kuna alla keskmise sissetulekuga inimestel tihtipeale ei olegi sellist vara, mida peaks kindlustama. Kui aga on olemas vara, mida saaks kindlustada, siis alla keskmist sissetulekut teenivad inimesed lihtsalt ei kindlusta seda, kuna see tähendab täiendavat väljaminekut. Siinkohal ei saa muidugi välistada sõiduauto omamise puhul seadusest tulenevat kohustuslikku liikluskindlustust, kuid selle kindlustusliigi puhul on ka kelmuste toimepanemine komplitseeritum kui näiteks sõiduki kaskokindlustuse puhul.

Haridustaseme poolest tõusis esile kõrgharitud seltskond, kes on enim viimase viie aasta jooksul kindlustuskelmuste toimepanemist tunnistanud. Kesk – ja kutseharidusega ning keskhariduseta isikute puhul oli kindlustuspettuste toimepanemine samas järjus. Retsidiivse kindlustuspettuste alase tegevusega eristusid siiski inimesed, kelle haridustase jäi alla keskhariduse.

Allolevalt jooniselt (vt Joonis 3) nähtub küsitletute kindlustuskelmuste toimepanemise arv viimase viie aasta jooksul. Enamik, kes tunnistasid kindlustuspettuse toimepanemist, tegid seda vaid ühe korra. Selline tendents kipub ka Eesti vastanute puhul esile kerkima. Sellist inimgruppi võib nimetada juhukelmideks. Nad panevad pettuse toime siis, kui tekib selleks juhuslikult võimalus. Näiteks teeb isik omal süül kindlustamata autoga avarii ning kuna auto

remont läheks kalliks, proovitakse tekkinud olukorras kindlustusandjat ära kasutada, sõlmides kindlustuslepingu peale avariisündmust.

Joonis 3. Kindlustuskelmuste toimepanemise retsidiivsus viimase 5 aasta jooksul

Tšehhi, Hispaania, Iisrael, Ungari ja Portugal paistavad teiste riikide seast silma üpriski suurte näitajatega vastajate osas, kes tunnistasid, et on viimase viie aasta jooksul pannud toime 3 – 4 kindlustuspettust. Viie või rohkema kindlustuskelmuse toimepanemist tunnistanute osakaal on Soomes. Selline inimgrupp liigitub paadunud kelmideks, kes suunavadki kogu oma tegevuse kindlustuskelmuste pealt teenimisse. Sageli võib esineda isegi vastava eesmärgiga grupeeringuid. Seda kelmide liiki iseloomustab ükskõiksus ja karistamatuse tunne.

Kindlustuspetturite tegevuse on kriminoloogid liigitanud „valgekraede“ kuritegevuse hulka. Nad erinevad üksteisest käitumisviisilt, motiividelt ja eesmärkidelt. Samuti võib kindlustuspettureid avastada peaaegu kõigist ühiskonnaklassidest, majandussektoritest ja süsteemidest ning neid võib esineda nii professionaalsete kurjategijate hulgas kui ka muidu õiguskuulekate kodanike seas. Kindlustuspetturite ühiseks jooneks on see, et nad on küllalt

haritud ja üldjuhul ei kasutata oma plaanide teostamiseks vägivalda – seega võib kindlustuspetturit pidada intellektuaalseks kurjategijaks³⁹.

Kuigi potentsiaalsete kindlustuspetturite ring on piiramatult, on siiski mõned sellele grupile omased tunnused. Saksamaal Freiburgis Max Planck'i Instituudis jõudis kriminoloogide uurimisgrupp järeldusele, et enamasti pettureid on kõrgharidusega, nad tegelevad ettevõtlusega ning on tavaliselt korralikud perekonnainimesed. Uuring näitas ka, et naissoost kindlustuspettureid esineb vähem kui meessoost pettureid⁴⁰.

Eelpool nimetatud riikides, kus üks isik paneb viie aasta jooksul toime mitu kindlustuskelmust, on saanud selline nähtus võimalikuks avalikkuse suhtumise tõttu. Kindlustuskelmustesse suhtutakse ühiskonnas liiga leebelt, kuigi tegelikult on see aga suur probleem. Siinkohal võiks tuua paralleeli poevargustega, mille tagajärjel tekkinud kahju maksavad kaudselt kinni teised ostjad läbi vastava hinnalisa või kindlustusvõtjad läbi kindlustusmaksete suurenemise. Kindlustuskelmuste toimepanemist on elavdanud ka viimased viis aastat kestnud majandussurutis. Inimesed soetasid laenu või liisingu vahendusel majandusõitsengu perioodil ettenägematult hinnalist vara, mille eest tasumisega tänastes oludes sageli hätta jäädakse. See omakorda loob pinnase kõiksugu skeemidele, mille abil üritatakse varast võimalikult kasulikult teel vabaneda. Üks variant selleks ongi kindlustuskelmus.

Allolevast tabelist (vt Joonis 4) nähtub, kuidas suhtusid küsitluses osalenud kindlustuspettuse toimepanemisse. Võimalikud vastusevariandid olid: „ei ole üldse vale“, „natuke vale“, „vale“, „täiesti vale“.

Vastajate poolest, kes arvasid, et kindlustuskelmuse toimepanemine ei ole üldse taunitav, paistis silma enim Venemaa. 8,3% sealsetest vastajatest arvas, et kindlustuspettus ei ole vale tegu. Venemaale järgnesid võrdlemisi kõrgete näitajatega Tšehhi (6,4%), Poola (4,4%) ja Holland (4,2%). Riigid, kus hinnati sellist teguviisi täiesti valeks, olid eesrinna Rootsi, Suurbritannia, Norra, Portugal, Holland ning Taani. Üllatav on muidugi Taani tulemus, kuna eelpool kujutatud tabelitest nähtub, et Taani on Euroopa riikidest esirinnas kindlustuskelmuste tunnistanute osakaalu poolest. Seega võib järeldada, et Taanis pannakse toime võrdlemisi

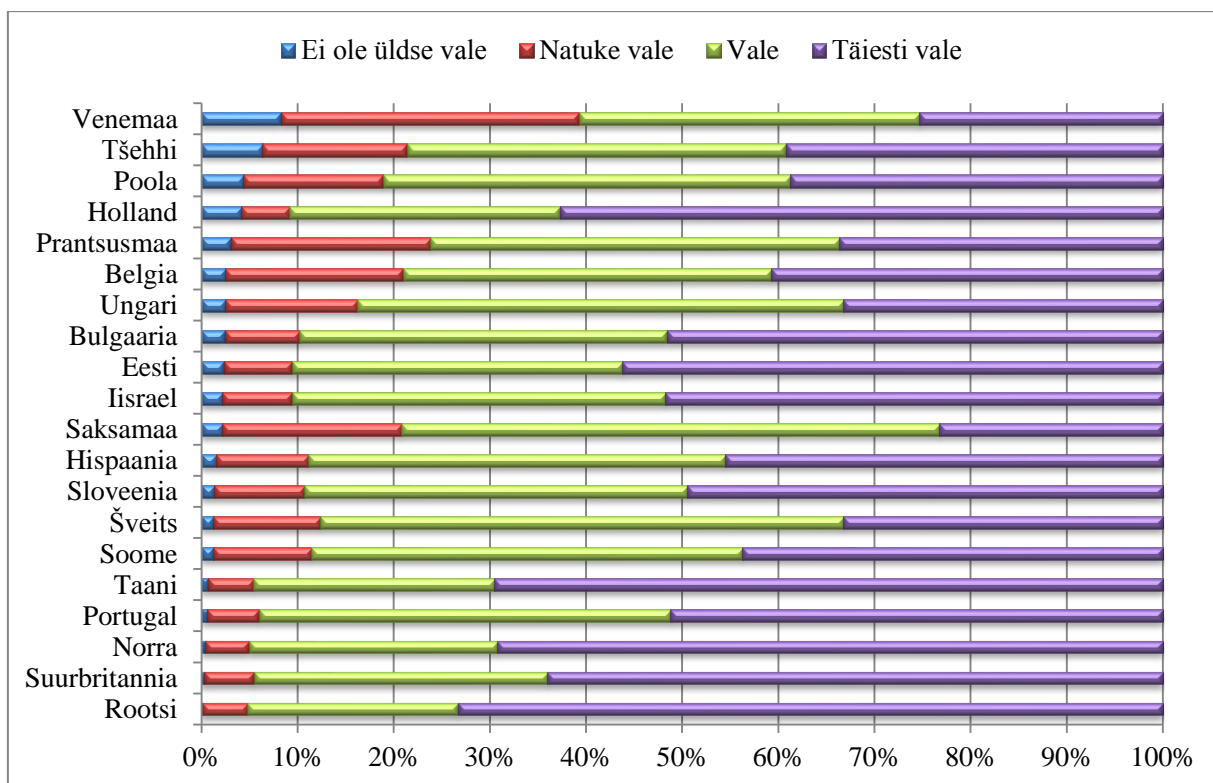
³⁹ Jüri Press. Kindlustuspettus. *Juridica* VII 1997, lk 341-345. – Arvutivõrgus:

http://www.juridica.ee/juridica_et.php?document=et/articles/1997/7/23209.SUM.php

⁴⁰ Vt viide nr 39.

palju kindlustuspettusi, kuid ühiskonna vastuseis sellisele teguviisile on samuti võrdlemisi suur.

Joonis 4. Kui vale on esitada liialdatud või võltsitud kindlustusnõue

Eesti asetub oma tulemustega selles küsimuses kindlale keskpositsioonile. 2,3% vastanutest arvas, et selline tegevus ei ole vale, 7,1% arvas, et see on natuke vale, 34,4% vastanutest pidas seda valeks ning 56,2% pidas vastavat teguviisi täiesti valeks. Alljärgnevalt analüüsitakse Eesti tulemusi lähtuvalt vastajate vanuselisest kuuluvusest, sissetuleku suurusest, haridustasemest ning soost.

Enim pidasid kindlustuskelmuse toimepanemist moraalselt valeks käitumiseks vastajad vanuses 46-63 eluaastat. Moraalselt aktsepteeritavaks pidasid seda enim 15-26 aastased vastajad. Eelpool selgus, et enim toimepanemist tunnistanud isikute vanus oli 27-45 eluaastat. Samas 97% inimestest, kes kuulusid sellesse vanuseklassi, olid seisukohal, et kindlustuskelmuste toimepanemine on kasvõi veidi moraalselt väär. Seega on tegemist olukorraga, kus inimesed küll mõistavad, et nende käitumine on vale, kuid teevad seda sellegipoolest.

Lähtudes vastajate sissetulekust, pidas enim kindlustuskelmust moraalselt taunitavaks inimgrupp, kelle sissetulek oli keskmisest vähemalt 30% kõrgem. Eespool on mainitud, et kindlustuskelmuste toimepanemist tunnistas enim just sellise sissetulekuga isikute grupp. Seega on siinkohal jällegi tekkinud samalaadne olukord eelmises lõigus mainituga.

Riikides, kus kindlustuskelmuste toimepanemist vaele ei peetud, on selline suhtumine põhjustatud arusaamast, et tegu on n.ö „tasaarveldusega“. Kindlustuspetturid peavad kindlustuspettust normaalseks vahendiks, mille abil saab tagasi mingi osa kindlustusmaksetest, mida nad aastate jooksul on kindlustusandjale maksnud. Kindlustuspetturid ei tunnista kindlustusandja õigust tasule riski enda kanda võtmise eest ega õigust rahale, mis katab kindlustusandja kulutused. Vastupidi, üldjuhul peetakse heateoks ka seda, kui kindlustuskelm soovitab sugulastel ja sõpradel samuti petta oma kindlustusseltse.

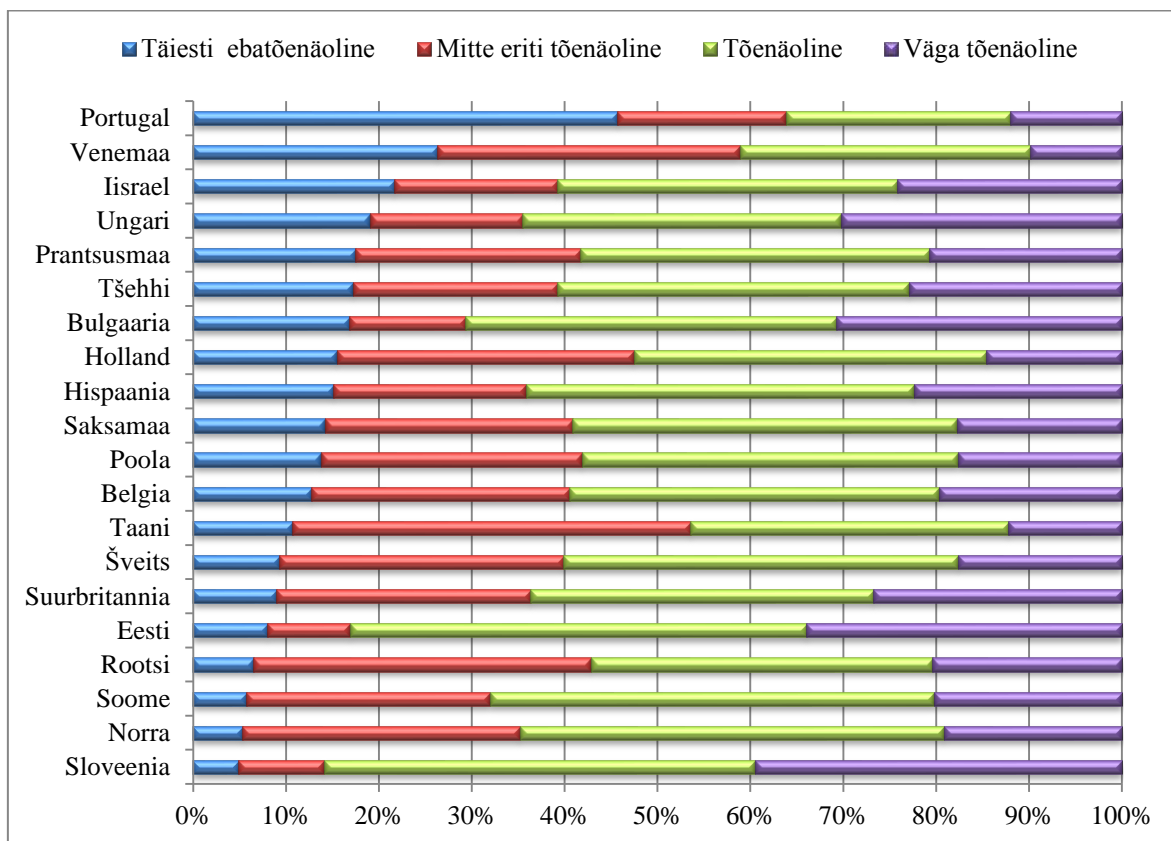
Autor arvab, et kindlustuskelmus on mõjutatud ka asjaolust, et tihtipeale kajastatakse meedias avalikkusele, kui suured on mingi vastava kindlustusandja hallatavate fondide suurused ning oma rolli mängivad ka andmed kasumlikkuse kohta. Kelmil kujuneb arusaam, et kindlustusandjal on vahendeid piisavalt ning tema toimepandud pettus mõjutab kindlustusandja varalist seisut minimaalselt. Jällegi peab siinkohal rõhutama, et kindlustushüvitiste väljamaksete suurenemisel suurenevad ka kindlustusmaksed ning reaalse kahju kannatajaks on ikkagi tarbija, mitte kindlustusandja.

Kindlustusseltsi petmist peetakse väikeseks, täiesti vabandatavaks õiguserikkumiseks. Inimesed paigutavad kindlustuspettuse teiste selliste õigusrikkumiste hulka, millistesse suhtutakse tolerantselt (näiteks maksudest kõrvalehoidmine ja liiklusrikkumised).

Sellist suhtumist kindlustuskelmustesse võib põhjustada ka inimeste seadustundmatus. Enamik inimesi tõenäoliselt ei ole teadlikud asjaolust, et karistusseadustiku § 212 kohaselt on kindlustusjuhtumi esilekutsumine või kindlustusjuhtumi toimumise kohta ebaõige ettekujutuse loomine kindlustusandjalt kindlustushüvitise saamise eesmärgil kriminaalkuritegu, mille eest võib selle toimepanijat karistada rahalise karistusega või vabadusekaotusega kuni viieks aastaks.

Allolevalt jooniselt (vt Joonis 5) nähtub kuidas hindasid uuringus osalejad vahelejäämise riski kindlustuskelmuse toimepanemise korral. Võimalikud vastusevariandid olid järgmised: „täiesti ebatõenäoline“, „mitte eriti tõenäoline“, „tõenäoline“, „väga tõenäoline“.

Joonis 5. Kuidas hindate vahelejäämise tõenäosust kindlustuskelmuse toimepanemise korral

Tulemusi analüüsid esile Portugal, kus 45,7% osalenutest oli seisukohal, et on täiesti ebatõenäoline, et kindlustuskelmuse toimepanemisel vastav tegu avastatakse. See on võrreldes ülejäänud Euroopa riikidega oluline hälve. Ülalolevatelt joonistelt (vt Joonised 1-4) nähtus, et Portugal oli kindlustuskelmuste toimepanemise tunnistamise osas üks tagasihoidlikuma tulemusega riike. Samuti kiputi seal suhtuma kindlustuspettusesse negatiivselt. Sedavõrd kõrge ebausku teo avastamisesse võib olla oletuslikult põhjustatud kohaliku politsei ja kindlustusseltside võimetusest vastavaid kelmusi avastada ning tõendada. Samas võib see viidata ka asjaolule, et riigis tegutseb professionaalne kindlustuskelmide kontingent, kelle tegevus on suurehaardeline ning sisuliselt avastamatu.

Ka Iisrael, Venemaa ja Holland ja Taani esinesid suhteliselt skeptiliste hinnangutega kindlustuskelmuse avastamisse. Venemaal oli 58,9% vastanutest seisukohal, et kelmuse avastamine on täiesti ebatõenäoline või ei ole eriti tõenäoline. Iisraelis oli vastav näitaja 39,3%, Hollandis 47,5% ning Taanis 53,5%.

Bulgaaria, Eesti, Sloveenia, Soome – nendes riikides oldi enim seisukohal, et kindlustuskelmuse toimepanemisel on vahelejäämine tõenäoline või väga tõenäoline. Eriti heade tulemustega tõusid esile konkreetselt Eesti ja Sloveenia. Eesti vastajatest hindasid

vahelejäämist tõenäoliseks või väga tõenäoliseks 83,1%, Sloveenias vastavalt 85,9%. Sedavõrd positiivsed tulemused on rõõmustavad ning ilmselt tulenevad kindlustusseltside ja politsei koostöö tulemusena suurenenud suutlikkusest kindlustuskelmuksi avastada. See omakorda on tänaseks päevaks (Euroopa Sotsiaaluuring viidi läbi 2010.a) muutnud toimepandavate kindlustuskelmuste iseloomu, mahtu ja arvu. Eesti Kindlustusseltside Liidu andmetel⁴¹ on kindlustuskelmuste arv 2012.a vähenenud 25%, kuid kasvas välja petta üritatud raha maht üle 26%. Samuti on kasvanud suuremahuliste pettuste arv. Samas on vähenenud esile kutsutud liiklusõnnetuste ning lavastatud varguste arv.

Kindlustuspettuse toimepanemise puhul hindasid vahelejäämiseriski olematuks enim 15-26 aastased vastajad. Vahelejäämist pidasid tõenäoliseks enim 27-45 vanusegruppi kuuluvad vastajad. Sama vanusegrupi esindajad tunnistasid enim ka kindlustuskelmuste toimepanemist ning olid ülekaalukalt seisukohal, et selline käitumine on moraalselt vale. Autorile jääb arusaamatuks ajend, mis eelnimetatud hinnangute esinemisel siiski inimesi õigusrikkumistele kallutab. Ometi ollakse valdavalt seisukohal, et vahelejäämiserisk on suur, tegu on moraalselt vale.

Eristades Eesti vastajaid sissetuleku põhjal, nähtub, et kindlustuskelmuse toimepanemise korral hindavad vahelejäämiseriski kõige madalamaks keskmisest kõrgema sissetulekuga vastajad. Vahelejäämise tõenäosust hindavad kõrgelt aga keskmist sissetuleku teenivad inimesed. Seega hindavad õigusorganite efektiivsust kõrgemalt keskmise sissetulekuga vastajad, keskmisest kõrgema sissetulekuga vastajad hindavad õigusorganite efektiivsust kindlustuspettuste avastamisel väiksemaks. Jaotades vastused haridustaseme põhjal, selgub asjaolu, et kõrgharidusega isikud pidasid vahelejäämist tõenäolisemaks kui teiste haridustasemetega vastajad. Naissoost vastajad hindasid kindlustuskelmuse toimepanemise korral vahelejäämiseriski kõrgemaks kui meessoost vastajad.

⁴¹ Erik Ernits. 2012. aastal püüti kindlustuskelmustes välja petta ligi 2,4 miljonit eurot. Eesti Kindlustusseltside Liit, pressiteade (28.01.2013). – Arvutivõrgus:
http://www.eksl.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=297%3A2012-aastal-pueueti-kindlustuskelmustes-vaelja-petta-ligi-24-miljonit-eurot-28012013&catid=58%3Auudised&Itemid=191&lang=et

2.2. Õiguskuulekus varastatud vara käsutamise näitel

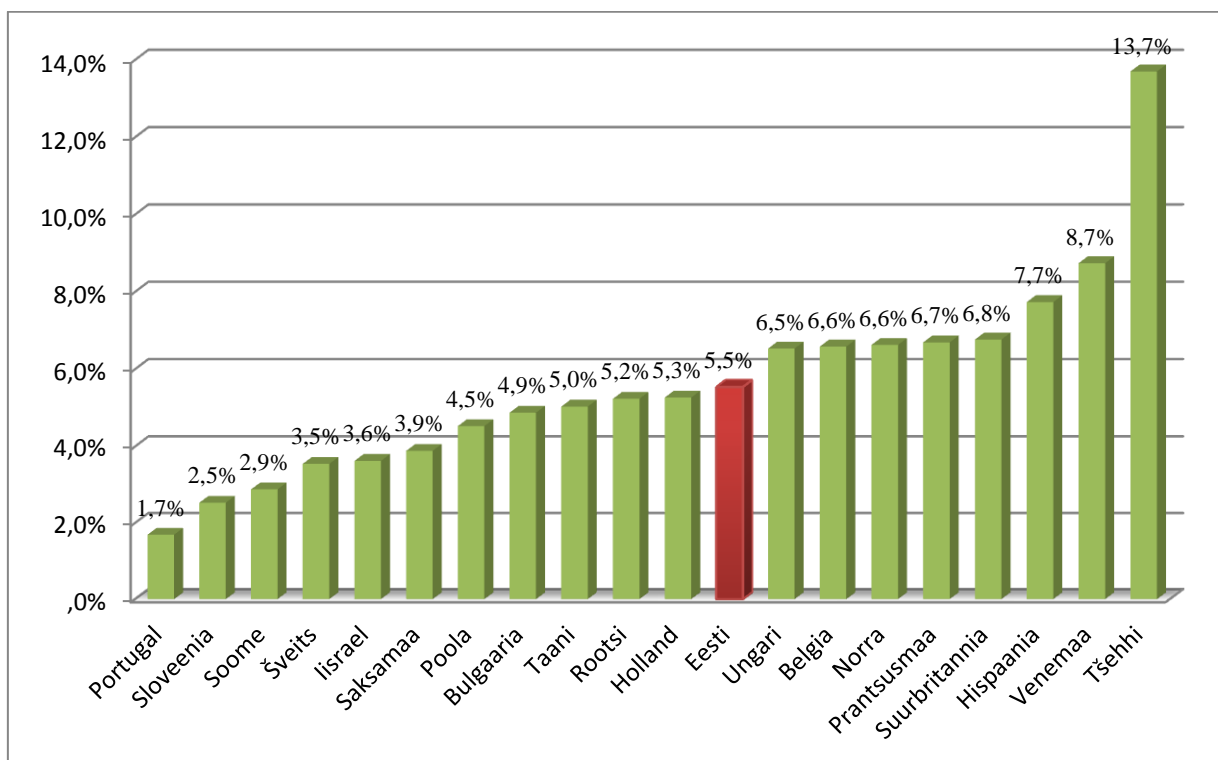
Euroopa sotsiaaluuringu kriminaal – ja justiitsõiguse eriblokis esitati kõikidele osalejatele alljärgnev küsimus: „Kui tihti olete viimase viie aasta jooksul omandanud asja, mis võis olla varastatud?“ Siuliselt sooviti vastajatelt teada saada, kas nad on viimase viie aasta jooksul ostnud varastatud asju. Vastusevariantidena oli võimalik valida „mitte kunagi“, „üks kord“, „kaks korda“, „3 või 4 korda“, „5 korda või rohkem“ ja „ei oska öelda“. Vastajaid eristati soo, emakeele, kodakondsuse, vanuse, elukoha, sissetuleku, hariduse ja peamise tegevusala põhjal.

Eesti karistusseadustiku § 202 kohaselt on süüteo toimepanemise tulemusena saadud vara omandamine, hoidmine või turustamine karistatav rahalise karistuse või kuni üheaastase vangistusega. Sama teo eest, kui see on toime pandud grupi või kuritegeliku ühenduse poolt, vähemalt teist korda või suures ulatuses, karistatakse rahalise karistuse või kuni kolmeaastase vangistusega. Eelkirjeldatud varavastase süüteo koosseisu kasutatakse peamiselt siis, kui põhjustatakse oluline kahju.

Väiksema väärtusega asjade puhul on kasutusel karistusseadustiku § 218, mis sätestab varavastase süüteo koosseisu väheväärtusliku asja ja varalise õiguse vastu. Varavastase süüteo eest väheväärtusliku asja või väheolulise varalise õiguse vastu, välja arvatud röövimine, väljapressimine ja asja omavoliline kasutamine vägivalda abil ning tulirelva, laskemoona, lõhkeaine, kiirgusallika, narkootilise või psühhotroopse aine või nende lähteaine, suure teadusliku, kultuuri- või ajalooäärtusega eseme vargus või süstemaatiline vargus, karistatakse rahatrahviga kuni kolmsada trahviühikut või arestiga. Väheväärtuslikuks loetakse asja või õigust, mille rahaline väärtus ei ületa kahtekümmend miinimumpäevamäära või mille kahjustamisel ei põhjustatud olulist kahju.

Allolevalt jooniselt (vt Joonis 6) nähtub, kui suur osa erinevates riikides küsitlusele vastanutest tunnistas, et on võimalik, et nad on viimase viie aasta jooksul omandanud mõne varastatud asja.

Joonis 6. Viimase viie aasta jooksul varastatud asjade ostmist tunnistanute osakaal

Tabelit juhib ülekaalukalt Tšehhi, kus tunnistas varastatud asjade omandamist viimase viie aasta jooksul 13,7% küsitlusele vastanutest. Eelpool analüüsitud kindlustuskelmuse alapeatükis selgus samuti, et suurim kindlustuskelmuste toimepanemist tunnistanute osakaal oli just Tšehhis. Selle põhjal hakkab tekkima juba kindel muster, mis seab Tšehhi elanike õiguskuulekuse üpris halba valgusesse.

Portugal, Sloveenia ja Soome on ka varastatud asjade ostmise osas üsna tagasihoidlikud. Varastatud asja ostmist viimase viie aasta jooksul tunnistas neis riikides 1,7-2,9% vastanutest. Ka eelpool on need riigid paistnud silma samaväärselt heade tulemustega, mille alusel tekib autorile neist riikidest suhteliselt õiguskuulekas kuvand.

Eestis tunnistas küsitlusele vastanuist 5,5% ehk umbes 99 inimest 1793-st, et on viimase viie aasta jooksul omandanud midagi, mis võis olla varastatud. Teiste küsitluses osalenud riikidega võrreldes on tulemus keskmine, kuid siiski on kahetsusväärne, et varastatud kaubale leidub turgu. Varastatud asjade ostmine suurendab kuritegevust, kuna vargal tekib veendumus, et varastatud asjade järgi on nõudlus ning neid on lihtne müüa. See omakorda innustab varast oma tegevust jätkama, võib-olla isegi laiendama.

Rühmitades Eesti varastatud asjade ostjaid vanuse alusel, selgub, et vanemad kui 64-aastased varastatud asju enda hinnangul viimase viie aasta jooksul ostnud ei ole. Enim tunnistasid

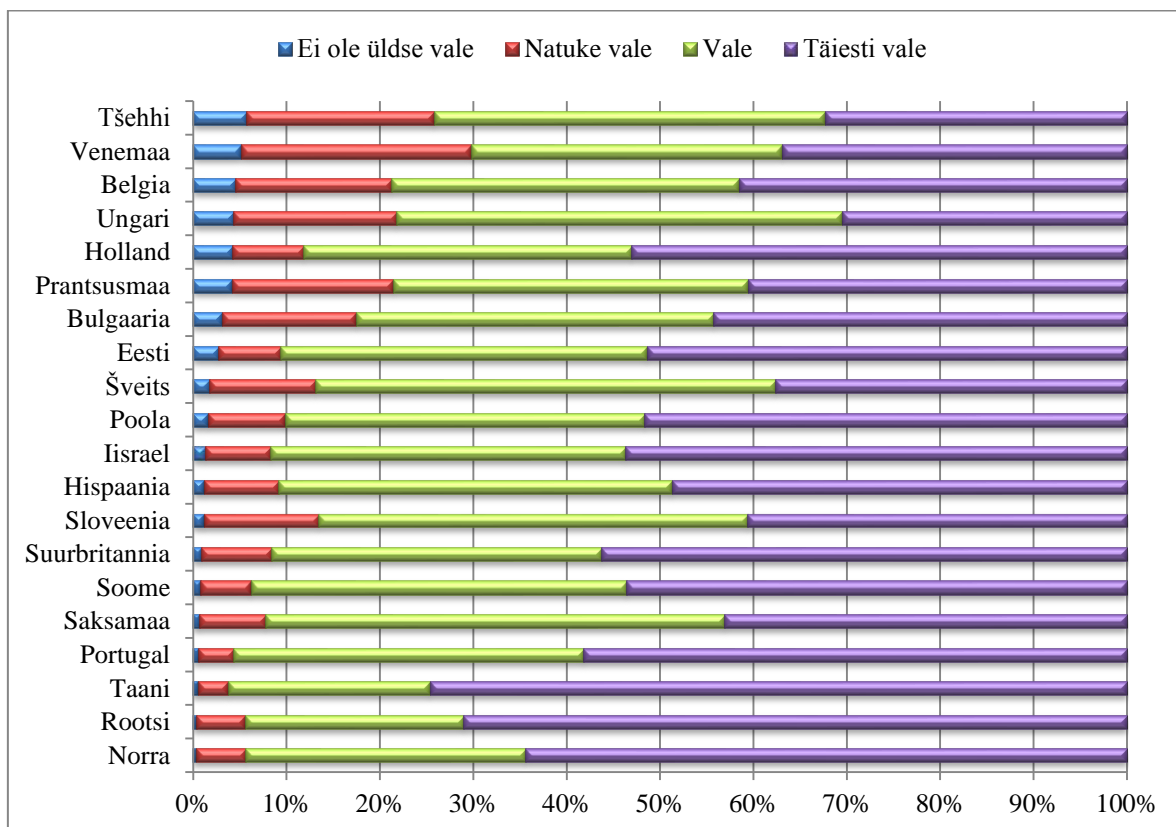
varastatud asjade ostmist isikud vanuses 15-26 eluaastat. Vanuse kasvades väheneb kindla trendina ka varastatud asjade ostmise tunnistamine. Autori hinnangul on selline tulemus ootuspärane, kuna noorem põlvkond puutub rohkem kokku inimestega, kes tegelevad varastatud asjade müügiga. Samuti on noorem põlvkond, eriti alaealised, hinnatundlikum ning soodsa hinna korral ei pöörata tähelepanu asjaolule, et kaup võib olla varastatud. Vanema generatsiooni esindajatel puudub tihti kokkupuude varastatud asjade müüjatega ning samuti takistavad neid varastatud kaupu omandamast kõrgemad moraalsed tõekspidamised.

Jaotades varastatud asju ostnud isikud sissetuleku põhjal, nähtub asjaolu, et enim on tunnistanud varastatud asjade ühekordset ostmist keskmisest madalama sissetulekuga inimesed. Antud tulemus on eelduspärane, kuna madalama sissetulekuga inimesed otsivad tihti vahendeid valimata, kuidas teatud kaupad võimalikult soodsalt saada, üheks võimaluseks on soetada varastatud asju. Samas tuleb rõhutada, et korduvalt sedalaadi rikkumist keskmisest madalama sissetulekuga inimesed toime panema ei kipu. Korduvalt sedaviisi käitumist tunnistanute seas on ülekaalukalt juhtival positsioonil keskmisest vähemalt 30% kõrgema sissetulekuga vastajad, mis on üllatav.

Eristades varastatud asju ostnud isikuid haridustaseme alusel, selgub, et enim on tunnistanud varastatud asjade ühekordset ostmist keskharidusest madalama haridustasemega inimesed. Olukorras, kus varastatud asju on viimase viie aasta jooksul ostetud rohkem kui kaks korda, tõusetusid esile kesk – või kutseharidusega vastajad. Võttes vastajate rühmitamisel aluseks nende soolise kuuluvuse, selgub, et 2/3 varastatud asjade ostmist tunnistanutest on meessoost, ülejäänud aga naissoost.

Allolevalt jooniselt (vt Joonis 7) nähtub, kuidas suhtusid vastajad varastatud asjade ostmisesse üldiselt. Enim arvati, et varastatud asjade ostmine ei ole üldse vale, Tšehhis. Ka varastatud asjade omandamist tunnistanute arv oli seal kõige suurem, seega on selline suhe üpris ootuspärane. Tšehhile järgnevad Venemaa, Belgia, Ungari, Holland ja Prantsusmaa, kellel kõigil on antud seisukoha suhtes sarnaselt kõrge tulemus. Kogu ülalolev joonis on sisulises sõltuvuses varastatud asjade toimepanemise tunnistamise tulemustega. Riigid, kes paistsid silma varastatud asjade omandamise tunnistamisega, paistavad silma ka hinnanguga, et see ei ole üldse vale.

Joonis 7. Kui vale on osta asju, mis võivad olla varastatud

Täiesti valeks hinnati sellist tegevust eelkõige Skandinaaviamaades, kus kõigist vastanutest 0,3-0,5% ei pidanud varastatud asjade omandamist üldse valeks. Ühtlasi paistsid need riigid silma vastajate osakaaluga, kes pidasid sellist tegevust täiesti valeks. Seda nähtust võib põhjustada eelnimetatud riikide üldine hea õiguskuulekus ning majanduslik seisukord, mis ei kalluta inimest varastatud asja ostma. Inimeste majanduslik seisukord on piisavalt hea, et soetada kaupa õiguspärasel viisil.

Eesti pidas varastatud asjade ostmist täiesti valeks tegevuseks 2,7% vastanutest; 6,6% arvas, et selline käitumine on natukene vale; 39,2% pidas seda valeks ning 51,4% täiesti valeks. Teiste uuringus osalenud Euroopa riikidega võrreldes on Eesti tulemus seega jällegi ootuspäraselt keskmine nagu ka varastatud asjade ostmist tunnistanute osakaal vastanute seas.

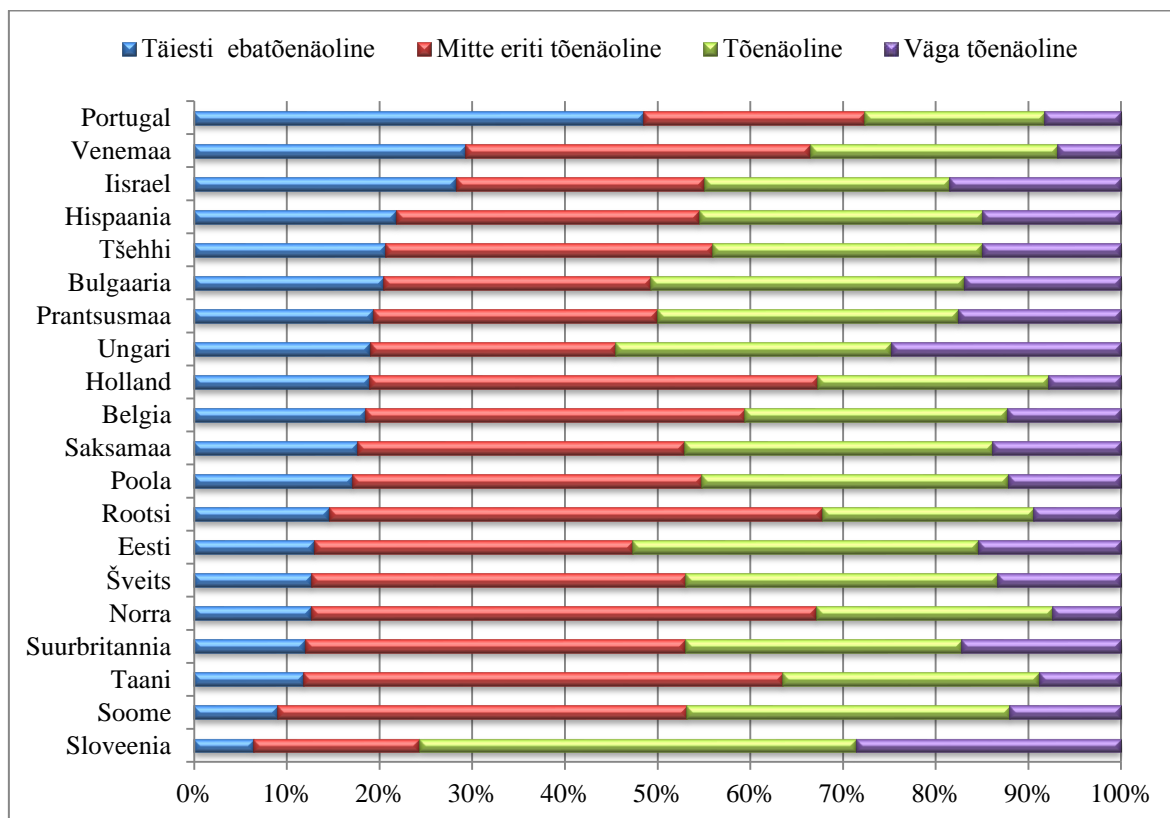
Vanuselise jaotuse põhjal arvasid enim vanusegruppi 15-26 eluaastat kuuluvad vastajad, et varastatud asjade ostmine ei ole moraalselt vale. Mida vanemaks muutus vastaja, seda enam hakati varastatud asjade ostmist väärtegevusena hindama. Kõige rohkem hindasid varastatud asjade ostmist täiesti valeks tegevuseks vastajad, et kes olid 64-aastased või vanemad.

Rühmitades küsimusele, kui valeks tegevuseks hindate varastatud asjade ostmist, vastajaid nende sissetulekute põhjal, selgub, et enim hindasid sellist tegevust taunimisväärseks keskmisest vähemalt 30% kõrgema sissetulekuga vastajad. Vähim hindasid sellist tegevust moraaliveenasena isikud, kelle sissetulek jäi vähemalt 30% alla keskmise. Seesugused tulemused on ühest küljest loogilised, kuna väiksema sissetulekuga inimesed tihti peale soovivadki asju soetada võimalikult madala hinnaga, ignoreerides sealjuures nende võimalikku ebaseaduslikku päritolu. Samas teisest küljest on sellised seosed varastatud asjade ostmise ja vastanute sissetulekute vahel vastuolulised, sest eelpool on töö autor jõudnud järeldusele, et enim tegelevad varastatud asjade korduva omandamisega eeskätt just keskmisest vähemalt 30% kõrgemat sissetulekut teenivad inimesed.

Vastajaid haridustaseme alusel liigitades selgus, et vähim hindas varastatud asjade ostmist valeks tegevuseks vastaja, kelle haridustase jäi alla keskhariduse. Enim hinnati sellist tegevust ebamoraalseks vastajate poolt, kellel oli kõrgharidus. Soolise liigituse alusel nähtus taaskord, et meessoost vastajad suhtusid sellisesse käitumisse leebemalt kui naissoo esindajad.

Allolevalt jooniselt (vt joonis 8) nähtub, kuidas hindasid uuringus osalenud riikide vastajad vahelejäämise tõenäosust varastatud asjade ostmise korral. Kui üldist hinnangut vaadata, siis üleeuroopaliselt olid enam kui pooled vastajatest seisukohal, et vastav tegu jääb kindlasti või suure tõenäosusega avastamata ning kedagi vastutusele ei võeta. Üheti võib see olla tingitud hinnangust politsei võimekusele selliseid tegusid avastada, kuivõrd tegu on latentse kuritegevusega, mis tähendab, et suur osa sellisest tegevusest ei jõuagi kunagi politsei menetlusse. Teisalt võib see olla põhjustatud sellest, et inimesed ei ole teadlikud asjaolust, et varastatud asjade ostmise puhul on tegemist süüteoga. Sellised tulemused on kahtlemata murettekitavad ning Euroopa riikide õiguskaitseorganid peaksid oma tegevusega mõjutama sellise sotsiaalse hinnangu muutumist. Inimesteni tuleks viia signaal, et varastatud asjade ostmise korral on tõepoolest suur tõenäosus vahele jääda ja saada vastava süüteo koosseisu esinemisel karistatud. Leebem viis selleks oleks näiteks mõne vastavasisulise haridusliku kampaania läbiviimine nagu seda tehakse näiteks turvavööde kasutamise kohustuse puhul.

Joonis 8. Kuidas hindate vahelejäämise tõenäosust oletatavalt varastatud asja ostmise korral

Enim hinnati varastatud asjade ostmise puhul vahelejäämisriski täiesti ebatõenäoliseks Portugalis. Samas oldi seal eesrinnas hinnanguga, et varastatud asjade ostmine on vale või täiesti vale ning ühtlasi oli varastatud asjade ostmist tunnistanute osakaal Euroopa väikseim just Portugalis. Seega on riigis olukord selline, et varastatud asju sisuliselt ei osteta, kuna arvatakse, et see ei ole õige tegu; kui varastatud asju ostetak, puudub risk vahele jääda. Kaudselt võib selline olukord väljendada rahva usaldust riigi õigusorganitesse. Vahelejäämisriski varastatud kauba ostmisel hinnati kõrgeimaks Sloveenias. Vastajatest 75,7% pidas vahelejäämist tõenäoliseks või väga tõenäoliseks.

Eestis jagunesid tulemused peaaegu võrdselt – 47,3% vastajatest pidas vahelejäämist täiesti ebatõenäoliseks või mitte eriti tõenäoliseks; 52,7% arvas, et vahelejäämine on tõenäoline või väga tõenäoline. See, et üle poole vastajatest oli seisukohal, et vahelejäämine on tõenäoline või väga tõenäoline, näitab, et õigusorganid tegelevad asjaga mõõdukalt. Aastal 2011 suunas politsei – ja piirivalveamet senisest rohkem jõude varastatud asjade müügi ja ostmisega seotud kuritegevuse avastamisele. Tulemuseks oli 80% suurune juhtumite avastamise tõus⁴².

⁴² Risto Berendson. Politsei jahib turustajaid. Postimees 14.02.2012. – Arvutivõrgus:

<http://www.postimees.ee/738166/politsei-jahib-turustajaid/>

Siiski enamiku avastatud asjade puhul oli tegemist pisiasjadega, kuna massiline varastatud asjade kokkuostmine on sisuliselt välja surnud. Pigem on esile tõusnud üksikud n.ö „kiirkokkuostjad“, kes erinevates kohtades varastatud asju kokku ostavad ja neist võimalikult kiiresti ka vabanevad. Enim kaubeldakse sel moel antiigi, kulla, elektroonikaga. Lisaks sellele, et politsei on varastatud asjadega seotud kuritegevusega rohkem tegelema hakanud, on ka kohaldatavad karistused karmistunud. Isikutele, kelle suhtes suudetakse ära tõendada kahe ja enama kuriteoepisoodi toimepanemine, nõutakse reaalselt vangistust.

Seega ollakse Eestis seisukohal, et karistuse karmistamine teatud kuritegevusega seoses peaks kutsuma kodanikke paremini õiguskuulekusele kui ennetustöö või sotsiaalse lõimumise parendamine. Selline kriminaalpoliitika viitab sotsiaalse kontrolli mudeli domineerimisele.

Töö autor on selles küsimuses liberaalsemal seisukohal ning arvab, et õiguskuulekust aitaks süvendada indiviidi ja ühiskonna vaheliste sidemete tugevdamine ükskõik mis viisil. Riik, koostöös õigusorganitega, peaks suutma tekitada indiviidi ja riigi vahele suhte, mis põhineb vastastikkusel sümpaatial ja austusel. Riskigrupi kuuluvatele inimestele tuleks luua piisavalt tegevust, et neil puuduks võimalus ja tahe kuritegevusele kalduda.

Eesti vastajate liigitamisel vanuseliselt nähtub, et varastatud asjade ostmise puhul hindavad vahelejäämise riski kõige väiksemaks just 15-26-aastased inimesed. Vastajate vanuse kasvades kasvab ka hinnang vahelejäämise tõenäosuse osas. Varastatud asjade ostmise korral pidasid vahelejäämise tõenäosust kõige suuremaks 64-aastased ja vanemad uuringus osalenud vastajad. Selline tulemus on kooskõlas ka varastatud asjade ostmist tunnistanute ja seda tegevust moraalset hinnante tulemustega. Mäletatavasti tunnistasid kõige noorema vanusegrupi esindajad kõige rohkem varastatud asjade ostmist viimase viie aasta jooksul ning ühtlasi oli selle sama vanusegrupi seas vähim neid, kes pidasid varastatud asjade ostmist ebamoraalseks.

Vastajate rühmitamisel sissetuleku suuruse alusel selgus, et ülekaalukalt pidasid vahelejäämisriski kõige suuremaks inimesed, kelle sissetulek oli vähemalt 30% keskmisest kõrgem. Vahelejäämist ei pidanud eriti tõenäoliseks isikud, kel sissetulek vähemalt 30% keskmisest madalam. Sissetulekute põhjal vastajaid eristades nähtub, et suurimaks hindavad varastatud asjade ostmise puhul vahelejäämisriski isikud, kelle haridustase jääb alla keskhariduse. Vastav näitaja on madalaim kõrgharitud inimgrupi seas. Sooliselt vastajaid grupeerides selgub, et meesvastajad pidasid vahelejäämise tõenäosust väiksemaks kui naisvastajad.

2.3. Õiguskuulekus liiklusrikkumiste näitel

Käesoleva alapeatüki andmed on saadud Euroopa Sotsiaaluuringu raames osalejatele esitatud liiklusrikkumisi puudutavate küsimuste vastuste põhjal. Uuringus osalejatele on esitatud järgnevad küsimused:

- 1) Kui tihti oled viimase viie aasta jooksul toime pannud liiklusrikkumisi, näiteks ületanud kiirust või liigelnud foori keelava tule ajal?
- 2) Kui vale on toime panna liiklusrikkumisi?
- 3) Kuidas hindate vahelejäämiskiriski liiklusrikkumiste toimepanemise korral?

Vastajaid eristati soo, emakeele, kodakondsuse, vanuse, elukoha, sissetuleku, hariduse ja peamise tegevusala põhjal.

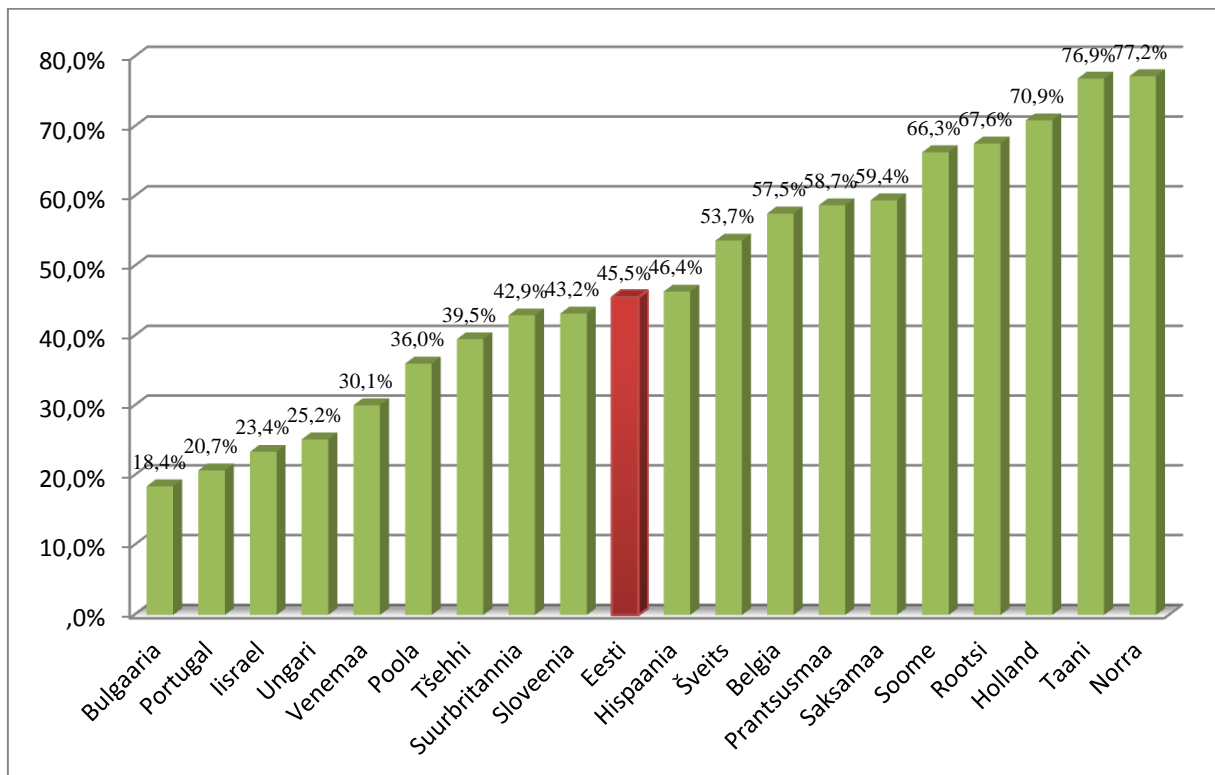
Kuna liiklusrikkumiste koosseisude valik on Eesti karistusseadustikus märkimisväärselt lai, siis oli küsimustikus viidatud kahele levinumale – kiiruse ületamisele ja keelava fooritule ajal liiklemisele.

Karistusseadustiku § 221 sätestab karistustaseme mootorsõiduki- või trammijuhil poolt ristmikule või jalakäijate ülekäigurajale sõitmise eest keelava fooritule ajal. Karistusseadustiku § 227 sätestab jällegi karistustaseme mootorsõidukijuhil poolt lubatud sõidukiiruse ületamise korral.

Kuna keelava fooritulega liiklemine on lisaks autodele ja muudele sarnastele sõidukitele keelatud, on see samuti keelatud jalakäijatele. Vastava süüteo koosseisu sätestab karistusseadustiku § 259, mis sätestab jalakäija, tasakaaluliikuri juhi, jalgratturi, pisimopeedijuhil, loomveoki juhi või sõitja poolt liiklusnõuete muu rikkumise koosseisu.

Allolevalt diagrammilt (vt Joonis 9) nähtuvad andmed selle kohta, kui suur osa vastanutest tunnistas, et viimase viie aasta jooksul on mõne liiklusrikkumise toime pannud. Liiklusrikkumiste all on eelkõige mõeldud sõidukiiruse ületamist ning nii jalakäijate kui ka sõidukijuhtide liiklemist keelava fooritule ajal.

Joonis 9. Viimase viie aasta jooksul liiklusrikkumiste toimepanemist tunnistanute osakaal

Üleüldist tabeliseisu vaadates, ei ole tulemused eriti üllatuslikud. Liiklusrikkumised on teadupärast väga levinud õigusrikkumiste liik. Seda sellepärast, et liiklusega puutuvad igapäevaselt kokku enamik Euroopa ning ka kogu maailma inimestest. Lisaks ei peeta liiklusrikkumisi just eriti raskeks õigusrikkumiseks – sellest ka kõrge toimepanemist tunnistanute hulk.

Kõrgeimate tulemustega liiklusrikkumiste toimepanemist tunnistanute seas paistsid üllataval kombel silma just Holland (70,9%) ja Skandinaaviamaad – Norra (77,2%), Taani (76,9%), Rootsi (67,6%), Soome (66,3%). On üldteada fakt, et eelnimetatud riikides on võrdlemisi heal tasemel liikluskultuur. Autori arvates võivad neis riikides sellised kõrged rikkumistasemed olla põhjustatud järgnevate tegurite koosmõjust:

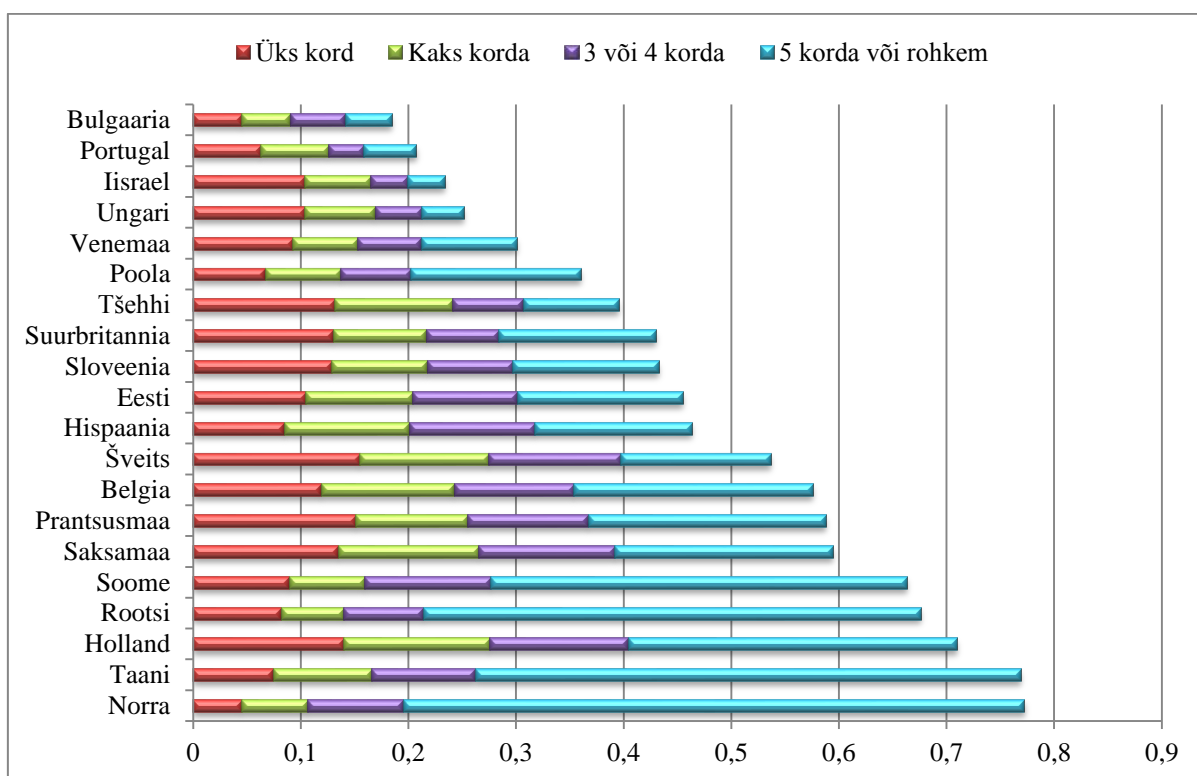
- 1) sõidukijuhtide puhul – kõrgetasemeline laiaulatuslik infrastruktuur (näiteks hea kvaliteediga sõiduteed, kiirteed), hea majanduslik olukord, mis võimaldab muretult tasuda võimalike trahvide eest;
- 2) jalakäijate puhul – linnade suur populatsioon, puuduv kontroll õigusorganite poolt, linnaliikluse ülemäärane reguleeritus.

Mõnevõrra üllatuslik oli ka Venemaa ja Tšehhi vastanute seas sedavõrd väike liiklusrikkumiste tunnistamise osakaal. Venemaal tunnistas liiklusrikkumise toimepanemist

viimase viie aasta jooksul vaid 30,1% vastanutest, Tšehhis oli vastav arv 39,5%. Eelpool analüüsitud õigusrikkumiste puhul olid just need riigid ülekaalukalt õigusvastase tegevuse esinemise tiheduse ning vahelejäämisrisiki madala hinnangu poolest eesrinnas.

Eesti, ühtlasi ka Hispaania ja Sloveenia, tulemus oli taaskord keskpärane. Liiklusrikkumiste toimepanemist viimase viie aasta jooksul tunnistas 45,5% vastanutest.

Joonis 10. Liiklusrikkumiste toimepanemise tihedus viimase 5 aasta jooksul

Ülalolevalt jooniselt (vt Joonis 10) nähtub, kui mitu korda viimase viie aasta jooksul liiklusrikkumiste toimepanijad seda tegid. Vastusevariantidena oli võimalik valida järgnevate vahel: „üks kord“, „kaks korda“, „3 või 4 korda“, „5 korda või rohkem“. Jooniselt nähtuva üldolukorra põhjal hakkab kohe silma korduvrikkumiste (vastusevariantide 3 või 4 korda“ ja „5 korda või rohkem) suur osakaal. Võrreldes seda joonist eelpool analüüsitud õigusrikkumiste tulemustega, olid korduvad rikkumised minimaalsed ning domineerisid ühekordsed rikkumised.

Kui kõrgeimate tulemustega liiklusrikkumiste toimepanemist tunnistanute seas paistsid silma Holland ja Skandinaaviamaad, siis antud joonise kontekstis paistavad nad ühtlasi ka silma erakordselt kõrge näitajaga rikkujate osas, kes on seda teinud 5 korda või enamgi veel.

Näiteks 38,7% Soome vastajatest tunnistas, et on viimase viie aasta jooksul liicluseeskirjade vastu eksinud viiel või enamal korral. Rootsis oli vastav tulemus 46,2%, Taanis 50,7% ning Norras koguni 57,7%. Sellest võib järeldada, et neis riikides on suur hulk liikluseeskirjade, kes süsteemselt rikuvad liicluseeskirju.

Eestis tunnistas, et on liiklusrikkumisi toime pannud viimase viie aasta jooksul üks kord 10,5%; kaks korda 9,9%; kolm või neli korda 9,7%; viis korda või rohkem 15,4% vastanutest. Politsei – ja Piirivalveameti 2012.a läbiviidud liiklusväärtegade uuringu tulemustest nähtub, et liiklusrikkumiste puhul on korduvrikkujate osakaal 7-12% vahel⁴³. Korduvrikkumisena on antud kontekstis vaadeldav olukord, kus isik on eelnevalt sama teo eest karistada saanud.

Politsei – ja Piirivalveameti uuringu tulemusena täheldati, et rahatrahvi suurus korduvrikkumise ärahoidmisele mõju ei avalda. Enamikule liiklejaist avaldab kindlasti ennetavat mõju karistuse fakt kui selline, kuid rahatrahvi (keskmine) suurus üldiselt rolli ei mängi. Sellest tulenevalt võiks rakendada senisest karmimat karistuspraktikat väga väikeste rahatrahvide määramisest loobumisega.

Politsei – ja Piirivalveameti uuringu raames jõuti ka arusaamani, et on teatud hulk liiklejaid, keda rahatrahvi määr üldiselt vaos ei hoi, kas siis seetõttu, et kuitahes suure rahatrahvi tasumine ei ole mingisugune probleem või siis seetõttu, et kavatsus trahve maksta puudub⁴⁴.

Kuna üheks probleemiks on kehtivate trahvimäärade mõju heal majanduslikul järjel olevatele isikutele, pooldab käesoleva töö autor loobumist trahviühikute (1 trahviühik on 4 eurot⁴⁵) süsteemist. Selle asemel tuleks seada määratava trahvi suurus sõltuvusse rikkuja aastasissetulekust, nagu seda tehakse näiteks Šveitsis, kus on raskete või korduvate liiklusrikkumiste eest võimalik trahvi saada kuni miljon eurot või kuni 4-aastane vangistus. Sellised proportsionaalsed karistused ohjeldaks paremini kõiki liiklusrikkujaid, kuna kõigile avaldavad määratavad karistused üprisiski võrdset mõju.

Jaotades Eesti vastajate tulemused liiklusrikkumiste toimepanemise retsidiivsuse kohta viimase viie aasta jooksul lähtuvalt vastajate vanuselisest kuuluvusest, nähtub, et üldiselt rikuvad kõige vähem liicluseeskirju 64-aastased ja vanemad. 80,3% kõrgealimestest tunnistas,

⁴³ Riin Paabo, Mait Ramat, Tarmo Sari ja Marilis Sepp. „Liiklusväärtegade karistuste mõju korduvrikkumistele - Lühianalüüs prioriteetsete liiklusväärtegade karistuste mõju kohta korduvrikkumistele“, 2012, lk 9. –

Arvutivõrgus: <https://www.politsei.ee/dotAsset/236597.pdf>

⁴⁴ Samas, lk 16;

⁴⁵ KarS § 47 lg 1;

et nad ei ole viimase viie aasta jooksul ühtegi liiklusrikkumist toime pannud. Selline tulemus on autori meelest ootuspärane, kuna sellises eas inimesed osalevad igapäevases liikluses sõidukijuhina harvem kui noored kaaskodanikud. Jalakäijatena esineb antud vanusegruppi kuuluvaid isikuid samuti liikluses väiksemal määral kui noori. Ühtlasi, eelmisi õigusrikkumisi analüüsid, on selgunud, et antud vanusegruppi kuuluvad inimesed on üleüldiselt õiguskuulekamad ning kõrgemate moraalsete standarditega. Kõige rohkem on liiklusrikkumisi viimase viie aasta jooksul toime pannud inimesed, kes kuuluvad vanuserühma 27-45 eluaastat. Antud grupi vastajatest tunnistas 26,3%, et on liiklusrikkumisi toime pannud viis või enam korda. Ka see näitajaga on vanuserühmade lõikes kõrgeim. Sellele vanusegrupile järgnes kõrgete tulemuste poolest 15-26-aastaste rühm, kus samuti korduvrikkumised üpris kõrgel tasemel. Kahtlemata on vanusegrupil 15-26 potentsiaali tõusta liikluseeskirjade korduvrikkumiste tabeli tippu, kuid see ei ole veel juhtunud, kuna näiteks sõidukijuhte on selle vanusegrupi seas tõenäoliselt vähem kui 27-45 ja 46-63-aastaste seas.

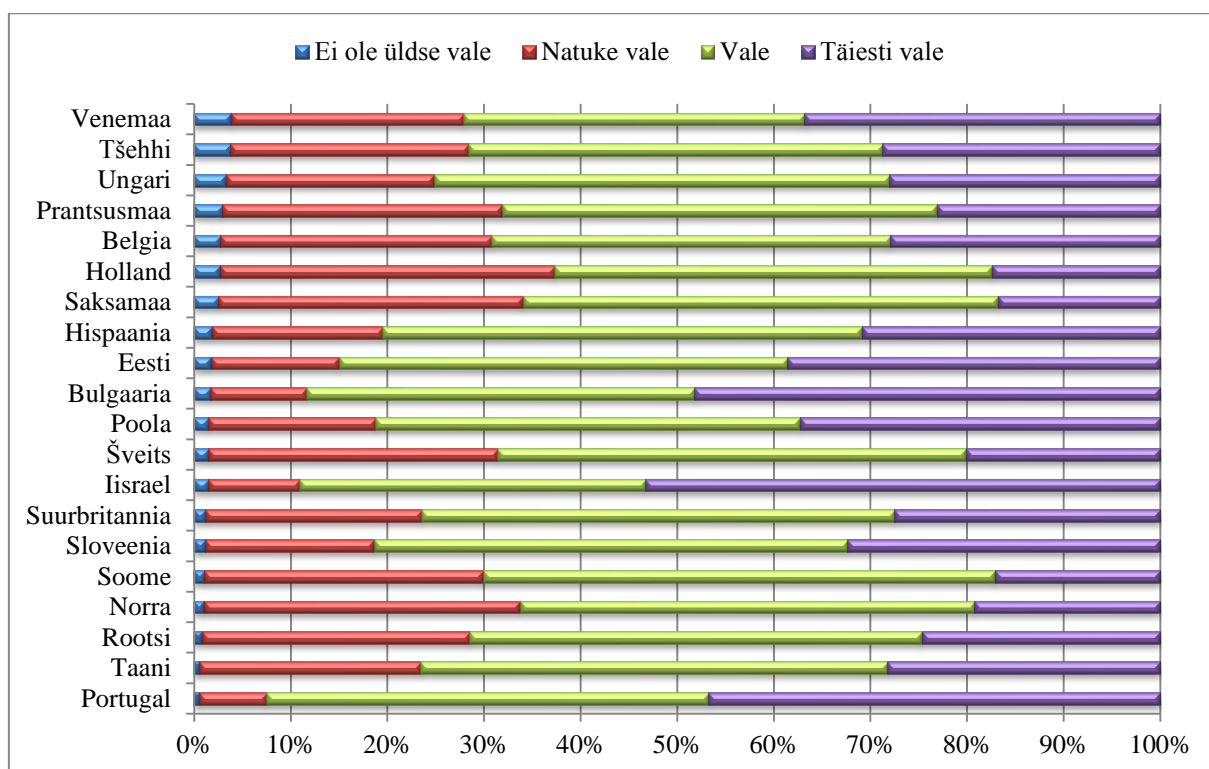
Jaotades liiklusrikkumiste toimepanemise arvukust hinnanute vastused lähtuvalt nende rahalisest sissetulekust, selgub, et mida kõrgem on vastaja sissetulek, seda rohkem on ta viimase viie aasta jooksul liiklusrikkumisi toime pannud. Näiteks isikutest, kelle sissetulek on vähemalt 30% väiksem kui Eesti keskmine, pani 14,2% viimase viie aasta jooksul toime kolm või enam liiklusrikkumist. Keskmise sissetulekuga vastajate puhul oli sama näitaja 20,1% ning keskmisest vähemalt 30% kõrgema sissetulekuga vastajate puhul 46,2%. Seega on Politsei – ja Piirivalveameti 2012 uuringu tulemused Euroopa Sotsiaaluuringu justiits – ja kriminaalõiguse eribloki Eesti tulemustega täiesti kooskõlas, kuna ka selles uuringus leiti, et korduvrikkumiste osakaal on kõrge just seetõttu, et määratavad trahvid ei mõjuta trahvitava isiku majanduslikku seisundit piisavalt, et kallutada teda liiklusrikkumiste toimepanemisest hoiduma. Teisisõnu, trahvid on liiga leebed. Keskmisest madalama sissetulekuga inimeste liiklusrikkumiste alane madal tulemus on tingitud asjaolust, et sedavõrd kehva sissetuleku juures tihti ei suudeta endale üldse lubadagi liiklusvahendit, millega neid rikkumisi toime panna. Teisalt on see kindlasti ka põhjustatud asjaolust, et neile tähendavad määratavad trahvid olulist majanduslikku koormist.

Eristades vastajaid haridustaseme alusel, nähtub, et mida kõrgem on haridustase, seda kõrgem on ka liiklusrikkumiste toimepanemist tunnistanute hulk. Isikutest, kelle haridustase jäi alla keskhariduse, pani 15,6% viimase viie aasta jooksul toime kolm või enam liiklusrikkumist. Kesk – ja kutseharidusega isikute seas oli sama näitaja 26,1% ning kõrgharitud vastajate seas 37,9%. Kuna üldjuhul on inimese haridustase ning sissetulek omavahel seotud, siis ei ole

midagi imestusväärset, et sarnaselt kõrge sissetulekuga vastajate tulemustega, olid ka kõrgharitud vastajad tihedamad liikluseeskirjade rikkujad.

Rühmitades liiklusrikkumiste toimepanemist tunnistanuid soolise kuuluvuse põhjal, nähtub, et mitte ühegi liiklusrikkumise toimepanemist viimase viie aasta jooksul tunnistas 40,1% meestest ning 60,7% naistest. Seega on taaskord meeste õiguskuulekus madalama tasemega kui naiste oma. Ka korduvrikkumiste puhul on meessoost isikute ülekaal märgatav.

Joonis 11. Kui vale on toime panna liiklusrikkumisi, näiteks ületada kiirust või ületada ristmik punase tulega

Liiklusrikkumiste puhul hakkab silma huvitav vastuolu. Ülaloleva joonise (vt Joonis 11) kohaselt on vaid 0,5-3,8% kõigist Euroopa Sotsiaaluuringus osalenutest arvamisel, et liiklusrikkumiste toimepanemine ei ole üldse vale. Eelpool analüüsitud õigusrikkumiste korral olid vastavad näitajad oluliselt suuremad. Huvitav on ka asjaolu, et sisuliselt hinnatakse liiklusrikkumist valeks tegevuseks, samas on liiklusrikkumiste (ka korduvrikkumiste) toimepanemine massiline.

Eestis oli seisukohal, et liiklusrikkumiste toimepanemine ei ole üldse vale 1,7% vastanutest, 13,2% arvas, et selline tegevus on natukene vale, 46,4% pidas valeks ning 38,6% hindas seda täiesti valeks.

Enim oldi seisukohal, et liikluseeskirjade rikkumine ei ole üldse vale tegevus, Venemaal ja Tšehhis, kõige vähem Portugalis ja Skandinaaviamaades. Samas olid liiklusrikkumiste toimepanemise tiheduse poolest Venemaa ja Tšehhi tagasihoidlike tulemustega ning Skandinaaviamaad jällegi tabeli tipus. Seega on näiteks Skandinaaviamaades – Taanis, Rootsis, Norras, Soomes – välja kujunenud olukord, kus peaaegu kõik inimesed arvavad, et liiklusrikkumiste toimepanemine on kasvõi natukene vale, kuid sellegipoolest pannakse seal, võrreldes Euroopa riikidega, toime enim liiklusrikkumisi.

Sarnane anomaalia ilmnes ka Tom R. Tyler'i Inglismaal ja Walesis läbiviidud uuringus, kus analüüsiti politsei normatiivse pühendumuse mõju seaduste legitiimsusele. Üldjuhul tekitab illegaalne käitumine rahva seas laiaulatuslikku moraalset hukkamõistu. Inglismaal ja Walesis läbiviidud uuringu puhul ilmnisid kaks erandit – narkootikumidega ja liiklusrikkumistega seotud seadused.

Inimesed ei tahtnud järgida liiklusregulatsioone, kuna nad arvasid, et need on ebakorrektselt koostatud, liiga karmilt jõustatud ning ei kohaldu neile. Liiklusrikkumiste kontrolli käigus heideti politseile tihti ette, et nad peaks hoopis „tõelise“ kuritegevusega võitlema. Seega on sellistel juhtudel side moraalsuse ja seaduse vahel tõsiselt nõrgestatud. Siinkohal peaks olema risk saada karistatud oluliseks eelduseks seaduskuulekuse tekkimise juures (Politsei – ja Piirivalveameti uuringus täheldati jällegi, et karistuse määr korduvrikkumiste ärahoidmisele mõju ei avalda⁴⁶). Inimesed, kes järgisid liiklusregulatsioone, tegid seda sellepärast, et nad arvasid, et on vale panna toime liiklusrikkumisi. Seaduse järgimine oli tõenäolisem, kui nad arvasid, et neil suur võimalus vahele jääda.

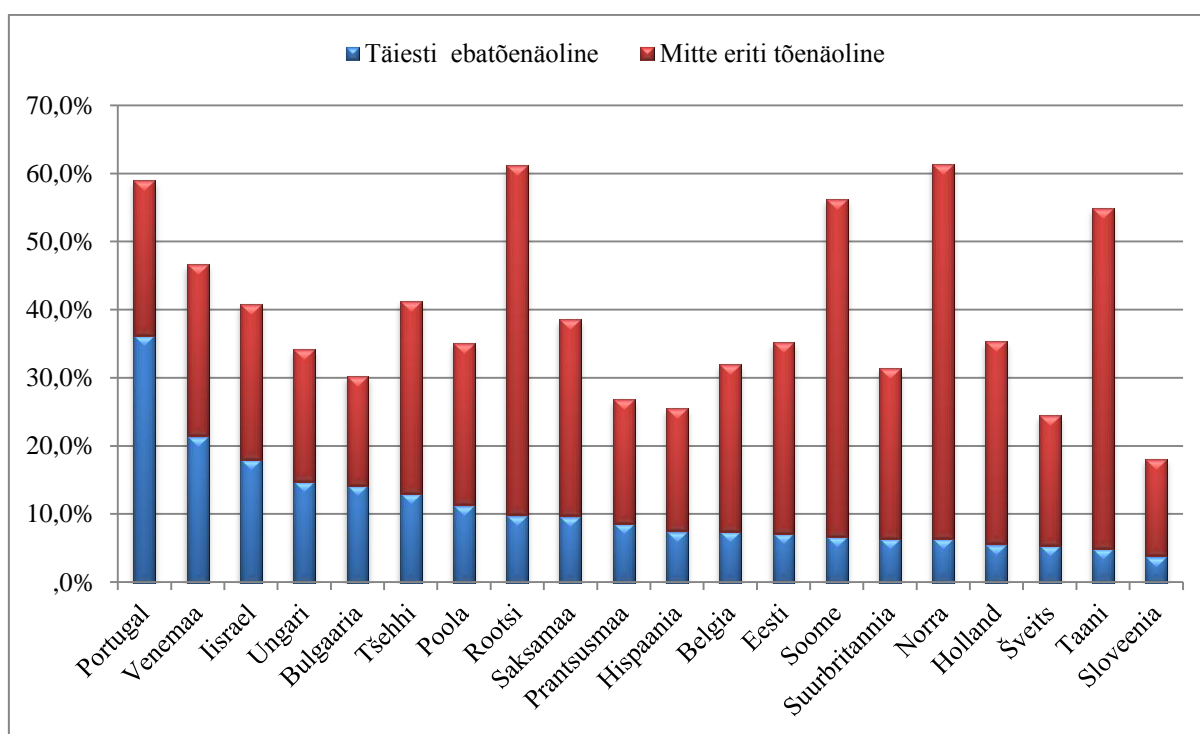
Alljärgnevalt analüüsib töö autor vastajate moraalset hinnangut liiklusrikkumistele. Vastajate hinnanguid vanuselisel alusel eristades nähtub, et kõige vähem pidas sellist teguviisi moraalselt valeks vanusegrupp, kuhu kuulusid isikud vanuses 15-26 eluaastat. Mida vanem vastaja, seda enam oldi seisukohal, et liiklusrikkumised on moraalselt valed.

Sissetuleku alusel vastajaid kategoriseerides selgub, et kõige enam pidas liiklusrikkumiste toimepanemist moraalselt valeks vastajaskond, kelle sissetulek oli vähemalt 30% madalam

⁴⁶ Vt viide nr 55.

Eesti keskmisest. Ennist nentisime fakti, et 64-aastased ja vanemad panevad toime vähim liiklusrikkumisi. Antud vanusegruppi kuuluvate isikute sissetulek on tõenäoliselt madalam kui Eesti keskmine, kuna tegemist on tihtipeale pensionäridega. Seega eeltoodust tulenevalt võib madala sissetulekuga inimeste hinnang liiklusrikkumistele kui ebamoraalsele tegevusele olla põhjustatud asjaolust, et paljud madala sissetulekuga inimesed on vanusegruppi „64 ja vanem“ kuuluvad pensionärid. Mida kõrgem on vastaja sissetulek, seda vähem pidas ta liiklusrikkumisi ebamoraalseks tegevusviisiks. Lähtudes haridustasemest peeti liiklusrikkumisi ebamoraalseks sisuliselt võrdselt iga haridustaseme lõikes. Vastaja soolisest kuuluvusest lähtudes selgus, et naissoost vastajad pidasid liiklusrikkumisi rohkem ebamoraalseks kui meessoost vastajad.

Joonis 12. Kuidas hindate vahelejäämise tõenäosust liiklusrikkumiste toimepanemise korral

Ülalolev diagramm (vt Joonis 12) kajastab seda, kui suur osa vastajatest hindas vahelejäämise tõenäosust liiklusrikkumise toimepanemise korral täiesti ebatõenäoliseks või mitte eriti tõenäoliseks. Teistest uuringus osalenud riikidest eristuvad Skandinaaviamaad, kus hinnati vahelejäämisriski võrdlemisi madalaks. Taanis hindas vahelejäämist täiesti ebatõenäoliseks või mitte eriti tõenäoliseks 54,8% vastanutest, Norras 61,4%, Soomes 56,2% ja Rootsis 61,2%. Eestis oli vastav näitaja 35,2%. Portugalis pidas liiklusrikkumise toimepanemise korral vahelejäämist täiesti ebatõenäoliseks 36,2% vastajaskonnast.

Sedavõrd laialdane hinnang vahelejäamisriski puudumisele võib olla põhjustatud liiklusrikkumise, kui süüteo, iseloomust. Kuna erinevatel moodustel osaleb liikluses igapäevaselt enamik maailma inimestest, tähendab see seda, et ka liiklusalaste eeskirjade järgimise kontroll õigusorganite poolt on raskendatud. Õigusorganitel puudub füüsiline ja materiaalne võimekus avastamiseks ja menetlemaks kõiki liiklusrikkumisi, mis rahva poolt toime pannakse. Vahelejäamisriskiga seotud hinnanguid mõjutavad kindlasti iga uuringuriigi kohalikud eripärad. Tõenäoliselt andsid kõrgema hinnangu vahelejäamisriski osas nende riikide vastajad, kus kohalikel õigusorganitel on liikluses toimuva üle parem kontroll ning madalama hinnangu andsid nende riikide vastajad, kus kontroll on ebaefektiivsem ja harvem.

Liiklusrikkumiste puhul vahelejäamise riski suurust Eestis hinnanute jaotamisel vanuserühmadesse selgub asjaolu, et mida vanemaks muutub vastaja seda enam tõenäolisemaks peab ta liiklusrikkumiste puhul vahelejäamisriski. Sissetuleku alusel vastajaid liigitades mingisuguseid erilisi hälbeid ei esinenud ning olenemata sissetulekust, hindas 3/5 vastajatest vahelejäamist tõenäoliseks või väga tõenäoliseks. Kõige kõrgemalt hindas vahelejäamise tõenäosust kesk – või kutseharidusega vastaja, kellele järgnes kõrgharidusega vastaja. Naissoost vastajad pidasid liiklusrikkumise toimepanemisel vahelejäamise tõenäosust suuremaks kui meessoost vastajad.

2.4. Lojaalsus õigussüsteemile Eestis

Selleks, et teha järeldusi inimeste õiguskuulekuse kohta, on vajalik esmalt analüüsida inimeste suhtumist seadustesse ja nende järgimisse. Selleks, et inimesed oleksid õiguskuulekad, peab neil tekkima uskumus ning sisemine veendumus, et seadused on legitiimsed. Lühidalt selgitades, on seadused inimeste jaoks legitiimsed, kui nad:

- 1) on välja töötatud seaduslikku autoriteeti omava institutsiooni poolt;
- 2) on välja töötatud kehtiva õiguse alusel ning selles sätestatud korras;
- 3) on vastavuses inimeste moraalsete tõekspidamistega.

Saamaks informatsiooni selle kohta, kas Eestis on ülalkirjeldatud eeldused täidetud ning kui lojaalne on eestlane oma riigi õigussüsteemile, esitati 2010-2011.a Euroopa Sotsiaaluuringu kriminaal – ja justiitsõiguse eriblokis uuringus osalejaile muuhulgas järgmised küsimused:

- 1) „Kuivõrd olete nõus väitega, et kõikidest seadustest tuleb rangelt kinni pidada?“;
- 2) „Kuivõrd olete nõus väitega, et õige asja tegemine tähendab mõnikord seaduse rikkumist?“.

Küsimustele oli võimalik vastata järgmiste vastusevariantidega: „täiesti nõus“, „nõus“, „ei nõustu ega ole vastu“, „ei ole nõus“ ja „ei ole üldse nõus“.

Käesoleval juhul eristati vastajaid soo, emakeele (kas eesti keel või vene keel), kodakondsuse (Eesti kodanik või muu riigi kodanik sh kodakondsuseta) alusel. Vastajad olid jaotatud vanuserühmadesse 15-26 eluaastat, 27-45 eluaastat, 46-63 eluaastat ning 64 ja rohkem eluaastat. Ühtlasi eristati vastajaid nende, sissetuleku (keskmine, 30% madalam kui keskmine, 30% kõrgem kui keskmine), elukoha (Tallinn, teised suured linnad, väikesed linnad, suurte linnade naabervallad, suurte teedega vallad, muud vallad), haridustaseme (alla keskkooli, kesk – või kutseharidus, kõrgharidus) ning viimase 7 päeva toimetuste (töö/õpingud, töövõimetu/pensionär, muu sh ei tööta) põhjal.

Joonis 13. Nõusolek väitega, et kõikidest seadustest tuleb rangelt kinni pidada

	Täiesti nõus		Nõus		Ei nõustu ega ole vastu		Ei ole nõus		Ei ole üldse nõus	
	%*	N**	%*	N**	%*	N**	%*	N**	%*	N**
Sugu										
Mees	19	133	59	423	15	109	6	42	1	4
Naine	20%	211	62	653	14	149	4	39	0	3
Keel										
Eesti	17	228	62	867	16	224	5	73	0	6
Vene	32	115	56	205	10	34	2	8	1	1
Kodakondsus										
Eesti kodanik	18	274	61	958	15	240	5	77	0	6
Muu riigi kodanik või kodakondsuseta	34	70	55	118	9	18	2	4	0	1
Vanuserühm										
15-26	17	53	54	168	22	65	8	22	0	0
27-45	16	78	60	298	16	81	7	33	0	1
46-63	20	97	64	328	12	64	3	13	1	5
64 ja vanem	26	116	62	282	10	48	3	13	0	1
Elukoht										
Tallinn	21	79	57	198	16	55	5	16	1	2
Suured linnad, v.a. Tallinn	23	110	60	312	12	63	5	26	1	4
Väikesed linnad	19	32	64	110	15	30	1	2	0	0
Suurte linnade ümbruse vallad	16	46	61	166	17	51	5	13	1	1
Suurte teedega vallad	19	52	65	193	12	33	5	18	0	0
Muud vallad	16	22	64	90	16	21	5	6	0	0
Sissetulek										
Madalam 30%	27	103	59	224	10	40	4	14	1	2
Keskmine	20	127	62	421	13	88	4	30	1	3
Kõrgem 30%	15	65	61	278	18	79	6	25	0	2
Haridus										
Alla keskhariduse	22	132	62	372	12	79	4	24	0	1
Kesk-keskkutseharidus või	20	133	60	413	14	96	6	35	0	1
Kõrgkool	17	79	60	291	17	83	5	22	1	5
Peamine tegevus 7 päeva jooksul										
Töö, õpingud	17	192	60	670	17	189	6	63	0	5
Töövõimetu, pensionär	26	133	61	323	9	52	3	15	0	1
Muu (sh ei tööta)	15	19	68	83	13	17	3	3	1	1

Käesolevast tabelist (vt Joonis 13) nähtub, kuidas hindasid Eesti vastajad väidet, et kõikidest seadustest tuleb rangelt kinni pidada. Eristades vastajaid soo põhjal, on näha, et naised ja mehed olid kõikide vastusevariantide raames üpriski samal seisukohal. Väitega, et kõikides seadustest tuleb rangelt kinni pidada, oli täiesti nõus 19% meestest ja 20% naistest. Nõus oli 59% meestest, 62% naistest. Väitega ei olnud nõus 6% meestest ning 4% naistest. Eeltoodud numbrite põhjal siiski ilmneb, et naised on meestest õiguskuulekamad, kuid tulemuste erinevus on siiski liiga väike, et teha kindlaid järeldusi.

Emakeele põhjal eristati vastajaid eesti ja vene keele põhjal. Väitega on täiesti nõus 17% eestikeelsest ja 32% venekeelsest vastajaskonnast, väitega on nõus 62% eestikeelsest ja 56% venekeelsest vastajaskonnast. Väitega ei nõustunud 5% eestikeelsest ning 2% venekeelsest vastajaskonnast. Seega nähtub tabelist, et vene keelt emakeelena kõnelevad vastajad on isegi märksa enam valmis kõikidest seadustest rangelt kinni pidama kui eesti keelt kõnelevad vastajad. Selline tulemus on töö autori jaoks üpriski üllatav, kuna isiklike kogemuste ning meedias avaldatu põhjal võiks väita, et just venekeelne elanikkond on väga paljude toimepandud õigusrikkumiste taga. Sellise väärarusaama tekkimisele on kindlasti kaasa aidanud keelebarjäär eesti ja vene keelt kõnelevate inimeste vahel, samuti ka kallutatud mediakajastus ning laialdane inimeste, eriti venekeelse elanikkonna stereotüpiseerimine. Kindlasti on oma roll ka kultuurilisel ja ajaloolisel taustal.

Väite, et kõikidest seadustest tuleb rangelt kinni pidada, hindamisel liigitati vastajaid ka kodakondsuse alusel. Eristati Eesti kodanikke ning muulasi, sealhulgas kodakondsuseta isikuid. Tulemused olid sisuliselt samad, mis emakeele alusel eristatud vastuste puhul – muulased on märksa enam valmis kõikidest seadustest rangelt kinni pidama kui Eesti kodakondsusega vastajad. Tulemuste sarnasus on ilmselt põhjustatud asjaolust, et muulaste või kodakondsuseta isikute kategooria moodustasid suuremas osas vene keel kõnelevad inimesed.

Ühtlasi jagati käesolevale väitele hinnangu andnud inimesed 4 erinevasse vanuserühma. Inimestest, kes kuulusid rühma 15-26 eluaastat, oli 71% nõus või täiesti nõus, et kõikidest seadustest rangelt kinnipidamine on õige. Vanuserühmast 27-45 eluaastat oli samal seisukohal 76% vastajatest, vanusegrupist 46-63 eluaastat juba 84% vastajatest. Isikutest, kelle vanus oli 64 ja rohkem eluaastat, oli täielikult nõustuval ja nõustuval seisukohal lausa 88% vastanutest. Seega joonistub siit välja selge tendents – mida eakam on inimene, seda suurem on tema valmidus õiguskuulekuseks. Nooremad vastajad kippusid tihti olema mitte midagi ütleva seisukohal – 22% 15-26 vanusegrupist ei nõustunud asjassepuutuva väitega ega ka ei olnud

sellele vastu. Mida vanemaks vastajad muutusid, seda väiksemaks muutus antud vastusevariandi osakaal.

Vastajate elukohtadel põhinevatel andmetel on võimalik teha järgmised järeldused:

- vähim nõustuti väitega, et kõikidest seadustest peab rangelt kinni pidama, Tallinnas (78% vastajatest oli nõus või täiesti nõus) ning suurlinnade ümbrusesse jäävates valdades (77% vastajatest oli nõus või täiesti nõus). Seega suuremates asulates ja nende ümbruses on valmisolek õiguskuulekuseks madalam;
- väikestes linnades (83% vastajatest oli nõus või täiesti nõus) ja valdades, mida läbivad suured teed (84% vastajatest oli nõus või täiesti nõus), nõustuti ülalnimetatud väitega enim. Seega väiksemates asulates ning valdades on valmisolek õiguskuulekuseks kõrgem kui suurlinnades ja nende ümbruses.

Analüüsitava väite hindamise raames jagati vastanud inimesed ka sissetuleku alusel kolme eri rühma, mis jagunesid järgmiselt: 1) keskmist töötasu saavad inimesed; 2) 30% keskmisest madalamat töötasu saavad inimesed; 3) 30% keskmisest kõrgemat töötasu saavad inimesed. Aastal 2010 oli Eesti aastakeskmine brutokuupalk 792 eurot⁴⁷, 2011. aastal 839 eurot⁴⁸. Tabelist nähtub, et keskmisest madalamat sissetulekut omavad inimesed näitavad üles kõrgemat valmisolekut kõikidest seadustest rangelt kinni pidada – 86% vastanutest oli väitega nõus või täiesti nõus. Keskmist töötasu teenivate isikute puhul oli sama näitaja 82%, keskmisest 30% kõrgemat töötasu saavate isikute puhul 76%. Ühtlasi kerkis esile asjaolu, et mida kõrgem oli inimese sissetulek, seda enam jäädi analüüsitava väite osas mitte midagi ütlevale seisukohale ehk vastuseks valiti „ei nõustu ega ole vastu“.

Lisaks jagati analüüsitava väite hindamise raames vastanud inimesed haridustaseme alusel kolme eri rühma, mis jagunesid järgmiselt: 1) alla keskhariduse; 2) kesk – või kutseharidus; 3) kõrgharidus. Väitega, et kõikidest seadustest tuleb rangelt kinni pidada, nõustus või täielikult nõustus 88% inimestest, kelle haridustase jäi alla keskhariduse; 80% inimestest, kel oli kesk – või kutseharidus ning 77% inimestest, kel oli kõrgharidus. Seega võib järeldada, et madalama haridustasemega inimesed on altimad kõiki seadusi rangelt järgima kui kõrgema haridustasemega inimesed. Käesoleva töö autorile on selline tulemus jällegi mõnevõrra üllatav. Mõistlikult võttes eeldan, et kõrgemalt haritud ning kõrgema sissetulekuga inimesed on õiguskuulekamad, kuna nad on eelduslikult oma käitumise poolest ratsionaalsemad ja

⁴⁷ Statistikaameti 2010.a palgastatistika uuringu kokkuvõte. – Arvutivõrgus: <http://www.stat.ee/49249>

⁴⁸ Statistikaameti 2011.a palgastatistika uuringu kokkuvõte. – Arvutivõrgus: <http://www.stat.ee/57481>

kaalutlevamad ning mõtlevad hoolikalt, enne kui kuidagi talitavad. Käesoleva küsimuse põhjal saadud tulemused näitavad aga vastupidist. Konkreetseid põhjuseid autor siinkohal välja ei oska tuua, isegi oletada on raske. Täpsema seose väljaselgitamiseks tuleks ilmselt seda nähtust sügavamalt uurida. See võiks lausa olla eraldiseisva uurimistöö teemaks.

Küsitluses osalenuid eristati ka selle põhjal, millega nad viimase 7 päeva jooksul olid peamisel tegelenud. Variantideks oli: 1) töö, õpingud; 2) töövõimetu, pensionär; 3) muu (sh ei tööta). Enim nõustuti väitega, et kõikidest seadustest tuleb rangelt kinni pidada, töövõimetute ja pensionäride seas – tervelt 87% olid seda meelt. Töötutest pidas 83% vajalikuks seadustest kinnipidamist. Töötamise ja õppimisega tegelevatest inimestest nõustus väitega vaid 77% vastanutest.

Üleüldiselt oli väitega, et kõikidest seadustest tuleb rangelt kinni pidada, mitte nõustumine läbivalt väike. Erinevate jaotuskategooriate lõikes valiti ülalnimetatud väite hindamisel vastuseks „ei ole nõus“ või „ei ole üldse nõus“ keskmiselt vastavalt 4,48% ja 0,4%. Seega üldiselt on inimeste valmisolek kõikidest seadustest kinnipidamiseks kõrge.

Kui eelmine küsimus ja selle tulemuste põhjal koostatud tabel analüüsis inimeste valmisolekut ja suhtumist õiguskäikudesse ehk seaduste järgimisse, siis alljärgnev küsimus ja selle tulemuste põhjal koostatud tabel (vt Joonis 14) keskendub rohkem inimeste moraalsele väärtuste ja seaduskäikude vahelise seose uurimisele. Lisaks võimaldab antud küsimus saada kaudselt aimu sellest, kui suures ühtivuses on praegused seadused inimeste moraaltunnetusega. Kui tekib olukord, kus suur osa vastajatest asub seisukohale, et õige asja tegemiseks on vaja seadust rikkuda, siis ei ole seadus inimeste moraaltunnetusega piisavas vastavuses. Kahtlemata on erinevate seaduste vastavus inimeste moraali erinev. Mõni seadus ühtib inimeste moraali rohkem, teine vähem. Kuna antud küsimuse puhul ei olnud toodud välja mõnda konkreetset seadust, vaid viidati seadusele kui üldisele positiivsele õigusele, siis on ka tulemused sellevõrra üldisemad ning kaudsemad.

Inimestele esitati küsimus, kuivõrd on nad nõus väitega, et õige asja tegemine tähendab mõnikord seaduse rikkumist. Vastusevariantideks, nagu ka eelmise küsimuse puhul, oli võimalik valida „täiesti nõus“, „nõus“, „ei nõustu ega ole vastu“, „ei ole nõus“ ja „ei ole üldse nõus“. Vastajaid eristati soo, emakeele, kodakondsuse, vanuse, elukoha, sissetuleku, hariduse ja peamise, peamise tegevusala põhjal.

Joonis 14. Nõusolek väitega, et õige asja tegemine tähendab mõnikord seaduse rikkumist

	Täiesti nõus		Nõus		Ei nõustu ega ole vastu		Ei ole nõus		Ei ole üldse nõus	
	%*	N**	%*	N**	%*	N**	%*	N**	%*	N**
Sugu										
Mees	6	43	56	376	25	170	11	75	3	26
Naine	5	51	53	526	23	252	15	143	2	18
Keel										
Eesti	5	66	54	722	26	352	14	180	2	36
Vene	8	27	56	180	23	70	11	35	2	8
Kodakondsus										
Eesti kodanik	5	77	53	797	26	391	13	194	2	40
Muu riigi kodanik või kodakondsuseta	9	17	59	105	17	31	14	24	2	4
Vanuserühm										
15-26	6	17	56	170	26	75	12	36	2	4
27-45	6	28	53	260	28	133	13	59	1	6
46-63	6	28	55	257	24	115	13	62	3	15
64 ja vanem	5	21	53	215	24	99	15	61	4	19
Elukoht										
Tallinn	4	14	55	177	22	71	17	58	2	6
Suured linnad, v.a. Tallinn	7	34	55	258	21	100	13	65	5	25
Väikesed linnad	5	8	57	93	23	43	12	22	2	4
Suurte linnade ümbruse vallad	8	20	52	146	31	77	9	24	1	2
Suurte teedega vallad	4	12	53	153	28	79	13	35	2	5
Muud vallad	4	6	51	68	35	46	9	14	1	2
Sissetulek										
Madalam 30%	6	22	53	189	26	90	14	45	2	8
Keskmine	5	35	56	351	23	150	13	85	3	19
Kõrgem 30%	4	21	51	229	29	126	13	55	2	11
Haridus										
Alla keskhariduse	5	31	54	303	27	152	13	71	2	13
Kesk- või keskkutseharidus	4	28	57	362	25	159	11	72	2	18
Kõrgkool	7	35	50	237	24	111	16	75	3	13
Peamine tegevus 7 päeva jooksul										
Töö, õpingud	6	64	53	581	25	277	14	143	2	23
Töövõimetu, pensionär	5	25	54	252	24	113	13	63	4	21
Muu (sh ei tööta)	5	5	59	69	27	32	10	12	0	0

Eristades väitele, et õige asja tegemine tähendab mõnikord seaduse rikkumist, vastajaid soo poolest, võib järeldada, et mehed on altimad moraalsetel kaalutlustel seadust rikkuma kui naised. Meestest nõustus väitega 62% ning ei nõustunud 14%, naiste puhul olid vastavad näitajad 58% ja 17%.

Emakeele põhjal vastajaid eristades nähtub, et eesti keelt emakeelena kõnelevate vastajate puhul nõustus eelpool nimetatud väitega 59% vastajatest, vastupidisele seisukohale jäi 16% vastajatest. Vene keelt emakeelena kõnelevatest vastajatest nõustus väitega 64%, ei nõustunud 13%. Seega on Eestis elavad vene keelt emakeelena kõnelevad inimesed altimad rikkuma seadust, kui see tähendab nende meelest õige asja tegemist, st ollakse valmis seadust rikkuma moraalsetel kaalutlustel.

Kodakondsuse alusel väidet hinnanud inimeste rühmitamisel nähtub, et Eesti kodakondsusega vastajatest nõustus väitega 58% ning ei nõustunud 15%. Muulaste ning kodakondsuseta isikute puhul olid vastavad näitajad 68% ja 16%. Eeltoodu põhjal saab järeldada, et muulased ja kodakondsuseta isikud on tõenäolisemalt nõus seadust rikkuma, kui nad tunnevad, selline tegevus on vajalik õige asja tegemiseks.

Vanuserühmade põhjal vastajaid liigitades selgub, et vastajad vanuses 15-63 eluaastat, on kõik sisuliselt samal seisukohal – keskmiselt 60,6% on nõus, et moraalse õigluse jaluleseadmiseks peab mõnikord seadust rikkuma, keskmiselt 14,6% on aga vastupidisel arvamusel. Erinevus hakkab silma vastajate puhul, kellel vanuseks 64 ja rohkem eluaastat. Nagu ka eelmisest tabelist (vt joonis 13) nähtub, on see vanusegrupp oluliselt õiguskuulekam, kui ülejäänud vanusegrupid, hinnates kõikidest seadustest rangelt kinnipidamise vajadust kõige kõrgemalt. Sellest tulenevalt on ka käesoleval juhul analüüsitava väite puhul selle vanusegrupi hinnang kõige jäigem. Väitega nõustus 58% vastajatest, mis on alla keskmise tulemus. Väitega ei nõustunud 19% vastajatest, mis on üle keskmise tulemus. Seega jäävad Eesti ühiskonna kõige eakamad inimesed olenemata oma moraalsetest väärtustest pigem seaduskuulekale teele ning ei kipu seadust rikkuma isegi siis kui see tähendaks õige asja tegemist.

Liigitades tulemusi vastajate elukohast tulenevalt, selgub, et enim toetati moraalsetel kaalutlustel seaduserikkumise toimepanemist väikestes linnades (62% vastanutest oli nõus või täiesti nõus) ja suurtes linnades v.a. Tallinn (samuti 62%). Kõige vähem toetati sellist käitumist suurte teedega valdades (57% vastanutest oli nõus või täiesti nõus) ning muudes valdades (55% oli nõus või täiesti nõus). Moraalsel kaalutlusel seaduserikkumisega mittenõustumisega paistsid silma Tallinna (19% ei olnud nõus või ei olnud üldse nõus) ja

teiste suurte linnade vastajad (vastav näitaja 18%). Valdade puhul, mida ei läbi suured teed, jäi tabelis silma erakordselt suur vastajate hulk (tervelt 35%), kes väitega ei nõustunud ega olnud ka sellele vastu.

Analüüsides vastajate seisukohti lähtuvalt nende sissetulekust ja haridusest, selgub, et keskmist palka teenivad inimesed on enim valmis seadusi õige asja tegemise nimel rikkuma. Väitega nõustus 61% keskmise sissetulekuga vastajatest, keskmisest madalama sissetulekuga vastajatest nõustus 59% ning keskmisest kõrgema sissetulekuga vastajatest vaid 55%. Sarnane on olukord ka haridustasemetega. Kesk – või kutseharidusega vastajad on kõige altimad kalduma õige asja nimel õigusvastasesse tegevusse (61% nõus, 13% vastu). Pingereas järgnevad neile vastajad, kelle haridus tase jäi alla keskhariduse ning kõige vähem on moraalsetel kaalutlustel valmis õigusrikkumisi toime panema kõrgharidusega vastajad – nõustus 57%, vastu oli 18%.

Küsitluses osalenuid eristati ka selle põhjal, millega nad viimase 7 päeva jooksul olid peamiselt tegelema. Variantideks oli: 1) töö, õpingud; 2) töövõimetu, pensionär; 3) muu (sh ei tööta). Enim nõustuti väitega, et õige asja tegemine tähendab mõnikord seaduse rikkumist, töötute seas – tervelt 64% olid seda meelt. Töötavate, õppivate ja pensionäride seas pidas 59% võimalikuks seaduste rikkumist moraalsetel kaalutlustel.

Üleüldiselt oli väitega, et õige asja tegemine tähendab mõnikord seaduse rikkumist, mitte nõustumine läbivalt väike. Küll aga valiti erinevate jaotuskategooriate lõikes ülalnimetatud väite hindamisel võrdlemisi tihti vastuseks „ei nõustu ega ole vastu“ (keskmiselt 25,3% vastanutest), mis tähendab, et inimestel puudus konkreetne seisukoht seoses analüüsitava väitega. Sellevõrra osutus moraalsetel kaalutlustel õigusrikkumise toimepanemise toetajate osakaal väiksemaks, jäädes 60% piirimaile. Seega üldiselt on 2/3 vastajatest valmis õige asja tegemise nimel seadust rikkuma. Õiguskuulekuse perspektiivist vaadatuna tähendab see seda, et kui Eesti seadused ei ühti inimeste moraaliga, siis üle poole õigussubjektidest on valmis vastavat seadust rikkuma.

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö raames püstitati kaks peamist uurimisküsimust. Püstitati alljärgnevad küsimused:

1. Kas ja millal õigusorganid saavad mõjutada seaduskuulekuse protsessi või on nende roll pelgalt sunnimeetmete kohaldamine.
2. Millest sõltub inimeste õiguskuulekus?

Magistritöö autor leidis vastused ülalnimetatud probleemküsimustele, kasutades selleks 2010-2011. aasta Euroopa Sotsiaaluuringu kriminaal – ja justiitsõiguse eribloki andmeid ning varem sarnastel teemadel läbiviidud uuringu tulemuste põhjal tehtud analüüsi. Töö valmis kombineeritud uurimismeetodi abil. Õiguskuulekuse teoreetiline käsitus valmis kvalitatiivse uurimismeetodi toel; Euroopa Sotsiaaluuringu andmete statistiline analüüs põhines kvantitatiivsel meetodil ning Eesti ja teiste Euroopa riikide näitajate võrdlus võrdleval meetodil. Magistritöö eesmärgiks oli välja selgitada tegurid, millest sõltub inimeste õiguskuulekus ning kas ja millal on õigusorganitel õiguskuulekuse tekkimisel kindel roll.

Magistritöö teoreetilises osas jõudis töö autor eelnevalt läbiviidud uuringute tulemusi analüüsides järelduseni, et õiguskuulekus ei teki iseenesest. Sotsiaalse kontrolli mudel õiguskuulekuse alusena ei tööta piisavalt hästi ning see loob vajaduse laiema motivatsioonimudeli järgi. Seniste uuringute põhjal on jõutud arusaamani, et õigusvastast käitumist takistavad peamiselt vahelejäämise risk ja hirm saada karistatud. Õiguskuulekas ühiskond ei tohiks olla motiveeritud eelnimetatud hirmudest, vaid hoopis soovist käituda sotsiaalselt aktsepteeritavalt ja eetilisel moel. Eeltoodu pinnalt ongi tekkinud uus psühholoogiline vaatenurk inimeste suhetest ühiskonnaga ja sotsiaalsete reeglitega – psühholoogilise jurisprudentsi mudel, mille abil on võimalik välja selgitada laiahaardelisem õiguskuulekusega seotud inimekäitumist mõjutavate tegurite koosseis. Laiendatud motivatsioonimudeli järgi juhivad inimeste käitumist sisemised väärtused, mis kujundavad inimese hoiakuid selle kohta, mis on eetiline ja kohane käitumine. Selline ühiskond on isereguleeruv, kuna kodanikud võtavad endale vastutuse seadust järgida. Ühiskond, kus inimesed käituvad vastavalt oma sotsiaalsetele väärtustele, on vabatahtlikult motiveeritud seadusele ja avalikule võimule alluma kahel põhjusel: 1) tuntakse, et käitumine, mis on seadusega keelatud, on ka mittemoraalne; 2) tuntakse, et avalik võim on õigustatud olla kodanike poolt järgitud ehk avalik võim on legitiimne. Kuigi moraal ja legitiimsus võivad teineteist õiguskorra ning ühiskonna alustaladena tugevdada ning täiendada, on ka selge, et

nende suhe võib olla konfliktne. Seega olukordades, kus legitiimsus ja moraalsus põrkuvad, ei ole selget seisukohta, kas on mõistlik ehitada ühiskond üles moraalsele konsensusele või hoopis riigi legitiimsusele. Mõlemal lähenemisel on oma head ja vead ning riskid. Kui esineb olukordi, kus õigusorganid ei saa loota inimeste moraalsele konsensusele seadustega, loodab riigivõim, et avalikkus näeb võimu legitiimsena ning tunneb, et seda tuleb järgida. Legitiimsus annab õigusorganitele palju võimsama ja usaldusväärsema autoriteetsuse kui moraalsus, kuna õigusorganitel on käitumise dikteerimisel muuhulgas ka diskretsiooniõigus. Diskretsiooniõigus muudab õigussüsteemi oluliselt paindlikumaks, kuid selle teostamisel tuleb järgida protseduurireegleid. Tom R. Tyler'i protseduurilise õigluse mudel väidab, et juhul, kui institutsioonid täidavad protseduurilise õigluse reegleid, aitab see neil säilitada ja tugevdada olukorda, kus rahvas reguleerib oma käitumist ise. Inimesed nõustuvad ja allutavad end õigusorganite võimule ning korraldustele mitte ainult sisemisest kohusetundest, vaid ka sellepärast, et nad usuvad, et politsei tegutseb sobiliku eetilise raamistiku piires.

Uurimistööd on näidanud, et nii moraalsus kui ka legitiimsus võivad olla aluseks õiguskorrale, mis põhineb õiguskulekul. Kuigi legitiimsus ja moraalsus lõikuvad tihedasti, on mõningates valdkondades nende vaheline kokkupuude liiga nõrk. Sellistel juhtudel peaks avalik võim püüda suurendada õigluse ja legitiimsuse lähedust, tuvastades alad, kus seaduste ja inimeste moraalse väärtuste lahknevus on suur. See hõlmab endas kahte pingutust: esiteks püüet viia formaalne õigus vastavusse inimeste isikliku moraaliga; teiseks hariduslikku kampaaniat, mis on loodud teavitama harilikku inimest seaduse tõelisest loomusest.

Õiguskulekuse säilitamisel ja arendamisel tuleb juhtida tähelepanu kahele peamisele võtmeküsimusele: sotsiaalsete väärtuste sotsialiseerimisele lapsepõlves ja õiguskultuuri säilitamise probleemile täiskasvanute seas. Ühiskonna õiguskulekus sõltub suuresti enamiku kodanike edukast sotsialiseerimisest õiguskultuuri. Kui see on saavutatud, siis saab riik loota enamike kodanike vabatahtlikule õiguskulekusele. Selline ühiskond toimib efektiivselt, kuna õiguskulekus on suuresti automaatselt tagatud. Vaatamata sellele, et lapsepõlves toimunud sotsialiseerimine on esmaste peamiste sotsiaalsete väärtuste tekkimise aluseks, on inimesed mõjutatud ka täiskasvanu eas saadud õigusorganitega seotud kogemustest.

Inimeste õiguskulekust mõjutavad mitmed tegurid. Esimene oluline jõud, mis kujundab inimese käitumist, on sotsiaalse keskkonna ettenägematud asjaolud. Hinnanguline tõenäosus vahele jääda ja saada karistatud avaldab samuti inimeste seadusekulekusele mõju, kuid see mõju on minimaalne. Loomulikult on olemas ka teisi põhjuseid, miks inimesed seadusi järgivad. See võib olla seotud harjumusliku või rutiinse käitumise ja orientatsiooniga. Samas

on ka olemas neid, keda takistavad õigusrikkumisi toime panemast vaid formaalsete ja mitteformaalsete sotsiaalse kontrolli elementide olemasolu. Geneetilised ja psühholoogilised faktorid võivad samuti mõjusateks teguriteks olla. Samuti indiviidi ümbritsev keskkond ja kommuun.

Inglismaal ja Walesis õigusorganite legitiimsuse ja inimeste õiguskuulekuse vaheliste seoste leidmiseks läbiviidud uuringute tulemusena selgus, et mida efektiivsem paistis politsei töö olevat, seda suuremat vahelejäämise riski inimesed tunnetasid. Inimesed, kes arvasid uuringu käigus, et näiteks varastatud kauba ostmine on ebamoraalne, olid sellevõrra vähem seda viimase aasta jooksul teinud. Seega on õiguskuulekuse väga tähtsaks eelduseks inimese isiklik moraalsus. Mida rohkem legitiimsust inimesed seadusele omistasid, seda väiksem oli nende poolt õigusrikkumiste toimepanemine. Seega seaduste legitiimsus tugevdab õiguskuulekust. Mida rohkem legitiimsust politseile omistati, seda rohkem omistati seda ka seadustele. Inimesed, kes olid politseiga samal moraalsel tasandil, nõustused seadustega tõenäolisemalt, kui need, kes ei olnud politseiga samal moraalsel tasandil. Eeltoodu põhjal saab väita, et õigusorganitel on lisaks sunnimeetmete kohaldamisele ühiskonnas veel teinegi roll – õiguskuulekuse kujundamine. Mida rohkem legitiimsust õigusorganitele ühiskonna poolt omistatakse, seda rohkem omistatakse seda ka seadustele. Kui õigusorganid suudavad oma tegevusega inimestega samastuda moraalsel tasandil, nõustutakse ka seadustega tõenäolisemalt. Õigusorganid omavad legitiimset võimu ühiskonnas, kui tuntakse, et avalik võim on õigustatud olla kodanike poolt järgitud. Lisaks on oluliseks eelduseks, et institutsioonid täidaksid protseduurilise õigluse reegleid.

Magistritöö analüütilises osas hinnati vastajate õiguskuulekust nii nende poolt toime pandud seadusrikkumiste põhjal, kui ka nende suhtumisega mingisse konkreetseesse õigusrikkumisse. Vastajatele esitati erinevaid küsimusi seoses kindlustuskelmusega, liiklusrikkumistega ning varastatud asjade käitlemisega. Vastajaid eristati soo, emakeele, kodakondsuse, vanuse, elukoha, sissetuleku, hariduse ja peamise tegevusala põhjal.

Kindlustuskelmuse põhjal inimeste õiguskuulekust hinnates selgus, et valdav enamus kindlustuskelmidest on kõrgharitud mehed, kel vanuseks 27-45 eluaastat ning kelle sissetulek on keskmisest vähemalt 30% suurem. Samas 97% inimestest, kes kuulusid sellesse vanuseklassi, olid seisukohal, et kindlustuskelmuste toimepanemine on moraalselt väär ning ka vahelejäämisriski hindas samuti kõrgeimalt see vanusegrupp. Seega on tegemist olukorraga, kus inimesed küll mõistavad, et nende käitumine on vale ja vahelejäämise võimalus on suur, kuid teevad seda sellegipoolest. Lähtudes vastajate sissetulekust, pidas

enim kindlustuskelmust moraalselt taunitavaks inimgrupp, kelle sissetulek oli keskmisest vähemalt 30% kõrgem. Sama sissetulekukategooria alla kuulunud isikud aga panid enim toime kindlustuskelmusi. Järjekordselt on vastuolus inimeste valdavad moraalsed hinnangud ja teod. Retsidiivse kindlustuskelmusega paistsid silma vastajad vanuses 15-26 eluaastat. Välised tegurid, mille abil retsidiivne kindlustuskelmus on võimalikuks saanud, on avalikkuse liiga leebe suhtumine ja majandussurutis. Kindlustuspetturid ise peavad kindlustuspettust vahendiks, mille abil saab tagasi osa kindlustusmaksetest, mida nad aastate jooksul on kindlustusandjale maksnud. Kindlustuspetturid ei tunnista kindlustusandja õigust tasule riski enda kanda võtmise eest ega õigust rahale, mis katab kindlustusandja kulutused. Autor arvab, et kindlustuskelmus on mõjutatud ka asjaolust, et meedias eksponeeritakse kindlustusandja majandustulemusi, mille tagajärjel kujuneb kelmil arusaam, et kindlustusandjal on vahendeid piisavalt ning tema toimepandud pettus mõjutab kindlustusandja varalist seisut minimaalselt. Kindlustusseltsi petmist peetakse väikeseks, täiesti vabandatavaks õiguserikkumiseks. Inimesed paigutavad kindlustuspettuse teiste selliste õigusrikkumiste hulka, millistesse suhtutakse tolerantsemalt (näiteks maksudest kõrvalehoidmine ja liiklusrikkumised). Sellist suhtumist kindlustuskelmustesse võib põhjustada ka inimeste seadustundmatus.

Varastatud asjade käsutamise küsimuse abil inimeste õiguskuulekust hinnates selgus, et varastatud asjade ostmisega tegeleb tavaliselt 15-26-aastane meesterahvas, kelle sissetulek on keskmisest madalam ning haridustase jääb alla keskhariduse. Vanuse kasvades väheneb ka varastatud asjade ostmine ning rohkem hakatakse varastatud asjade ostmist ebamoraalse tegevusena hindama. Vastajate vanuse kasvades aga kasvab ka hinnang vahelejäämise tõenäosuse osas. Eesti vastajatest pidas 47,3% vahelejäämist ebatõenäoliseks, 52,7% arvas, et vahelejäämine on tõenäoline. See näitab, et õigusorganid tegelevad asjaga mõõdukalt. Üleeuroopaliselt olid enam kui pooled vastajatest seisukohal, et vastav tegu jääb suure tõenäosusega avastamata ning kedagi vastutusele ei võeta. Üheti võib see olla tingitud hinnangust politsei võimekusele selliseid tegusid avastada, kuivõrd tegu on latentse kuritegevusega, mis tähendab, et suur osa sellisest tegevusest ei jõuagi kunagi politsei menetlusse. Teisalt võib see olla põhjustatud sellest, et inimesed ei ole teadlikud asjaolust, et varastatud asjade ostmise puhul on tegemist süüteoga. Sellised tulemused on kahtlemata murettekitavad ning õigusorganid peaksid oma tegevusega mõjutama sellise sotsiaalse hinnangu muutumist. Inimesteni tuleks viia signaal, et varastatud asjade ostmise korral on tõepoolest suur tõenäosus vahele jääda ja saada vastava süüteo koosseisu esinemisel karistatud. Leebem viis selleks oleks näiteks mõne vastavasisulise haridusliku kampaania

läbiviimine. Karmim meetod aga karistuste suurendamine. Selline kriminaalpoliitika viitab sotsiaalse kontrolli mudeli domineerimisele, mille kohaselt karistuse karmistamine teatud kuritegevusega seoses peaks kutsuma kodanikke paremini õiguskuulekusele kui ennetustöö või sotsiaalse lõimimise parendamine. Töö autor on selles küsimuses liberaalsemal seisukohal ning arvab, et õiguskuulekust aitaks süvendada indiviidi ja ühiskonna vaheliste sidemete tugevdamine ükskõik mis viisil. Riik, koostöös õigusorganitega, peaks suutma tekitada indiviidi ja riigi vahele suhte, mis põhineb vastastikkusel sümpaatial ja austusel. Riskigrupi kuuluvatele inimestele tuleks luua piisavalt tegevust, et neil puuduks võimalus ja tahe kuritegevusele kalduda.

Analüüsid inimeste õiguskuulekust liiklusrikkumiste temaatikast lähtudes, selgus, et liiklusrikkumisi paneb kõige rohkem toime kõrgharidusega meesterahvas, kelle sissetulek on keskmisest kõrgem. Liiklusrikkumised on teadupärast väga levinud õigusrikkumiste liik ning seda ei peeta just eriti raskeks õigusrikkumiseks. Autori arvates on kõrged rikkumistasemed põhjustatud järgnevatest välistest teguritest: kõrgetasemeline laiaulatuslik infrastruktuur, majanduslik olukord, mis võimaldab tasuda võimalikud trahvid, linnade suur populatsioon, puudulik kontroll õigusorganite poolt, linnaliikluse ülemäärane reguleeritus. Väga kõrge on korduvrikkumiste toimepanemine ning ka karistuse suurus korduvrikkumise ärahoidmisele mõju ei avalda. Sellest tulenevalt tahab politsei rakendada senisest karmimat karistuspraktikat väga väikeste rahatrahvide määramisest loobumisega. Esineb teatud hulk liiklejaid, keda rahatrahvi määr üldiselt vaos ei hoia, kas siis seetõttu, et kuitahes suure rahatrahvi tasumine ei ole mingisugune probleem või siis seetõttu, et kavatsus trahve maksta puudub. Kuna trahvid rikkujatele üldist mõju ei avalda ning ka läbiviidud hariduslikud kampaaniad ei ole oluliselt asja parandanud, soovitab käesoleva magistritöö autor loobumist trahviühikute süsteemist. Selle asemel tuleks seada määratava trahvi suurus sõltuvusse rikkuja aastasissetulekust. Selline proportsionaalne karistumäärade süsteem ohjeldaks liiklusrikkujaid efektiivsemalt, kuna kõigile avaldavad määratavad karistused võrdset mõju. Karistusriski puhul selgus, et mida vanemaks muutub vastaja seda enam tõenäolisemaks peab ta vahelejäämisriski. Naissoost vastajad pidasid vahelejäämise tõenäosust suuremaks kui meessoost vastajad. Mida vanem vastaja, seda enam oldi seisukohal, et liiklusrikkumised on moraalselt valed. Mida kõrgem on vastaja sissetulek, seda vähem pidas ta liiklusrikkumisi ebamoraalseks tegevusviisiks.

Muuhulgas uuriti vastajate õiguskuulekust nende hinnanguga väitele, et kõikidest seadustest tuleb rangelt kinni pidada. Vene keelt emakeelena kõnelevad vastajad ning muulased on

märksa enam valmis kõikidest seadustest rangelt kinni pidama kui eesti keelt kõnelevad või Eesti kodakondsust omavad vastajad. Mida eakam on inimene, seda suurem on tema valmidus õiguskuulekuseks. Väiksemates asulates ning valdades on valmisolek seaduskuulekuseks kõrgem kui suurlinnades ja nende ümbruses. Madala haridustasemega ning keskmisest madalama sissetulekuga inimesed näitavad üles kõrgemat valmisolekut kõikidest seadustest rangelt kinni pidada. Enim oldi valmis kõikidest seadustest rangelt kinni pidama töövõimetute ja pensionäride seas. Üleüldiselt oli seadustest rangelt kinnipidamise valmisolek läbivalt kõrge.

Viimaks paluti vastajatel hinnata kuivõrd on nad nõus väitega, et õige asja nimel võib seadust rikkuda. Antud küsimus keskendus inimeste moraalsete väärtuste ja seaduskuulekuse vahelise seose uurimisele. Selgus, et mehed on altimad moraalsel kaalutlustel seadust rikkuma kui naised. Vene keelt emakeelena kõnelevad inimesed altimad moraalsel kaalutlusel seadust rikkuma, samuti muulased ja kodakondsuseta isikud. Vanuselise jaotuse alusel jäävad Eesti ühiskonna kõige eakamad inimesed olenemata oma moraalsetest väärtustest pigem seaduskuulekale teele ning ei kipu seadust rikkuma isegi siis kui see tähendaks õige asja tegemist. Enim nõustuti väitega, et õige asja tegemine tähendab mõnikord seaduse rikkumist, töötute seas – tervelt 64% olid seda meelt. Üleüldiselt nähtus, et kui seadused ei ühti inimeste moraaliga, siis üle poole subjektidest on valmis seadust rikkuma.

Kokkuvõtlikult on õiguskuulekas Eesti kodanik, vanemas eas, eesti keel emakeelena kõnelev, kesk- või kutseharidusega naissoost isik, kes elab väiksemas asulas ning kelle sissetulek on keskmisest madalam.

Töö autor soovib üldise õiguskuulekuse parandamiseks keskenduda meessoost noortele muulastele, kuna nende puhul on tegemist kõige vähem õiguskuuleka ühiskonnagrupiga.

People's law-abidingness – Summary

The author of the current paper formulated two main research questions. Firstly, whether and when legal authorities can influence the process of complying with the law, or are they merely coercive institutions? Secondly, what affects people's law abidingness?

Answers to the questions above were found using the data provided by 2010-2011 European Social Survey criminal law panel and on the basis of the analysis of earlier studies conducted on similar issues. The paper is based on combined research method. Theoretical part of people's law-abidingness was completed with the support of qualitative research method. The statistical analysis of European Social Survey data were based on a quantitative method and the comparison of Estonia and other European countries was conducted with comparative method. The purpose of this paper was to identify the factors that affect people's law-abidance, and whether and when the judicial authorities have a certain role ensuring law-abidingness.

In the theoretical part of the work the author analyzed the results of previously conducted studies and concluded that social control model as a basis for law does not work well enough. It creates the need for a broader motivational model. The studies conducted so far have led to the realization that the unlawful behavior of is prevented by the risk of getting caught and by the fear of getting punished. A law-abiding society should not be motivated by aforementioned fears, but rather a desire to behave in a socially acceptable and ethical manner. That developed the new psychological perspective of human relationships and the social rules of society - psychological jurisprudence model, which makes possible to find out a more comprehensive factors affecting the law-abiding behavior of humans. According to the advanced motivational model, human behavior is driven by inner values about what is ethical and appropriate behavior. This is a self-regulating society, as citizens take responsibility to follow the law. A society in which people behave according to their social values, is voluntarily subjected to the law and public authority for to two reasons: 1) it is known that behaving the way that is prohibited by law, is immoral, 2) it is known that public authority is entitled to be observed. While the morality and legitimacy both can be the basis of the legal system and can mutually reinforce and complement the pillars of society, it is also clear that their relationship may be conflicting as well. Thus, in situations where the legitimacy and morality collide, there is no clear view on whether to build a society on moral consensus or on legitimacy of the state.

Both approaches have their pros and cons, and risks. If there are situations where the legal authorities cannot rely on people's moral consensus with the law, the state hopes that the public sees and feels that the legitimized power has to be followed. The legitimacy of the judicial authorities gives them the right of discretion. Right of discretion makes the legal system much more flexible, but it must be carried out with the compliance with the rules of procedure. Tom R. Tyler procedural justice model suggests that, if authorities fulfill the rules procedural fairness, it will help them to maintain and strengthen the position where people regulate their own behavior. People subject themselves to power and law enforcement's orders not only because of an inner sense of duty, but also because they believe that the police operate within an appropriate ethical framework.

Research has shown that both the morality and legitimacy may be the basis of the legal system, which is based on the law-abidingness. While the legitimacy and morality intersect closely, in some areas contact between them is too weak. In such cases, public authorities should try to increase the intersection of legitimacy and the law and by identifying areas where the law and the people's moral of values are in big discrepancy. This involves two efforts: firstly, an attempt to bring the formal law to correspondence with people personal morality, and secondly an educational campaign designed to inform ordinary people about the true nature of the law.

In maintaining and developing law-abiding society the key is to draw attention to two main issues: socialization of social values during childhood, and to the preservation of legal culture among adults. Law-abidingness of the society depends largely on the successful socialization of most citizens. If this is achieved, then the state can rely on the majority of citizens who are voluntarily law-abiding. Such a society functions effectively as abidance with the law is largely automatically guaranteed. Despite the fact that childhood socialization is the primary base of social values; people are also affected in adulthood by the experiences related to judicial authorities.

People's law obedience is affected by many factors. The first important forces that shape human behavior are unforeseen circumstances of the social environment. Estimated probability of getting caught and punished can also impact law-abidingness of human behavior, but that impact is minimal. Of course, there are other reasons why people comply with the law. This may be related to habitual or routine behavior and orientation. However, there are also those whose illegal behavior is hindered only by existence of formal and informal social control elements. Genetic and psychological factors may also be effective

factors. An environment and the community that's surrounding people can also affect their behavior.

In England and Wales, the studies regarding law enforcement's legitimacy and people's law-abidingness showed that the more effective the work of the police seemed to be, the greater the risk of getting caught, people felt. Thus, person's personal morality is a very important prerequisite to the law-abidingness. The more legitimacy people ascribed to the law, the less offenses they commissioned. Thus, the legitimacy of the law strengthens the law obedience. The more legitimacy the police was attributed, the more was attributed to the law as well. People who were at the same moral level with the police agreed laws more likely than those who were not. Based on the above it can be argued that in addition to the application of coercive the judicial authorities have yet another role in society – formation of law-abidingness. The more legitimacy the judicial authorities are assigned by the society, the more it is attributed to the law. When legal authorities are able to identify the moral level of their activities with people, the more likely the law shall be accepted. The legal authorities have a legitimate power in the society, if public feels that the public authority is entitled to be respected by the citizens. In addition, an important prerequisite is the compliance with the procedural fairness rules.

In current paper's analytical part the respondents' law-abidingness was assessed by the violations committed, as well as by their perception to a particular offense. Respondents were presented a variety of issues related to insurance frauds, traffic offenses and handling stolen items. Respondents were distinguished by gender, language, nationality, age, place of residence, income, education and occupation.

Evaluating people's law obedience on the basis of insurance scam it was revealed that the vast majority of insurance crooks were highly educated men in age of 27-45, and whose income was 30% higher than the average. However, 97% of people who fell into this age bracket thought that insurance fraud is morally wrong. So this is a situation where people do understand that their behavior is wrong and the chance of getting caught is great, but they're doing it anyway. Based on respondents' income, group of people whose income was 30% less than the average considered the insurance fraud morally most reprehensible. The persons with the same income category committed the greatest number of insurance frauds. Again, the moral judgments are contrary to people's deeds. Respondents in the age of 15-26 excelled with relapsed insurance frauds. Relapsed insurance frauds have become possible due to multiple external factors such as too lax attitude of the public and the economic downturn.

Insurance crooks themselves see insurance frauds as a tool which can be used to return the part of the premium that they have paid over the years to the insurer. Insurance fraudsters do not recognize the insurer's right to a fee for taking the risk, nor to money, to cover the insurer's expenses. The author of current paper believes that insurance fraud is also influenced by the fact that the insurer's financial results are exposed in the media, which is why the crook notion's that the insurer has sufficient funds and if he committed fraud it will minimally affect the assets of the insurer's. Cheating insurance companies is considered low, perfectly excusable breach of the law. People classify insurance fraud to other such offenses, which are treated with tolerance (for example, tax evasion and traffic violations). Such attitude to insurance frauds can be also caused by people's obscurity with the law.

Evaluating people's law obedience with the question about stolen items disposal revealed that the purchasers of stolen items are usually 15 to 26-year-old males, whose income is lower than average and education lower than secondary. With the age increasing, buying stolen items decreases and buying stolen items will be evaluated as immoral activity. As the age of respondents' increases the estimated likelihood of getting caught also increases. 47.3% of Estonian respondents held getting caught improbable, 52.7% thought that getting caught is likely. This shows that the judiciary is fairly dealing with the matter. Europe-wide, more than half of the respondents believed that there is a high probability of getting undetected and no one will be prosecuted. Unambiguous, it may be due to the ratings to police capabilities to discover such acts, as it is a latent crime, which means that a large part of these activities do not even reach the procedure of police. On the other hand, it may be due to the fact that people are not aware of the fact that the purchase of the stolen items is an offense. These results are certainly concerning and legal authorities should affect such social changes. The people should be a signaled that in case of purchasing stolen items there is indeed a high probability of getting caught and getting punished. A kinder way to do this would be conducting an educational campaign. Tougher method, however, is increasing penalties. Such criminal policy refers to the domination of the social control model, whereby tightening the punishment of a crime should call the citizens to be law-abiding better than the prevention or improvement of social integration. The opinion of the author of this paper is liberal on this matter and he believes that obedience to the law would be gained by deepening and strengthening the ties between the individual and society in any way possible. State, in cooperation with the judicial authorities, should be able to create the relationship between individual and the state, which is based on mutual respect and sympathy. Persons at risk should be created enough activity that they would have no chance and will to commit a crime.

By analyzing people's law obedience based on the topic of traffic violations, it became clear that the most active traffic violators are male graduates whose income is higher than average. Traffic violations are notoriously very common type of offenses, and this is not a particularly serious offense. The author's view is that the high violations number is caused by following external factors: a high-level large-scale infrastructure, the economic situation, which allows for payment of any fines, major city populations, lack of control by a judicial authority, the excessive regulation of traffic in the city. The repeated commission of the offenses is very high and the penalty for recurrent violation has no effect on the prevention of traffic offenses. Consequently, the police wants to implement a more harsher sentencing practice by waiving very small fines appointment. There is a certain amount of road users, who are not affected by fines, either because no matter how high the fine is there is no problem paying it, or there is no intention to pay the fine after all. Since the overall effect of the fines is poor, and also conducted educational campaigns did not greatly improved this matter, the author of this paper recommends abandoning current fine system. The size of the fine imposed should depend upon the offender's annual income. Such a proportional system of penalty rates would restrain traffic violators more efficiently, since all have an equal impact on the penalties. Female respondents considered the likelihood of getting caught bigger than the male respondents. The older the respondent, the more it was considered that traffic violations are morally wrong.

Among other things, respondents' law-abidingness was examined with the assessment to the claim that all laws must be strictly followed. Russian-speaking respondents and strangers are much more willing to strictly observe to all laws. The older the person was, the greater was the willingness to follow the law. In smaller towns and parishes the willingness to voluntary compliance is higher than in big cities and their surrounding areas. Poorly educated and low-income people show up higher willingness to comply strictly with all laws. Incapacitated and retired people were most willing to strictly adhere to all laws. Overall, the strict law adherence readiness was throughout high.

Finally, respondents were asked to assess the extent to which they agreed with the statement that behalf of the right thing the law should be violated. This question focused on the investigation of relationship between people's moral values law obedience. It was found that men are more prone than women to violate the law on moral grounds. Russian-speaking people are more prone to break the law on moral considerations, as well as aliens and stateless persons. Regardless of their moral values the older people in Estonian society remain rather

law-abiding and are not inclined to break the law, even if it means making the right thing. Unemployed agreed most that the right thing sometimes means making violation of the law - as many as 64% were on that opinion. Overall, if the law does not match people's morality, then more than half of the subjects are willing to break the law.

In sum, the law-abiding citizen of Estonia is older female, a native speaker of the Estonian language, secondarily or vocationally educated, lives in a smaller village, and whose income is below the average.

Improving the overall law-abidingness the author of current paper recommends focusing on young male aliens, as they are the least law-abiding society group.

Kasutatud materjalide loetelu

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Euroopa Komisjoni veebileht. Descartes Prizes for Research & Science Communication 2005 Winners announced. – Arvutivõrgus:
<http://ec.europa.eu/research/press/2005/pr0212en.cfm> .
2. Euroopa Komisjoni veebileht. The Council expands the mandate of ESFRI. – Arvutivõrgus: <http://cordis.europa.eu/esfri/>
3. Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi veebileht. Euroopa Sotsiaaluuring Eestis. – Arvutivõrgus: <http://www.ssi.ut.ee/et/euroopa-sotsiaaluuring/ess-eestis>
4. Tom R. Tyler. Building a Law-Abiding Society: Taking Public Views About Morality and the Legitimacy of Legal Authorities into Account When Formulating Substantive Law (kaasautor J. Darley)(01.01.2000). – Arvutivõrgus:
http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4034&context=fss_papers
5. Harold G. Grasmick & Robert J. Bursik, Jr. Conscience, Significant Others, and Rational Choice: Extending the Deterrence Model, (1990). – Arvutivõrgus:
<http://www.jstor.org/discover/10.2307/3053861?uid=3737920&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21102215885797>
6. Patricia M. Worthy. Diversity and Minority Stereotyping in the Television Media: The Unsettled First Amendment Issue, (1996). – Arvutivõrgus:
<http://heinonline.org/HOL/LandingPage?collection=journals&handle=hein.journals/hascom18&div=29&id=&page=>
7. Robert D. Hess ja Judith V. Torney. The Development of Political Attitudes in Children, (1967). – Arvutivõrgus:
<http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=6384560>
8. Norman J. Finkel. Commonsense Justice: Jurors' Notions of the Law (1995). – Arvutivõrgus: <http://www.bsos.umd.edu/gvpt/lpbr/subpages/reviews/finkel.htm>
9. Tom R. Tyler. Compliance with Intellectual Property Laws: A Psychological Perspective. 29 New York University Journal of International Law and Politics, (1997). –

Arvutivõrgus:

http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4036&context=fss_papers

10. Tom R. Tyler. Citizen Discontent with Legal Procedures: A Social Science Perspective on Civil Procedure Reform, (1997). – Arvutivõrgus:
<http://www.jstor.org/discover/10.2307/841024?uid=3737920&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21102216002997>
11. Tom R. Tyler & Gregory Mitchell. Legitimacy and the Empowerment of Discretionary Legal Authority: The United States Supreme Court and Abortion Rights. – Arvutivõrgus:
<http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3241&context=dlj>
12. Julian V. Roberts. Public Opinion, Crime, and Criminal Justice, (1992). – Arvutivõrgus:
<http://www.jstor.org/discover/10.2307/1147562?uid=3737920&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21102216002997>
13. Tom R. Tyler. Why People Obey the Law, (2006). – Arvutivõrgus:
<http://press.princeton.edu/chapters/p8230.pdf>
14. Tom R. Tyler, and Yuen J. Huo. Trust in the Law: Encouraging Public Cooperation with the Police and Courts. New York: Russell Sage Foundation (2002). – Arvutivõrgus:
<http://books.google.ee/books?id=L5EQ7iN5kiUC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
15. Jonathan Jackson, Ben Bradford, Mike Hough, Andy Myhill, Paul Quinton ja Tom R. Tyler. Why Do People Comply With the Law? Legitimacy and the Influence of Legal Institutions. Brit. J. Criminol. (2012) 52. – Arvutivõrgus:
<http://bjc.oxfordjournals.org/content/52/6/1051.full.pdf?keytype=ref&ijkey=wuzoJkCtXplzjRO>
16. Kurt Lewin. Field Theory in social sciences: selected theoretical papers, Dorvin Caxtwright ed., 1951.
17. Craig Haney & Philip Zimbardo. The Past and Future of U.S. Prison Policy: Twenty-Five Years After the Stanford Prison Experiment, (1998). – Arvutivõrgus:
<http://www.prisonexp.org/pdf/ap1998.pdf>

18. Robinson ja McNeill. Exploring the Dynamics of Compliance with Community Penalties, Theoretical Criminology November 2008 12. – Arvutivõrgus:
<http://tcr.sagepub.com/content/12/4/431.full.pdf+html>
19. Merike Tamm. Kindlustuskelmid petavad välja ligi 13 miljonit eurot aastas. – Postimees 28.02.2011. – Arvutivõrgus: <http://www.postimees.ee/394949/kindlustuskelmid-petavad-valja-ligi-13-miljonit-eurot-aastas>
20. Olavi-Jüri Luik. Liikluskindlustus kui kohustuslik vastutuskindlustus. Tartu Ülikool, Magistritöö, 2004 Tallinn. – Arvutivõrgus:
<http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/1010/Luik.pdf?sequence=5>
21. Jüri Press. Kindlustuspettus. Juridica VII 1997. – Arvutivõrgus:
http://www.juridica.ee/juridica_et.php?document=et/articles/1997/7/23209.SUM.php
22. Erik Ernits. 2012. aastal püüti kindlustuskelmustes välja petta ligi 2,4 miljonit eurot. Eesti Kindlustusseltside Liit, pressiteade (28.01.2013). – Arvutivõrgus:
http://www.eksl.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=297%3A2012-aastal-pueueti-kindlustuskelmustes-vaelja-petta-ligi-24-miljonit-eurot-28012013&catid=58%3Auudised&Itemid=191&lang=et
23. Risto Berendson. Politsei jahib turustajaid. Postimees 14.02.2012. – Arvutivõrgus:
<http://www.postimees.ee/738166/politsei-jahib-turustajaid/>
24. Riin Paabo, Mait Ramat, Tarmo Sari ja Marilis Sepp. „Liiklusväärtegade karistuste mõju korduvrikkumistele - Lühianalüüs prioriteetsete liiklusväärtegade karistuste mõju kohta korduvrikkumistele“, 2012. – Arvutivõrgus: <https://www.politsei.ee/dotAsset/236597.pdf>
25. Statistikaameti 2010.a palgastatistika uuringu kokkuvõte. – Arvutivõrgus:
<http://www.stat.ee/49249>
26. Statistikaameti 2011.a palgastatistika uuringu kokkuvõte. – Arvutivõrgus:
<http://www.stat.ee/57481>
27. Jackson, Jonathan, Bradford, Ben, Hough, Mike and Murray, Katherine Helen. Compliance with the Law and Policing by Consent: Notes on Police and Legal Legitimacy (November 30, 2010). LEGITIMACY AND COMPLIANCE IN CRIMINAL

JUSTICE, A. Crawford, A. Hucklesby, eds., Routledge, pp. 29-49, 2010 . – Arvutivõrgus:
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1717812

28. Jackson, J., Bradford, B., Stanko, E. A. and Hohl, K. (2012). Just Authority? Trust in the Police in England and Wales. Oxon: Routledge. – Arvutivõrgus:
http://www.academia.edu/1330535/Just_Authority_Trust_in_the_Police_in_England_and_Wales
29. Robert J. MacCoun. Drugs and Law: A Psychological Analysis of Drug Prohibition, (1993). – Arvutivõrgus: <http://ist-socrates.berkeley.edu/~maccoun/PsyBull1993.pdf>

KOHTUOTSUSED

30. Ameerika Ühendriikide Ülemkohtu otsus Roe v. Wade, nr 410 U.S. 113, (1973)

ÕIGUSAKTID

31. Karistusseadustik. 6. juuni 2001 – RT I 2001, 61, 364; ... RT I, 17.04.2013, 8;

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina _____

(autori nimi)

(sünnikuupäev: _____)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on

(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tallinnas, _____ *(kuupäev)*